

LESBIANES I GAIS EN SOCIETAT I EN POLÍTICA

Estat de la qüestió, anàlisi crítica i
recull bibliogràfic

Rosa Borge Bravo (Bilbao, 1963)

Professora de Ciència Política dels Estudis de Dret i Ciències Polítiques de la Universitat Oberta de Catalunya. Directora Adjunta del Doctorat en Societat de la Informació i el Coneixement de la UOC. Doctora en Ciències Polítiques i Sociologia per la Universitat de Deusto, Bilbao. Ha estat *Visiting Scholar* a l'*Institut for Social Research* de la Universitat de Michigan i professora i tècnica de recerca a la Universitat Pompeu Fabra. Les seves àrees de recerca són el ciberactivisme i la democràcia electrònica i els drets i les polítiques per a les persones LGTB. En aquest àmbit, ha donat diverses conferències i ha escrit diferents publicacions, entre elles el capítol titulat "Els drets humans aplicats a col·lectius discriminats: Dones i persones homosexuals", a: J. Bonet y V. Sánchez (dir.): *Els drets humans al segle XXI: continuïtat i canvis*. Barcelona: Huygens, 2007.

ÍNDEX

Introducció	
1.- L'acció i el pensament: l'evolució del moviment LGTB i dels estudis gais i lèsbics.	3
2.- Entre la igualtat i la diferència: polítiques, drets i ciutadania per a les persones LGTB.	32
3.- La família homomarental i homoparental: les mateixes funcions i algunes especificitats.	73

INTRODUCCIÓ

Aquest treball consisteix en un diàleg amb la bibliografia més important i actual sobre la temàtica LGTB (lesbiana, gai, transsexual i bisexual) i una revisió comentada i crítica d'aquesta bibliografia, però centrada en els aspectes socials i polítics que afecten i interactuen amb les persones LGTB. De manera transversal i al llarg de tots els capítols, d'una banda s'analitzarà a la llum de la bibliografia quins són els problemes sociopolítics als quals s'enfronten les persones LGTB a Catalunya i a la resta del món. D'una altra, s'estudiarà quin ha de ser el paper dels poders públics envers les persones i col·lectius LGTB i com han de posicionar-se els grups LGTB davant del sistema polític: com han de ser les polítiques públiques inclusives, de quina manera es poden exercir la representació política les persones LGTB, quin és el paper de les aliances entre les persones i col·lectius LGTB i altres sectors, etc. En tercer lloc, s'examinaran alguns dels temes claus que afecten avui les persones LGTB: drets i polítiques, ciutadania sexual o íntima, família, reproducció, homofòbia, integració social o crítica social, moviments LGTB, identitats o desconstrucció, pensament i teoria, els discursos, transsexualitat i intersexualitat, i la visibilitat de les lesbianes. A més, al llarg de tot el text es farà una crítica i un examen de la metodologia emprada per a l'estudi de les persones LGTB. Així, comprovarem que sovintegen els estudis de cas antropològics i psicològics, però que ja s'han fet importants estudis amb mostres representatives i al llarg del temps (per exemple, en el cas de les famílies de mares lesbianes i pares gais). A més, s'analitzaran les dificultats concretes per a l'anàlisi de les persones LGTB, els seus discursos i les seves famílies, atès els judicis de valor i les creences estereotipades encara vigents.

Hem considerat que els àmbits claus per entendre la situació i problemàtica social i política de les persones i col·lectius LGTB són:

1. L'evolució del moviment LGTB i dels estudis i del pensament gai, lèsbic i feminista.
2. Les polítiques públiques, els drets i la ciutadania de les persones i col·lectius LGTB.
3. Les famílies homoparentals i homomarentals i els estudis empírics més rellevants sobre aquestes famílies i els seus fills.

Per tant, el treball és dividirà en tres capítols. L'objectiu del primer capítol és que el lector compregui l'evolució i els diferents discursos polítics i socials del pensament gai i lesbicofeminista i la seva relació amb les etapes del moviment LGTB. El segon capítol està molt relacionat amb el primer, ja que se centra en el paper de l'Estat en el reconeixement dels drets, l'assoliment de la igualtat i la no discriminació, i en els estudis politològics i sociològics que s'han fet sobre els models de ciutadania. Finalment, es fa un recull de les principals investigacions empíriques sobre les famílies formades per mares lesbianes i pares gais, com a fenomen social cada dia més freqüent i amb importants conseqüències polítiques. L'anàlisi empírica d'aquestes famílies ha esdevingut una font de controvèrsia que cal aclarir mitjançant, d'una banda, un recull prou complet i de prou volada científica dels estudis realitzats i, de l'altra, unes reflexions sobre les metodologies emprades.

L'ACCIÓ I EL PENSAMENT: L'EVOLUCIÓ DEL MOVIMENT LGTB I DELS ESTUDIS GAIS I LÈSBICS

En aquest capítol s'analitzen i se citen les principals obres que estudien l'evolució històrica del moviment LGTB i del moviment lesbià integrat dins del moviment feminista, així com les obres cabdals del pensament gai, lèsbic i feminista¹. Les diferents branques d'aquest pensament examinen la sexualitat i les identitats sexuals i han tingut una influència cabdal en aquests moviments. Cal tenir present que dins dels estudis gais i lèsbics la dimensió política i pràctica és inseparable de la teòrica i intel·lectual: el punt en què totes dues s'articulen és la qüestió de l'emergència del subjecte homosexual, la possibilitat d'intervenir en el camp social i la seva legitimació (Fernández, 2000: 21). Els mateixos estudis gais i lèsbics, que van començar com a disciplina acadèmica als països anglosaxons a mitjan anys setanta i al començament dels anys vuitanta, haurien estat impensables sense el sorgiment del moviment LGTB als EUA i a Europa a finals dels anys seixanta. És important destacar que els estudis gais i lèsbics no es limiten a estudiar la història o la producció cultural de gais i lesbianes, sinó que conformen una teoria de la sexualitat i de les identitats sexuals, és a dir, aspiren a constituir el sexe i la sexualitat com a categories analítiques centrals dintre de les ciències socials i humanes (Fernández, 2000: 15-16). Mostren el paper cabdal de la sexualitat en la producció de la subjectivitat i les seves conseqüències en el camp social i polític (Fernández, 2000: 18).

S'ha recopilat especialment la bibliografia més actual, encara que també s'han tingut presents els estudis més clàssics i influents, tant de Catalunya i Espanya com d'altres països occidentals. Assajos i estudis molt importants elaborats a Catalunya durant els anys vuitanta i començament dels noranta² ara no són tan adients per entendre la situació actual de gais i lesbianes, per articular un pensament crític o una estratègia política, atesos els canvis polítics, socials i culturals esdevinguts (Fernández, 2000: 12). Cal tenir en compte que al llarg dels setanta i els vuitanta, a Espanya i Catalunya molta de la literatura era, lògicament, de tall militant i reivindicatiu i sense caràcter acadèmic (Osborne, 2008: 88). Per tant, esdevé fonamental recollir les aportacions

1. Les fronteres entre els estudis gais i lèsbics i la teoria feminista no són clares; i el diàleg entre lesbianisme i feminisme sol ser constant i productiu (Fernández, 2000: 23). D'una altra banda, la reflexió sobre la diferència sexual i sobre el gènere feta des del feminisme va posar les bases perquè la reflexió gai i lèsbica sobre la sexualitat i la política de la identitat sexual comencés a establir-se en el món universitari i intel·lectual (Fernández, 2000: 15). La legitimació dels estudis sobre la dona i el feminisme acadèmic durant els anys seixanta i setanta a Europa i Amèrica del Nord van crear les condicions favorables per als estudis gais i lèsbics a mitjan setanta i al començament dels vuitanta (Fernández, 2000: 14).

2. Per exemple *La sociedad rosa* (1991) d'Oscar Guasch o *Homosexualitat Avui* (1984) d'Antoni Mirabet.

més actuals dins de Catalunya i fora. A més, es pot afirmar que --a diferència del que succeïa als anys setanta i vuitanta--, des de les acaballes dels anys noranta i en el que portem del nou segle, tant a Catalunya com a la resta de l'Estat espanyol la producció acadèmica pròpia s'està inserint en els debats teòrics i polítics al voltant de l'homosexualitat que s'estan desenvolupant a Europa i a l'Amèrica del Nord. Diversos acadèmics joves, dones i homes, amb molt bona formació en les seves respectives disciplines (sociologia, ciència política, antropologia social, filologia i estudis culturals, psicologia social, filosofia i teoria social i política), immersos en xarxes internacionals i en estudis de recerca a l'estranger, estan donant una empenta important als estudis gais, lèsbics i *queer* al nostre país i a la resta de l'Estat. Però malgrat la multiplicació de tesines, tesis doctorals i publicacions, encara falta una mínima institucionalització dels estudis gais i lèsbics (Osborne, 2008: 105), és a dir, formació reglada en forma d'estudis de grau i de postgrau, línies i centres de recerca dins de les universitats i assignatures sobre aquesta temàtica, com a mínim als estudis de ciències socials, filologia i humanitats.

D'altra banda, Catalunya i Espanya han patit durant molts anys un gran retard pel que fa a la traducció dels clàssics del pensament lèsbic, gai i *queer*. Per exemple, l'influent llibre *Gender Trouble*, de J. Butler, publicat l'any 1991, va ser traduït per Paidós al castellà l'any 2001 o *Female Masculinity*, de J. Halberstam, original en anglès de l'any 1998, acaba de ser publicat (any 2008) en castellà per Egales. El mateix ha succeït amb d'altres obres fonamentals d'autores com Wittig, Lorde, Anzaldúa, De Lauretis, Kosovsky Sedgwick, Fuss i Haraway, les quals, a poc a poc, estan sent traduïdes al català i castellà, amb un gran retard respecte a la publicació original (Osborne, 2008: 97).

Cal tenir present que més enllà de l'evolució cronològica i descriptiva del moviment LGTB³, és fonamental destacar l'evolució ideològica, política i cultural del moviment per tal d'entendre quins són els reptes actuals i com les persones LGTB es relacionen i s'integren en aquests moviments. En aquesta evolució ideològica, cultural i política, el pensament i els estudis gais i lèsbics han interactuat amb els moviments de forma continuada. En aquest sentit, hi ha diversos temes claus que la major part dels autors referenciats en les pàgines següents coincideixen a destacar: els debats entre essencialisme i construccionisme; la necessitat de la superació i desconstrucció del subjecte gai i lèsbic; la crítica i el moviment *queer*, i la problemàtica de la construcció d'aliances entre gais i lesbianes.

3. Més endavant, en el capítol 2 d'aquest treball es mostra un quadre cronològic elaborat per R. Platero (2007: 144) que recull les dates i esdeveniments claus a Espanya respecte a l'evolució del moviment LGTB i les fites legals i polítiques assolides.

1.- La distinció entre essencialisme i construccionisme ha estat un debat clau, sobretot durant els anys setanta, vuitanta i començament dels noranta. Hi ha autors que ja no ho consideren tan rellevant ni útil en l'actualitat (Seidman, 2000: 69), però per a moltes persones LGTB, per al mateix moviment i per a la societat en general (Villalba, 2008; Pichardo, 2008) continua sent un debat fonamental. És a dir, les polèmiques sobre si l'homosexual neix, es fa o tria ser-ho, o sobre si la identitat homosexual ha existit sempre i és essencial per a la persona que ho assumeix o, al contrari, és construïda, fictícia, i fins i tot etnocèntrica. Moltes de les persones LGTB entrevistades dins dels estudis d'autors com a Pichardo o Villalba han reconstruït o recordat el seu passat tot reconeixent que "jo ja era des de sempre així; des de petit m'agradaven més les persones del meu sexe; en el fons estava enamorada de la meva millor amiga", etc. Per tant, les idees essencialistes tenen un gran pes en el procés de reconeixement i consciència de l'orientació sexual per a moltes persones LGTB. Sovint estan basades en creences que l'homosexualitat té una base innata, genètica o biològica. La societat, a més, accepta millor una persona que és homosexual perquè ha nascut així que una que tria aquesta opció sexual. El discurs essencialista continua dominant els mitjans de comunicació i molts àmbits socials. Segons Fernández (2000: 20), la posició essencialista sosté que, en declarar la pròpia sexualitat un gai o una lesbiana expressa la seva veritat i passa a formar part d'una comunitat, una identitat que és, alhora, individual i col·lectiva i que està connectada amb el passat perquè existeix una tradició homosexual, com a mínim des dels grecs (Ibídem). Aquest discurs identitari ha estat, i és encara, molt fort dins del moviment LGTB, que ha basat i aconseguit gran part de les seves reivindicacions esgrimint la lògica essencialista.

En canvi, durant els anys vuitanta i començament dels noranta, a Europa i Amèrica del Nord, l'escola construccionista va tenir una importància fonamental en mostrar com el subjecte gai i el subjecte lèsbic eren productes històrics que havien aparegut a finals del segle XIX i al començament del XX. En aquesta època, el sexe va esdevenir la base de la identitat sexual i social, i va facilitar la formació històricament singular d'una comunitat i una política distintivament "gai-lèsbica" (Seidman, 2000: 92). Així, abans d'aquesta època la categoria homosexual o gai o lesbiana no existia, i l'orientació sexual (el desig pel mateix sexe) o les relacions romàntiques o sexuals entre persones del mateix sexe no eren signe d'una identitat sexual o social. Aquestes inclinacions i relacions han tingut una multiplicitat de significats al llarg de la història, moltes vegades rebutjats, però altres vegades acceptats en diferents graus (Grècia,⁴ Roma, segle XIX, anys vint i trenta)

4. Halperin, D.H. (2000).

(Ibídem). D'una altra banda, els construccionistes critiquen que les categories de gai i lesbiana s'estiguin generalitzant fora d'Occident, de manera que no es reconeixen i s'anul·len les categories i les experiències diverses d'altres països (Seidman, 2000: 93). Segons Fernández (2000:21), la posició construccionista es basa en gran mesura en la posició de Foucault (1976) respecte al fet que l'homosexualitat és discurs, és a dir, una identitat construïda socialment i culturalment que no es pot considerar estable, trans-històrica ni transcultural com tampoc és el cas de l'heterosexualitat. Tanmateix, el construccionisme té un problema greu: tendeix a reduir o eliminar el paper d'allò psíquic en les formacions socials, perquè defensa que la sexualitat és només una construcció, i obvia l'articulació entre la dinàmica psíquica i la vida en societat (Fuss, 1989: 109-110, citada per Fernández, 2000: 21). Com demostren els estudis empírics sobre els discursos i la vida de les persones LGTB (Pichardo 2008, Villalba 2008, Viñuales 2006), la identitat gai i lèsbica i tot el seu procés de construcció han esdevingut una font d'orgull, de superació de l'estigma, de formació de vides amb sentit i futur, de trencament de l'aïllament i de lluita col·lectiva contra l'homofòbia. Per tant, encara que no siguin immutables, úniques o universals, aquestes identitats ofereixen moltes possibilitats de creixement personal, d'integració social i de lluita política (Seidman, 2000: 101).

2.- Molt relacionat amb el punt anterior està el debat, sorgit els anys noranta i plenament vigent avui dia sobre si és necessària la subversió i la desconstrucció de la identitat lèsbica i gai per aconseguir la veritable llibertat sexual i per tal que la diversitat sexual pugui transformar la societat, almenys quant a l'acceptació de la diversitat. Als EUA i a molts països europeus el moviment gai i lèsbic va evolucionar des de models alliberacionistes i feministes dels anys setanta, als models de construcció de comunitats quasi ètniques, basades en una identitat gai o lèsbica essencialista, al llarg dels vuitanta i inicis dels 90. En l'actualitat, a Catalunya i Espanya podríem dir que el model comunitari, gairebé ètnic, també és el predominant. Aquest model implica una concepció de la persona homosexual com posseïdora d'una identitat forta i fixa que la defineix. Aquesta identitat i aquest tipus de moviment han portat molts èxits polítics i la superació de l'estigma, però redueix la categoria homosexual a una minoria sexual, no contribueix a que la diversitat i la llibertat sexual puguin transformar la societat i produeix exclusions (persones bisexuals, amb excessiva ploma, rols *butch/femme*, etc.). La identitat lèsbica i gai i el moviment corresponent articulats al seu voltant poden servir per aconseguir uns drets molt necessaris, però com s'ha demostrat en el

cas català i espanyol hi ha el perill que aquestes sexualitats siguin assimilades a la norma institucional (com és el cas del matrimoni, -Platero, 2008)⁵ i siguin vistes com a minoritàries. A Catalunya i a Espanya, la consecució dels drets no ha produït en els mitjans de comunicació o en els entorns polítics o intel·lectuals cap reflexió al voltant de la sexualitat i de les seves categories disciplinàries o sobre el potencial transformador de la sexualitat (Villalba, 2008)⁶ i s'han obviat les formes sexuals que no entraven dins de la nova norma homo-hètero. És clar que aquestes exclusions i desactivacions han estat un efecte no desitjat de la lluita del moviment homosexual identitari, que s'enfronta a una societat que, en general, no vol debatre o qüestionar els seus paradigmes, models de sexualitat i tabús, encara que pugui reconèixer els drets d'una minoria.

Als EUA, el model identitari ètnic va començar a ser posat en dubte cap a mitjan anys vuitanta per part d'individus amb experiències i interessos no representats en les construccions identitàries gai i lesbiana dominants (Seidman, 2000: 82). El model identitari va ser també el blanc dels atacs del construccionisme acadèmic perquè no mostrava la varietat sociohistòrica de significats i realitats socials del desig homosexual (Seidman, 2000: 83). A més, el postestructuralisme⁷ va proporcionar un llenguatge per deconstruir la categoria de subjecte gai-lèsbic i articular la dissidència (Ibídem). Tot plegat es tractava d'una revolta de la perifèria del moviment LGTB contra el centre, i els àmbits de contesa principals eren tres: la raça, la bisexualitat i les sexualitats no convencionals. Les dones de color (negres i xicanes) lesbianes i els homes de color gais criticaven, d'una banda, el separatisme lesbià i, de l'altra, la cultura gai dominant de classe mitjana i blanca. Per a la gent de color no es tractava d'afegir la raça a l'opressió de gènere o per raó d'orientació sexual sinó que més aviat la raça canvia el significat i la posició social del fet de ser lesbiana o gai (Seidman, 2000: 84). En un altre sentit, la bisexualitat i les sexualitats no convencionals (S/M, *bondage*, pornografia,

5. Vegeu el capítol 2 "Entre la igualtat i la diferència" d'aquest treball.

6. Vegeu el capítol 2 "Entre la igualtat i la diferència" d'aquest treball.

7. El postestructuralisme o postmodernisme és un corrent intel·lectual i social que considera la ciència i totes les formes de coneixement com a forces socials i morals, i sospita dels projectes que aspiren a construir grans teories sistematitzadores (Seidman, 2000: 70). En el nivell acadèmic, l'arribada del postestructuralisme francès (Derrida, Foucault, Lacan, Kristeva i Deleuze) a la universitat anglosaxona durant els anys vuitanta va comportar una revolució que va dur a les disciplines humanístiques a qüestionar els seus pressupòsits sobre el llenguatge i la subjectivitat (Fernández, 2000: 14). Això va crear les condicions necessàries per aplicar aquesta perspectiva, crítica amb el poder i la ciència, a les qüestions de gènere i sexualitat, tant dins del feminisme com dels estudis gais i lèsbics, que havien començat a desenvolupar-se els anys setanta (Ibídem). D'una altra banda, a nivell social, les tendències postmodernes en el pensament gai i lèsbic i en l'acció social de diversos grups LGTB radicals tenen el seu origen en la reacció de les persones de color, els gais identificats amb el Tercer Món, els gais pobres i de classe treballadora i els dissidents sexuals envers el model d'identitat i comunitat que havia dominat els anys setanta i començament del vuitanta (Seidman, 2000: 70).

pedofília [*man/boy love*], roles *butch/femme*, etc.) posaven en qüestió la primacia de la definició sexual homo/hètero i la codificació de la sexualitat per la preferència de gènere, de manera que s'enfrontaven al mateix cor del model ètnic de la identitat gai i lesbiana (Seidman, 2000: 87). Aquest model privilegia la preferència de gènere per definir la identitat sexual i social, de manera que acaba reforçant les normes socials dominants que devaluen els desitjos, les conductes i els lligams socials de caràcter bisexual i de les sexualitats poc convencionals (Seidman, 2000: 88). Així, els postestructuralistes reclamaven i reclamen un gir epistemològic: passar del subjecte gai i lèsbic resistent a l'anàlisi del codi homo/hètero i la seva estructuració de les formes de pensament, coneixement i cultura (Seidman, 2000: 98). L'aparició d'una posició postestructural és una resposta a l'*impasse* d'una política gail lesbiana que oscil·la entre el separatisme radical i l'assimilacionisme, atès el seu ancoratge en la identitat (Ibídem). El postestructuralisme té l'objectiu de desestabilitzar la identitat com a base de la política i la teoria, per tal d'obrir possibilitats socials i polítiques alternatives (Ibídem). Seidman fa referència a l'antologia *Inside/Out*, editada per D. Fuss l'any 1991, com un bon exemple de gir postestructural en què són centrals els múltiples espais de producció cultural (literatura, cultura popular...). La finalitat del llibre és documentar la presència de la figura hetero/homo, posar al descobert la seva eficàcia discursiva, desconstruir-la mostrant la mútua dependència dels seus termes bipolars i mostrar la seva inestabilitat i susceptibilitat a ser invertida i subvertida (Ibídem). No obstant això, el gir postestructural defineix les pràctiques socials com a discursives i redueix la pràctica crítica a estratègies textuales desconstruïtives i a més no existeix un agent o subjecte de la política de la subversió, de manera que la mateixa identitat és concebuda com el punt de suport de la dominació (Seidman, 2000: 99). Només hi ha el paraigües indiferenciat de allò *queer* sota el qual s'uneixen desitjos i interessos heterogenis que estan exclosos de la cultura hetero i gai majoritària (Seidman, 2000: 99-100). Allò *queer* aspira a ser la veu de tots els desposseïts i lluitar per la proliferació de les diferències socials, encara que no els uneix cap identitat unitària, sinó només la seva oposició a les formes socials disciplinàries i normalitzadores (Seidman, 2000:100). Per tot això, el poder de la seva retòrica política prové més de la seva força crítica i expressivitat que no pas de cap programa positiu de canvi (Seidman, 2000: 75).

3.- Així, bevent de les fonts del postestructuralisme, sorgeix als anys noranta la crítica *queer*, la qual ha adquirit molta rellevància, tant en el món intel·lectual com en els marges del moviment LGTB consolidat. La teoria *queer* reflexiona sobre la fluïdesa de les identitats sexuals i analitza un variat conjunt d'identitats i pràctiques sexuals que tenen en comú no ser heterosexuales (Fernández, 2000: 16). La teoria i pràctiques polítiques *queer* les protagonitzen persones que tenen un comportament sexual rar, estrany, desviat i al marge d'un sistema heterocentrat, però també poden rebutjar les identitats gais i lèsbiques fixes i normalitzades i molts aspectes del feminisme (Osborne, 2008: 97-98). El seu límit es troba precisament en el fet que no aconsegueix ser el referent dels individus organitzats al voltant de les identitats gais i lesbiana i no es preocupa de l'origen ni de l'eficàcia social i política de les identitats (Seidman, 2000: 100-101). Com ja s'ha dit, les construccions d'identitat no disciplinen ni regulen només de manera disciplinària sinó que ofereixen moltes possibilitats personals, socials i polítiques. Per a Seidman (2000: 101), el problema de les identitats no és tant el seu afermament o subversió com analitzar les menes d'identitats que es produeixen socialment i la seva complexa significació social. Segons Seidman (2000: 102), la política de la identitat tendeix cap una forma estreta de política liberal i de grup de pressió, amb una finalitat assimiladora, o bé produeix el seu contrari, un separatisme gairebé ètnic molt problemàtic. El postestructuralisme és una mena de lògica inversa, destructiva; dissol la idea d'unitat en les construccions identitàries i deixa en el seu lloc retòriques i representacions (*performances*). El postestructuralisme acaba per oferir una política feble en problematitzar la mateixa idea d'un col·lectiu en el nom del qual actuar. Però per a Seidman (2000: 103), cal apel·lar a un interès col·lectiu per mobilitzar-se políticament i realitzar una anàlisi institucional i social de categories com la identitat, el jo o el subjecte, de manera que es mostri la seva imbricació en l'organització institucional, administrativa i jurídica de la societat, així com dins de l'estratificació social. Així, quan caracteritzem la identitat com a pressa de posició social, hem d'evitar suposar que tots els individus que comparteixen gènere u orientació sexual tenen una experiència social o una història comuna o idèntica (Ibídem).

A Catalunya i a Espanya els grups⁸ i teòrics *queer*⁹ són ja forces visibles

8. LSD (Lesbianas Sin Duda), Radical Gai, Guerrilla Travolaka <http://guerrilla-travolaka.blogspot.com>, Xarxa TransMariBollo <http://transmaribollopress.blogspot.com/>, MAMBO (Momento Autónomo de Mujeres y Bolleras Osadas) <http://mambo.pimienta.org/momento-autonomo-de-mujeres-y-bolleras-osadas/>.

9. Fefa Vila, Gracia Trujillo, Susana López, Javier Sáez, Paco Vidarte, Beatriz Preciado, David Córdoba, etc. Vegeu la plana web <http://www.hartza.com> de Javier Sáez. Molts d'aquests autors esmentats pertanyen al Grupo de Trabajo *Queer* (GTQ).

i actives. Van començar a organitzar-se durant els anys noranta i han establert aliances estratègiques amb els grups gais d'alliberament que encara resten actius (FAGC, CGB) i amb altres grups antisistema, com el moviment altermondista, el moviment okupa o l'esquerra radical. Els grups *queer* són minoritaris, però estan comportant un revifament de les lluites al carrer, de l'expressivitat, de la consciència crítica i, paradoxalment, una redefinició de les identitats i de l'orgull gai i lèsbic com a forma de resistència i subversió (Trujillo, 2000: 112). No obstant això, els requeriments de desconstrucció de les identitats lesbiana i gai semblen no tenir sentit per a moltes persones, intel·lectuals inclosos, que denuncien la dificultat de viure la pròpia orientació o els propis desitjos en societats com la catalana o a la resta de l'Estat espanyol (Pi-chardo, 2008: 128). Com es pot desconstruir el lesbianisme si encara no és prou visible o present i moltes de les persones que es podrien identificar com a lesbianes viuen la seva sexualitat d'amagat? En la meua opinió, les desconstruccions de les identitats lesbiana i gai només es poden donar dins de contextos o ambients on precisament s'ha assolit la llibertat d'expressió i la igualtat de drets per a aquestes identitats, de manera que aquest marc de llibertat i reconeixement pot donar cabuda a d'altres formes sexuals i de gènere que si no serien també fortament reprimides.

Als països en vies de desenvolupament, els moviments LGTB s'estan fent servir les categories de lesbiana i gai per assolir l'accés als drets i la despenalització. Com és possible que els acadèmics occidentals *queer* considerin que aquestes categories són una imposició etnocentrista quan poden defensar la vida d'aquestes persones i els mateixos afectats les reclamen? Segons l'autora índia Ruth Vanita, s'estan fent servir els mateixos arguments culturalistes que defensen els qui s'oposen a l'extensió dels drets humans a les persones homosexuals (Pichardo, 2008: 128).

4.- Un altre tema clau i recurrent és el de la unió o separació política i cultural entre lesbianes i gais, és a dir, la problemàtica de la constitució d'aliances polítiques i de cultures comunes. Les lesbianes i els gais moltes vegades s'han organitzat i lluitat de manera separada, però també conjuntament, depenent de l'evolució social i política i segons els països. Durant els anys setanta i el començament dels vuitanta, a la majoria dels països occidentals els discursos i les identitats gais i lèsbiques es veien com a diferents i incompatibles (Fernández, 2000: 16). Les lesbianes tendien a buscar el

seu espai dins del moviment feminista, i els gais formaven grups i organitzacions d'alliberament, és a dir, una forma de discurs que persegueix la dissolució de totes les identitats sexuals i es basa en el potencial transgressor i alliberador del sexe (Ibídem). Però durant els anys vuitanta, la situació als EUA i al Regne Unit va canviar a causa de l'homofòbia dels governs de M. Thatcher i R. Reagan i la pandèmia de la sida. Aquestes crisis van impulsar la formació de fortes aliances entre gais, lesbianes i feministes i van afectar també el món acadèmic i intel·lectual. En aquest context, van emergir com una empresa comuna els estudis gais i lèsbics (Fernández, 2000: 17).

L'evolució de l'aliança LGTB i feminista a Espanya i Catalunya ha estat diferent pel que fa a les dècades en què s'ha produït, però també ha resseguit un procés semblant: primer, d'aliança; després, de separació i, novament aliança. Durant els anys setanta, l'incipient moviment gai i les primeres lesbianes feministes van lluitar junts contra la *Ley de Peligrosidad y Rehabilitación Social* (1970) del franquisme, que penalitzava l'homosexualitat.¹⁰ Hi va haver diferents grups dins del marc de l'alliberament gai de rerefons antipatriarcal, marxista i revolucionari (MELH, FAGC, CCAG, etc.) en què predominaven els homes gais, però en el qual també col·laboraven algunes lesbianes feministes, algunes de les quals van ser persones clau en l'acció política i ideològica, tant del moviment homosexual com del feminista.¹¹ Però va ser durant els anys vuitanta i fins a mitjan noranta quan es va produir un avenç en l'organització política i la visibilització de les lesbianes (Coll, 2006:94). A Catalunya es van desenvolupar tres branques diferents: la integració en el moviment feminista, que a finals dels setanta i als vuitanta estava en plena expansió (Grup de Lesbianes Feministes de Ca la Dona), la integració en el moviment gai (grups de dones dins del Casal Lambda i la Coordinadora Gai-Lesbiana) i la creació de col·lectius de lesbianes separatistes (Ret d'Amazones),¹² molt més minoritaris i de poca importància en l'actualitat. Durant els anys vuitanta, les lesbianes del moviment feminista eren més nombroses, més actives políticament i tenien més visibilitat que les dones integrades en els grups gais, tant a Catalunya com a la resta de l'Estat espanyol. No obstant això, durant els anys noranta i fins als nostres dies la militància i integració en els col·lectius mixtos torna a ser el model

10. J. Monferrer (2003) ha estudiat la importància d'aquest marc legal repressiu per a la construcció de l'identitat gai i el desencadenament de l'acció col·lectiva del moviment LGTB a Espanya.

11. A Catalunya: Amanda Klein, Gretel Ammann, Empar Pineda.

12. Liderada i fundada per Gretel Ammann. Vegeu R. Osborne (2008: 91-92) i l'arxiu de Ca la Dona:

<http://www.caladona.org/centredocumentacio/gretel/amazones/amazones.html>

La Xarxa d'Amazones, sembla que és l'únic grup feminista lesbià separatista de l'Estat espanyol. Cal tenir present que a l'Estat espanyol el lesbianisme mai no ha estat un moviment que defensés el lesbianisme com a opció política o com una opció separatista, a diferència del que succeïa als EUA i al Regne Unit dels anys setanta i començament dels vuitanta (Osborne, 2000: 93, 347).

predominant (Osborne, 2008:89). Els grups integrats en el moviment homosexual van lluitar per aconseguir drets, visibilitat i definició de la identitat lesbiana¹⁴, mentre que les lesbianes feministes sempre han estat més crítiques amb el sistema i en contra de reivindicacions com el matrimoni homosexual i l'adopció. De totes formes, la visibilitat de les lesbianes integrades en les organitzacions gais ha estat menor que en el cas de les lesbianes feministes, que han mantingut una veu pròpia i independent. A finals dels anys noranta i durant la dècada del 2000, les organitzacions gais es troben consolidades --encara que pateixen escissions i problemes per actuar de manera conjunta--, però la crisi de l'activisme lesbià és molt més greu, afectada també per la crisi del moviment feminista. Amb aquesta crisi coincideix la davallada de militància del Grup de Lesbianes Feministes de Ca la Dona, les escissions dins dels grups de lesbianes pertanyents a les organitzacions homosexuals i la manca d'acció comuna dins de les mateixes organitzacions mixtes.

D'una altra banda, darrerament sorgeixen grups radicals, molt actius, de joves lesbianes que podríem enquadrar dins de l'òrbita *queer* i molt lligades al moviment okupa de Barcelona. Són grups que no estan interessats en la participació institucional o en la consecució de drets, sinó en la denúncia activa del capitalisme, de l'heteronormativitat i del sexisme. Els seus mitjans d'acció són les representacions culturals, la protesta al carrer i l'autogestió. Com ja hem comentat, aquests grups fan moltes vegades front comú amb organitzacions gais clàssiques del marc de l'alliberament, com el FGAC i el CGB, però també amb grups de l'esquerra altermondista i d'altres crítics amb el sistema. Els últims anys aquests grups han organitzat diverses protestes i concentracions al carrer que han estat convocades i difoses per Internet i de les quals s'han fet ressò també els mitjans de comunicació convencionals: contra les carrosses comercials del 28 de juny l'any 2001 i contra els locals gais i el GaiEixample l'any 2004, contra el concepte de disforia de gènere l'any 2007, contra la família tradicional i la trobada catòlica de la Plataforma "Pacte per la Vida i la Dignitat" i contra el V *EuroGaylespol Meeting* l'any 2008, totes elles a Barcelona. Com es pot comprovar, almenys en dos importants ocasions els grups *queer* han mostrat la seva disconformitat amb la "normalització" del fet homosexual: quan van manifestar la seva oposició a la trobada europea de gais i lesbianes policies l'any 2008 i contra els locals comercials del GaiEixample després de la 8a edició del *Queeruption 2004*.¹⁴ Tampoc l'assoliment del dret al matrimoni i la filiació

13. A mitjan anys noranta, l'antropòloga Olga Viñuales (1999) va fer un estudi mitjançant observació participant del grup Lesbos de la Coordinadora Gai-Lesbiana. La visibilitat i la identitat lesbiana estaven entre els temes més importants per al grup.

14. Els successos que es van produir després del *Queeruption* a Barcelona l'any 2004 es poden consultar a la tesina de G. Coll (2006: 117-118).

no els sembla un avenç, sinó més aviat l'assimilació dels models heterossexuals,¹⁵ coincidint en aquest cas amb els grups d'alliberament gai (FAGC, CGB) i el Grup de Lesbianes Feministes de Ca La Dona.

En conclusió, l'aliança entre gais i lesbianes i la militància mixta a Catalunya no gaudeix de bona salut en l'actualitat, tret de les actuacions puntuals comunes de l'activisme *queer* o de l'organització unitària del 28 de juny. A la resta de l'Estat espanyol, per exemple a Madrid o València, sembla que sí que hi ha una aliança més forta i una més gran presència i lideratge per part de les lesbianes dins de les organitzacions mixtes.¹⁶ A més, la Federació Estatal de Lesbianes, Gais, Transsexuals i Bisexuals (FELGTB) s'ha caracteritzat des de fa uns quants anys per tenir lesbianes com a dirigents.¹⁷ Podria ser que, com va succeir als EUA i al Regne Unit com a reacció davant del context polític conservador dels vuitanta, es produís una aliança de forces principalment dins de les Comunitats Autònomes amb un context polític més repressor i homòfob? També pot ser que l'estructura federal de la FELGTB ajudi a aglutinar molts i diversos grups i persones, de manera que les dones puguin tenir més oportunitats per arribar al lideratge.

Finalment, cal afegir que a Catalunya han sorgit darrerament importants associacions que no estan inserides en les principals organitzacions LGTB, però que han assolit una visibilitat fonamental i en què les dones són majoria: les Famílies Lesbianes i Gais (FLG) i l'Associació de Mares i Pares de Gais i Lesbianes (AMPGIL). Aquestes associacions són molt actives i col·laboren amb el moviment LGTB. La força d'aquestes associacions, més centrades en aspectes concrets de la vida de lesbianes i gais i, d'altra banda, la irrupció de l'activisme *queer*, podria significar l'inici d'una etapa postidentitària també a Catalunya? Aquesta etapa postidentitària, com albirava el sociòleg S. Seidman l'any 1993, estaria dominada per les lluites locals i concretes sobre l'estil de vida, la justícia distributiva, la democràcia participativa i la reconfiguració del sabers, i en aquest context les pràctiques institucionals i culturals i la pressió específica sobre els decisors polítics i socials seria cabdal (2000: 104).

Moltes de les argumentacions i explicacions que hem desenvolupat es basen en un grapat d'obres que aconsellem al lector que vulgui tenir una aproximació general de l'evolució del moviment LGTB al món, Catalunya i l'Estat espanyol, així com sobre els canvis i transformacions en el pensament i la teoria feminista, gai i lèsbica:

15. <http://www.hartza.com/familia.htm>

16. Beatriz Gimeno, Carmen G. Hernández, Desiré Chacón, etc.

17. J.I. Pichardo (2008: 136) destaca que alguns col·lectius LGTB estan implementant una política de quotes per tal que les lesbianes puguin arribar a llocs directius.

- La introducció realitzada per J-A. Fernández al seu llibre *El gai saber: Introducció als estudis gais i lèsbics*, de l'any 2000. Pàgs. 11-29.
- El capítol de S. Seidman "*Identitat i política en una cultura gai post-moderna: notes històriques i conceptuals*", publicat dins del llibre de J-A. Fernández (2000), esmentat a dalt (pàgs. 69-112). Original de l'any 1993.
- El capítol de R. Osborne "*Entre el rosa y el violeta. Lesbianismo, feminismo y movimiento gai: relato de unos amores difíciles*", dins del llibre coordinat per R. Platero (2008) *Lesbianas: Discursos y representaciones*. Pàgs. 85-105.
- La tesina de G. Coll-Planas titulada *El moviment lèsbic i gai català: una proposta analítica de posicions polítiques* i defensada l'any 2006 a la UAB. Una versió reduïda de la tesina va ser publicada a *Athenea Digital*, l'any 2008 (núm. 14).
- La tesina de Sonia Ruiz titulada *Rebelión y adaptación: Evolución e institucionalización del movimiento feminista: el caso de Barcelona*, defensada l'any 2004 a la UAB. Especialment el capítol 4, on es descriu l'evolució del Grup de Lesbianes Feministes de Barcelona (pàgs. 118-139).

A continuació presentem el llistat de la bibliografia més important dels estudis gais i lèsbics, dels pensadors i de les pensadores de la teoria gai i lesbiana i sobre l'evolució del moviment gai i lèsbic. En els casos que ha estat possible, al costat de la referència bibliogràfica hi ha un resum del llibre o comentaris a les diferents edicions o obres d'un mateix autor o autora.

- Ablove, H., Barale, M. A. i Halperin, D.M. (eds.) (1993) *The Lesbian and Gay Studies Reader*. Nova York i Londres: Routledge.

Llibre clàssic dins de la disciplina dels estudis gais i lèsbics.

- Ammann, Gretel Red de Amazonas

<http://www.caladona.org/centredocumentacio/gretel/amazonas/amazonas.html>

Fundadora de la Xarxa d'Amazonas, potser l'únic grup lesbià separatista de l'Estat espanyol.

- Anzaldúa, G. (1987) *Borderlands / La frontera: The New Mestiza*. Extracte traduït al castellà a Bell Hooks et al (2004): *Otras inapropiables. Feminismos desde las fronteras*. Madrid: Traficantes de sueños.

http://es.wikipedia.org/wiki/Gloria_Anzald%C3%BAa

- Anzaldúa, G. i Moraga, C. (eds.) (1984) *This Bridge Called My Back: Writings by Radical Women of Colour*. Latham, N.Y.: Kitchen Table.

Tercera edició de l'any 2003. N.Y.: Third Women Press.

- Anzaldúa, G. (2003). "La conciencia de la mestiza: Towards a New Consciousness". A: Carole R. McCann i Kim Seung-Kyung (eds.) *Feminist Thought Reader: Local and Global Perspectives*. Routledge: New York. pàgs. 179-187.

- Bagueiras, C., Romero, C. i García, D. -GTQ- (coord.) *El eje del mal es heterosexual: figuraciones, movimientos y prácticas feministas "queer"*. Madrid: Traficantes de Sueños.

- Bersani, L. (1995) *Homos*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

- Bourdieu, P. (2000) *La dominación masculina*. Barcelona: Anagrama. Especialment l'apèndix "Algunas cuestiones sobre el movimiento de gays y lesbianas", pàgs. 143-149. Original en francès (1998): *La domination masculine*. Éditions de Seuil.

- Burgos, E. (2008) *Qué cuenta como una vida. La pregunta por la libertad en Judith Butler*. Boadilla del Monte (Madrid): Mínimo Tránsitos. A. Machado Libros.

- Butler, J. (1997) *Mecanismos psíquicos del poder. Teorías sobre la sujeción*. Madrid: Càtedra.

- Butler, J. (2000) *"Imitació i insubordinació de gènere"*. A: Fernández, J-A. (ed.) (2000) *El gai saber: Introducció als estudis gais i lèsbics*. Barcelona: Llibres de l'Índex. Pàgs. 113-135. Publicat originalment com a "Imitation and Gender Subordination". A: D. Fuss (ed.) (1991) *Inside/Out: Lesbian Theories, Gay Theories*. Nova York i Londres: Routledge.

- Butler, J. (2001) *El género en disputa: El feminismo y la subversión de la identidad*. Mèxic: Paidós. Nova edició de l'any 2007. Original en anglès de l'any 1990: *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Nova York i Londres: Routledge.

Aquesta obra és considerada com la fundadora de la teoria *queer* i dels actuals estudis de gènere. Avui en dia, J. Butler és considerada com una de les pensadores feministes de referència. Bàsicament és una crítica a la idea essencialista que les identitats de gènere són immutables i troben la seva arrel en el cos o en la natura, i dins de l'heterosexualitat normativa i obligatòria. En la seva crítica de l'heterosexualitat obligatòria i la seva pretesa "naturalitat" (que la fa aparèixer com a "original" i de la qual les identitats homosexuals són "males còpies"), Butler afirma que qualsevol sexe és transvestisme, i que el transvestisme o *drag* no és la imitació d'un gènere original sinó que el gènere és ell mateix un tipus d'imitació sense original, la qual cosa deixa oberta la possibilitat de la subversió de la identitat (Fernández, 2000: 23). L'objectiu de Butler és dissoldre el lligam causal entre sexe, gènere, pràctica sexual, fantasia i sexualitat, per poder crear noves identitats i formes d'intervenció política que no funcionin com a eines disciplinàries (Ibidem). Butler defensa que no hi ha una essència dins del gènere sinó que és actuació (performance), és a dir, repetició ritualitzada d'uns actes que es basa i es sustenta en el que Butler anomena "matriu heterosexual", règim regulador que naturalitza els cossos, els gèneres i els desitjos.

És un llibre que fa servir diverses disciplines, com ara la filosofia (Michel Foucault), l'antropologia (Claude Lévi-Strauss), la teoria literària i la psicoanàlisi (Jacques Lacan,

Sigmund Freud). Beu de les fonts del feminisme teòric (Simone de Beauvoir, Luce Irigaray, Julia Kristeva i Monique Wittig) i es deutor també de l'activa participació de l'autora en els moviments defensors de la diversitat sexual.

- Butler, J. (2002) *Cuerpos que importan: sobre los límites materiales y discursivos del "sexo"*. Buenos Aires: Paidós. Original en anglès de l'any 1993: *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*. Nova York i Londres: Routledge.

- Butler, J. (2004) *Lenguaje, poder e identidad*. Madrid: Síntesis.

- Butler, J. (2006) *Deshacer el género*. Paidós. Original en anglès de l'any 2004: *Undoing Gender*. Nova York i Londres: Routledge.

Aquest llibre recull l'evolució del pensament de Butler sobre la *performativitat* del gènere –explicada inicialment al “El género en disputa”-. Butler reflexiona sobre com el fet de “fer el propi gènere” requereix desfer les nocions dominants de la categoria persona amb tenacitat i en pro de la pròpia supervivència. Això succeeix perquè les normes que regeixen el gènere i la sexualitat estan vinculades a les restriccions de només una categoria reconeixible de persona (home o dona heterosexual). En aquest llibre, Butler mostra les seves últimes reflexions sobre el gènere i la sexualitat tot analitzant el nou parentiu, la psicoanàlisi i el tabú de l'incest, les categories del transgènere i l'intersex, les categories de diagnòstic mèdic, la violència social i la tasca de la transformació social dins d'aquest context.

- Bibliografia de Judith Butler (en anglès):

<http://www.theory.org.uk/ctr-butl.htm>

- Buxán, X. (comp.) (1997) *Conciencia de un singular deseo. Estudios de lesbianas y gais en el Estado español*. Barcelona: Alertes.

- Califia, Pat (1982) *Coming to power. Writing and Graphics on Lesbian S/M*. Boston: Alyson Publications.

- Califia, Pat i Sweeney, Robin (1996) *The Second Coming: A Leatherdyke Reader*. Boston: Alyson Publications.

- Califia, Pat (1997) *El Don de Safo. El libro de la sexualidad lesbiana*. Madrid: Talasa.

- Califia, Pat (2001) *Speaking Sex to Power. The Politics of Queer Sex*. Cleis Press.

http://en.wikipedia.org/wiki/Patrick_Califia

- Calvo, K. (2002) "Identidad, diferencia y disidencia sexual: el caso del movimiento de lesbianas y gays". A: Jose Manuel Robles (comp.): *El reto de la participación. Movimientos sociales y organizaciones*. Madrid: A. Machado Libros. Pp. 239-268.

- Calvo, K. (2005) *Pursuing membership in the polity: the Spanish gay and lesbian movement in comparative perspective*, (1970-1997). Tesi doctoral. Direcció Yasemin Soysal. CEACS. Fundació Juan March.

A Espanya i Catalunya la major part del moviment LGTB ha passat, durant els anys setanta, de rebutjar les institucions i la integració en el sistema a acceptar el sistema i lluitar per assolir fites polítiques dins del sistema al llarg dels vuitanta i en l'actualitat. El polític K. Calvo opina que l'explicació d'aquest canvi no està tant en les oportunitats polítiques o en el canvi del context social i cultural com en les percepcions polítiques i mapes intel·lectuals dels activistes.

- Carrascosa, S. i Vila, F. (2005) "Geografías víricas: hábitats e imágenes de coaliciones y resistencias". A: Bagueiras, C., Romero, C. i García, D. -GTQ- (coord.) *El eje del mal es heterosexual: figuraciones, movimientos y prácticas feministas "queer"*. Madrid: Traficantes de Sueños. Pàgs. 45-60.

- Clarke, E. O. (2000) *Virtuous Vice. Homoeroticism and the Public Sphere*. Durham i Londres: Duke University Press.

- Coll-Planas, G. (2006) *El moviment lèsbic i gai català: una proposta analítica de posicions polítiques*. Memòria de Recerca. Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia. Departament de Sociologia. UAB. Inèdita.

- Coll-Planas, G. (2008) "Homosexuals, bolleres i rarets: posicions polítiques en el moviment lèsbic i gai". *Athenea Digital*, núm. 14, pàgs. 41-61.

<http://psicologiasocial.uab.es/athenea/index.php/atheneaDigital/article/view/423>

Aquest article és una versió reduïda de la tesina esmentada abans.

- Córdoba, D. (2003) "Identidad sexual y performatividad", *Athenea Digital*, núm. 4, 87-96. <http://antalya.uab.es/athenea/num4/cordoba.pdf>

- Córdoba, D., Sáez, J. i Vidarte, P. (2007) *Teoría queer: políticas bolleras, maricas, trans, mestizas*. Madrid: Egales. 2a edició (1a edició 2005).

En aquest llibre es recullen les diverses vessants d'anàlisi de la teoria i les polítiques *queer*. Parteix del curs titulat «Introducción a la teoría queer» impartit a la UNED i organitzat per Paco Vidarte i Javier Sáez entre els anys 2003 i 2005. Segons els autors, allò *queer* no és una teoria tancada o un corpus de saber; és un conjunt d'eines crítiques per a la intervenció política: crítiques de la normalitat heterosexual, de les pràctiques biopolítiques de la medicina i de l'estat sobre els cossos malalts i sans, de les mutilacions que pateixen l@s intersexuals, de la mirada colonial sobre les immigrants bolleres, trans o mariques, de l'apropiació acadèmica de les lluites populars, de la rigidesa de les marques de gènere. Allò *queer* incorpora noves lectures de la literatura, l'arquitectura o el cinema, i fa proliferar cossos i pràctiques inclassificables per al dispositiu de la sexualitat dominant: sadomasoquistes, bolleres llop, ossos amb ploma, transgènere, cibersexes, drag kings, hiperfemmes, treballador@s del sexe, post pornògraf@s... Allò *queer* proposa l'obertura d'esquerdes que corrompen el sistema binari i naturalitzat de sexe i gènere.

- Dever, C. (1999) "Either/And: Lesbian Theories, Queer Theories". Book Review. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*. Vol 5. Núm. 3. Pàgs. 413-424.

http://muse.jhu.edu/journals/journal_of_lesbian_and_gay_studies/v005/5.3dever.html

- Dyer, R. (2002) *The Culture of Queers*. Londres i Nova York: Routledge.

- Edelman, L. (2004) *No Future: Queer Theory and the Death Drive (Series Q)*. Durham i Londres: Duke University Press.

- Epstein, S. (1992) "Gay Politics, Ethnic Identity: The Limits of Social Constructionism" A: E. Stein (ed.) *Forms of Desire: Sexual Orientation and the Social Constructionist Controversy*. New York: Routledge.

- Fernàndez, J-A. (ed.) (2000) *El gai saber: Introducció als estudis gais i lèsbics*. Barcelona: Llibres de l'Índex.

- Foucault, M. (1976) *Histoire de la sexualité, I: La Volonté de savoir*. París: Galimard. Trad. esp. (2002): *Historia de la sexualidad*, vol. 1: *La voluntad de saber*. Mèxic: Siglo XXI.

- Freud, S. (2006) *Tres ensayos sobre teoría sexual y otros escritos*. Madrid: Alianza. Darrera edició de l'any 2006.

- Fuss, D. (1989) *Essentially Speaking*. Nova York: Routledge. Versió catalana de 1999: *En essència*. Vic: Eumo.

- Fuss, D. (ed.) (1991) *Inside/Out: Lesbian Theories, Gay Theories*. Nova York: Routledge.

Antologia basada en la teoria gai i lésbica postestructural. Teoria que defensa abandonar la política de la identitat a favor de la deconstrucció del codi hetero/homo que estructura el "text social" de la vida quotidiana.

- Gil, E.P. (2007) *¿Por qué le llaman género cuando quieren decir sexo? Una aproximación a la teoría de la performatividad de Judith Butler*.

<http://www.caladona.org/grups/uploads/2007/04/Por%20que%20le%20llaman%20genero.pdf>

- Gimeno, B. (2005) *Historia y análisis político del lesbianismo*. Barcelona: Gedisa.

- Green, A. I. (2007) "Queer Theory and Sociology: Locating the Subject and the Self in Sexuality Studies". *Sociological Theory*. Vol. 25, núm. 1. Pàgs 26-45.

Aquest article és interessant perquè l'autor analitza els punts en comú que respecte al desconstruccionisme tenen la sociologia i la teoria *queer*. L'autor opina que la teoria *queer* no és conscient que la sociologia ja fa molt de temps que desenvolupa un impuls desconstruccionista a través de les anàlisis de les identitats i la subjectivitat dutes a terme pel pragmatisme i l'interaccionisme simbòlic. Alguns sociòlegs com Seidman (1993) han criticat que, en canvi, l'impuls desconstruccionista de la teoria *queer* descontextualitza al subjecte de la seva posició social (raça, classe social i gènere). En aquest sentit, Green defensa que la teoria *queer* ha de conviure i, precisament, mantenir-se en tensió amb les aproximacions sociològiques al subjecte.

- Grup de Treball d'Informació i Documentació Gai, Lèsbica, Bisexual i Transgènere (Q.doc). Col·legi Oficial de Bibliotecaris-Documentalistes de Catalunya. Recursos i materials sobre temàtica LGTB amb les novetats bibliogràfiques més recents de Catalunya i el món.

<http://www.cobdc.org/grups/qdoc/index.html>

- Guasch, O. (1991) *La sociedad rosa*. Barcelona: Anagrama.

- Haraway, D. (1995) *Ciencia, cyborgs y mujeres: la reinención de la naturaleza*. Madrid: Càtedra. Colección Feminismos. Original en anglès, 1991: *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. N.Y.: Routledge.

http://en.wikipedia.org/wiki/Donna_Haraway

<http://www.stanford.edu/dept/HPS/Haraway/CyborgManifesto.html>

- Halberstam, J. (2008) *Masculinidad femenina*. Madrid: Egales. Original en anglès (1998): *Female Masculinity*. Durham, North Carolina: Duke University Press.

- Halperin, D.H. (2000) "El sexe abans de la sexualitat: pederàstia, política i poder a l'Atenes clàssica". A: J-A. Fernández *El gai saber: Introducció als estudis gais i lèsbics*. Barcelona: Llibres de l'Índex. Pàgs.31-68.

Versió original en anglès: "Sex Before Sexuality: Pederasty, Politics, and Power in Classical Athens". A: M. Duberman, M. Vicinus i G. Chauncey, Jr. (eds.). *Hidden from History: Reclaiming the Gay and Lesbian Past*. Nova York: Meridian. Pàgs. 37-53.

- Halperin, D.H. (2002) *How to do the history of homosexuality*. Chicago i Londres: The University of Chicago Press.

- Hernández, C. (2007) "Al armario de nuevo: la invisibilidad de les activistas lesbianas en la construcción histórica del movimiento LGTB español". A: A. Simonis (ed.) *Cultura, homosexualidad y homofobia. Vol II. / Amazonia: retos de visibilidad lésbica*. Barcelona: Laertes. Pàgs. 55-84.

- Huertas, M. A. i Ribas, M. (2007) "Feminismes"

<http://multimedia.uoc.edu/feminismes>

- Hocquenghem, G. (1993) *Homosexual Desire*. Durham, NC: Duke University Press. Publ. orig. en francès com a *Le Désir homosexuel* (1972).

- Jeffreys, S. (1996) *La herejía lesbiana. Una perspectiva feminista de la revolució sexual lesbiana*. Madrid: Càtedra. Col·lecció Feminismos, núm. 30. Original en anglès, l'any 1993: *The Lesbian Heresy: A Feminist Perspective on the Lesbian Sexual Revolution*. North Melbourne: Spinifex.

Una de les exponents més importants del feminisme polític lesbià, proposa una tornada de les lesbianes al feminisme i l'organització política separada respecte als gais. Defensa l'ús estratègic de les identitats i critica el concepte *queer*, que acaba sent finalment masculí, gai i blanc.¹⁸

- Kirsch, M.H. (2000) *Queer Theory and Social Change*. Londres: Routledge.

- Lauretis, T. de (ed.) (2000) *Diferencias. Etapas de un camino a través del feminismo*. Madrid: Horas y horas.

<http://www.cddc.vt.edu/feminism/Lauretis.html>

- López Penedo, S. (2008) *El laberinto queer. La identidad en tiempos del neoliberalismo*. Madrid: Egales.

En aquest llibre s'explica la gènesi de la teoria *queer*, el seu desenvolupament i els seus diversos discursos. Una de les finalitats de "El Laberinto queer" és arribar a una definició; per això tracta qüestions epistemològiques i revisa conceptes com ara la sexualitat, el poder i la política i examina el context històric on va néixer l'activisme *queer*. En la part central del llibre es reflexiona sobre els pilars de la teoria *queer*: una identitat en continu procés de construcció i l'articulació del desig en la pràctica de la sexualitat no normativa. A més, tracta temes com el fi de les ideologies, la desaparició de les classes socials, les conseqüències de la globalització i el paper de l'activisme en la societat civil.

- Lorde, A. (2004) *La hermana, la extranjera*. Madrid: Horas y Horas.

Publicat originalment en anglès l'any 1984: *Sister Outsider: Essays and Speeches*. Crossing Press Feminist Series. California: Freedom.

Esriptora, poetessa, activista lesbiana feminista de color nord-americana. Aquest assaig és una recopilació que se centra en les interconnexions entre el racisme, el sexisme, la identitat sexual i la classe social.

<http://culturalesbiana.blogspot.com/2006/01/12/audre-lorde/>

<http://www.answers.com/topic/sister-outsider>

18. A diferència de l'afirmació de Jeffreys, l'activisme *queer* a Catalunya és majoritàriament dut a terme per dones.

- Mira, A. (2004) *De Sodoma a Chueca. Una historia cultural de la homosexualidad en España en el siglo XX*. Madrid: Egales.

- Mirabet, A. (1984) *Homosexualitat avui: acceptada o encara condemnada?* Barcelona: Edhasa i Institut Lambda.

- Monferrer, J. (2003) "Movimientos sociales e identidad colectiva: El movimiento gay español". A: M.J. Funes i R. Adell, *Movimientos sociales: cambio social y participación*. Madrid: UNED.

- Monferrer, J. (2003) "La construcción de la protesta en el movimiento gai español: la Ley de Peligrosidad Social (1970) como factor precipitante de la acción colectiva". *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*. Núm. 102. Pàgs. 171-204.

http://www.reis.cis.es/REIS/PDF/REIS_102_091167996043037.pdf

- Nicholson, L. i Seidman, S. (eds.) (1998) *Social Postmodernism. Beyond Identity Politics*. Cambridge Cultural Social Series. Cambridge University Press.

És un llibre fonamental sobre pensament postmodern i sobre com aquest està influenciant el feminisme i els estudis gais i lèsbics. El llibre reuneix teòrics molt importants del camp del feminisme (Iris Marion Young, Nancy Fraser), dels estudis postmarxistes (Chantal Mouffe) i dels estudis postcolonials *latinos*, afroamericans (Ali Rattansi) i gais (Steve Seidman, R.W. Connell), entre d'altres. La preocupació postmoderna per la raça, la sexualitat i el gènere és complementada amb anàlisis més micro dels interessos i preocupacions dels nous moviments socials, anàlisis macro de les institucions i estudis culturals.

- Osborne, R. (1993) *La construcción sexual de la realidad*, Madrid: Càtedra, Colección Feminismos.

Presentació dels debats entorn a la sexualitat en el feminisme nord-americà dels anys vuitanta. Debats en què les diferents posicions al voltant del lesbianisme són cabdals.

- Osborne, R. (2008) "Entre el rosa y el violeta. Lesbianismo, feminismo y movimiento gay: relato de unos amores difíciles". A: R. Platero (coord.) *Lesbianas: discursos y representaciones*. Barcelona: Melusina. Pàgs. 85-105.

Article que reproduïx els dos següents, amb algunes variacions.

- Osborne, R. i Trujillo, G. (2006) "Sessualità periferiche: una panoramica sulla produzione GLBT e queer in Spagna". A: Domenico Rizzo (ed.) *Omosapiens: studi e ricerche sull'orientamento sessuale*. Roma: Carocci editore, pàgs. 219-233.

- Osborne, R. (2006) "Entre el rosa y el violeta (Lesbianismo, feminismo y movimiento gay: relato de unos amores difíciles)", *Labrys (Dossier Espagne)*, Brasilia/Montreal/Paris, études féministes/ estudios feministas juin/ décembre 2006/ junho/ dezembro 2006.

http://www.unb.br/ih/his/gefem/labrys10/espanha/raquel.htm#_ftn1

Partint de l'article a *Omosapiens*, l'autora realitza una versió per a la revista *Labrys* sobre la producció LGTBQ, pero només l'escrita per dones –el d'*Omosapiens* inclou la producció gai-. A més, a diferència de l'article d'*Omosapiens*, es reflecteixen les produccions del feminisme i lesbianisme des dels anys setanta.

- Osborne, R. (2008) "Un espeso muro de silencio: de la relación entre una 'identidad débil' y la invisibilización de las lesbianas en el espacio público", *Asparkía. Investigación Feminista*, núm. monogràfic editat per L. Sanfeliú i J. Luengo: "Identidades de género y cambio social. Propuestas alternativas en torno a los modelos de feminidad y masculinidad", núm 19, pàgs. 39-55.

- Osborne, R. (2009) "La sexualidad como frontera: militancia, supervivencia y negación del lesbianismo por parte de las presas políticas de los nazis y el franquismo", *Política y Sociedad*, 2009, Vol 46, núm. 1. gener-març (en premsa).

- *People with a History: An Onlide Guide to Lesbian, Gay, Bisexual and Trans History*. Història del moviment homosexual i fonts bibliogràfiques i literàries.

<http://www.fordham.edu/halsall/pwh>

- Pérez, L. (2008) *Del texto al sexo. Judith Butler y la performatividad*. Madrid: Egales.

Un dels objectius d'aquest llibre és entendre la reformulació de la performativitat en l'àmbit de les identitats sexuals i de gènere, amb les quals Butler desplaça gènere i sexe del conjunt de les coses que *som* a l'ordre de les coses que *fem*. Les relacions entre cos i llenguatge, matèria i textualitat, sexe i gènere pateixen així una transformació amb grans efectes sobre la filosofia, els estudis de gènere i les polítiques identitàries. L'intercanvi de crítiques entre Butler i Seyla Benhabib, Nancy Fraser o Pierre Bourdieu contribueix a entendre aquests efectes, i també a aprofundir en algunes de les prioritats polítiques de Butler: la resistència als efectes excloents de la normativitat genèrica i del sistema «dos sexes, dos gèneres», en direcció a una versió més oberta, inclusiva i proliferant de la identitat.

- Pichardo, J.I. (2008) "Lesbianas o no". A: R. Platero (coord.) *Lesbianas: Discursos y representaciones*. Barcelona: Melusina. Pàgs. 119-138.

- Pineda, E. (2008) "Mi pequeña historia sobre el lesbianismo organizado en el movimiento feminista de nuestro país". A: R. Platero (coord.) *Lesbianas: Discursos y representaciones*. Barcelona: Melusina. Pàgs. 31-59.

- Platero, R. (coord.) (2007) *Lesbianas: Discursos y representaciones*. Barcelona: Melusina.

- Platero, R. "Diversitat de les dones. Opció sexual" A: *Diccionari de dones i àmbit local*. ICPS.

http://www.icps.cat/fitxa_terme.asp?lletra=D&codi=67

A més d'explicar l'evolució del pensament lesbià i les implicacions socials del lesbianisme, es recull bibliografia bàsica al respecte, algunes web per ampliar informació i un llistat de les autores de l'Estat espanyol més importants sobre aquesta temàtica.

- Preciado, B. (2002) *El manifiesto contrasexual*. Madrid: Espasa-Calpe.

- Preciado, B. (2008) *Testoyonqui*. Madrid: Espasa-Calpe.

- Queer Theory

<http://www.queertheory.org/>

- Queeremos saber, el fanzine maribollo de Internet

<http://www.hartza.com/QUEER.html>

- QueroSeno, grup de reflexió teòrica de lesbianes a Ca la Dona (Barcelona):

http://www.caladona.org/grups/?page_id=2

<http://www.caladona.org/grups/?cat=13>

(textos traduïts al castellà de teoria feminista, lesbiana i *queer*).

- Rich, A. (1980) *Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence*. Londres: Only Women Press. Publicat de nou l'any 1986 dins del llibre de la mateixa autora: *Blood, Bread and Poetry: Selected Prose 1979-1985*. Norton Paperback: New York. Pàgs. 23-75- Traducció al català, l'any 2000: Heterosexualitat obligatòria i existència lèsbica. A: Fernández, J-A. (ed.) (2000) *El gai saber: Introducció als estudis gais i lèsbics*. Barcelona: Llibres de l'Índex. Pàgs. 165-212.

http://www.glbtq.com/social-sciences/compulsory_heterosexuality.html

http://en.wikipedia.org/wiki/Compulsory_Heterosexuality_and_Lesbian_Existence

Adrienne Rich és una de les pioneres del lesbianisme polític feminista i defensava la creació d'una identitat política entre totes les dones. Una identitat basada en un "continuum lesbià" que recollia tota la gama d'experiències ginocèntriques, des de l'amistat entre dones, el suport i la solidaritat entre les dones, etc. El lesbianisme era en realitat una opció política contra el patriarcalisme.

- Rodríguez, F. (ed.) (2007) *Cultura, homosexualidad y homofobia. Vol. I. Perspectivas gays*. Barcelona: Laertes.

http://www.laertes.es/fixes/46_rey.htm

Llibre interdisciplinari amb aportacions de la sociologia i la història (Fernando Olmeda), l'antropologia (Óscar Guasch), els mitjans de comunicació (Jesús Generelo), la literatura (Eduardo Mendicutti), el cinema (Santiago Fouz-Hernández i Chris Perriam), l'art (Xosé M. Buxán), la religió (Juan Antonio Ferriz) i el llenguatge (Félix Rodríguez).

- Rodríguez, E. i Pujol, J. (coords.) (2008) *Dels drets a les llibertats. Una històrica política d'alliberament GLT a Catalunya* (FAGC 1986-2006). Barcelona: Virus editorial.

Sinopsi a :

<http://www.viruseditorial.net>

"L'any 1986 té lloc la IV Conferència del FAGC, un esdeveniment marcat per la recent incorporació de joves que, a més de la reivindicació sexual, es troben vinculats a moviments socials reivindicatius de l'esquerra radical. Uns anys en què entra en escena la sida, una pandèmia que obligà el moviment GLT a fer una profunda reflexió i a replantejar-se objectius i estratègies per avançar en l'alliberament sexual. L'any 1987 una parella de gais de Vic reclama el dret al matrimoni, i el 1991 es produeix a Barcelona el tràgic assassinat de la transsexual Sònia. Cinc anys després, l'Ajuntament de Sitges es dedica a fitxar gais que passegen per la platja. Aquests fets no pertanyen a l'època "fosca" de la dictadura: han succeït i s'han denunciat en ple "període democràtic".

Aquest llibre aborda la història política del moviment GLT a Catalunya i, específicament, del FAGC, i dóna prioritat a les veus de les persones que van viure aquests fets per sobre de la cronologia rigorosa. Una aposta motivada per la situació autocomplaent del miratge democràtic respecte de la temàtica GLT, on aparentment tot s'ha assolit "naturalment" i on només fan falta els últims detalls perquè tot quedi arreglat dins de la modèlica família rosa. L'absorció institucional del moviment gai ha portat a la presència d'una forma hegemònica de comprensió d'aquest basada en el consumisme i en el model de família nuclear, comprensió que es difon constantment en els mitjans de comunicació de gran tiratge. Aquesta obra posa de manifest com, durant aquest període, s'ha produït un intens i productiu activisme polític que s'ha traduït en una particular manera de treballar que s'expressa en la forma i el contingut de les activitats reivindicatives a Catalunya. Un activisme que no s'ha quedat atrapat en el llenguatge dels drets oferts i que mira a un futur de llibertats."

- Rodríguez-Piñero, L. (2007) "History/Herstory: Internet y la historia de las homosexualidades". *Orientaciones. Revista de homosexualidades*. Núm. 2.

<http://fundaciontriangulo.es/orientaciones/internetyhistoria.htm>

- Rubin, G. (1989) "Notas para una teoría radical de la sexualidad". A: C. Vance (comp.) *Placer y peligro. Explorando la sexualidad femenina*. Madrid: Talasa.

- Ruiz, S. (2004) *Rebelión y adaptación: evolución e institucionalización del movimiento feminista: el caso de Barcelona*. Tesina del doctorat de Ciència Política. UAB. Directora Pilar Giménez.

- Sáez, J. (2004) *Teoría queer y psicoanálisis*. Madrid: Síntesis.

<http://www.hartza.com/curri3.htm>

- Sanfeliú, L. (2007) "Representaciones históricas de la identidad lésbica". A: A. Simonis (ed.) *Cultura, homosexualidad y homofobia. Vol II. / Amazonia: retos de visibilidad lésbica*. Barcelona: Laertes. Pàgs. 27-40.

- Sedgwick, E. Kosofsky (1985) *Between Men: English Literature and Male Homosexual Desire*. Nova York: Columbia University Press.

- Sedgwick, E. Kosofsky (1991) *Epistemology of the Closet*. Berkeley: University of California Press.

Trad. castellà, l'any 1998: *Epistemología del armario*. Barcelona: Ediciones de la Tempestad.

Trad. al català del primer capítol l'any 2000: *Epistemologia de l'armari*. A: Fernández, J-A. (ed.) (2000) *El gai saber: Introducció als estudis gais i lèsbics*. Barcelona: Llibres de l'Índex. Pàgs. 137-164.

L'autora elabora en aquest assaig una teoria sobre el *secret a veus* que ha estructurat i oprimint les vides de gais i lesbianes durant més de cent anys (Fernández, 2000: 23). Per a l'autora, la definició sexual és un aspecte central de la cultura occidental moderna perquè el règim de *l'armari*, amb la seva regulació disciplinària del secret i la revelació del que és públic i privat, del coneixement i la ignorància, ha determinat la manera com les societats occidentals entenen les qüestions relacionades amb el coneixement i el poder (Ibídem). Per a Sedgwick el problema de la definició sexual dels individus va més enllà de la llei, de la pràctica sexual i dels codis morals, perquè està relacionat amb l'estructura del saber dins de la cultura occidental contemporània.

- Sedgwick, E. Kosofsky (1993) *Tendencias*. Durham, NC: Duke University Press.

- Seidman, S. (2000) "Identitat i política en una cultura gai postmoderna: notes històriques i conceptuals". A: J-A, Fernández (ed.) (2000) *El gai saber: Introducció als estudis gais i lèsbics*. Barcelona: Llibres de l'Índex, pàgs. 69-112.

Original en anglès (1993): "Identity and Politics in a Postmodern Gay Culture: Some Historical and Conceptual Notes". A: M. Warner (ed.): *Fear of a Queer Planet. Queer Politics and Social Theory*. Minn.: University of Minnesota Press. Pàgs. 105-143.

- Seidman, S. (ed.) (2008) *Queer Theory Sociology*. Twentieth Century Social Theory Series. New York: Blackwell Publishing.

Aquest llibre cerca apropar el treball de teòrics i investigadors dels estudis gais, lèsbics i bisexuals que han estat molt influenciats pels clàssics de les ciències socials, cap a la teoria *queer*, la qual està principalment dominada pels estudis d'Humanitats. L'objectiu és aplicar aquest estudis i d'altres de recents a l'aproximació discursiva de la teoria *queer* i establir un diàleg productiu entre les dues disciplines.

- Simonis, A. (ed.) (2007) *Cultura, homosexualidad y homofobia. Vol II. /Amazonia: retos de visibilidad lésbica*. Barcelona: Laertes.

Llibre interdisciplinari amb aportacions de lesbianes que mostren la seva feina dins de diverses disciplines: sociologia, ciència política, ensenyament, periodisme, el món del activisme sociopolític, la literatura, crítica cultural, etc.

- Snediker, M. (2008) *Queer Optimism: Lyric Personhood and Other Felicitous Persuasions*. University of Minnesota Press.

- Stein, E. (ed.) (1992) *Forms of Desire: Sexual Orientation and the Social Constructionist Controversy*. New York: Routledge.

En aquest llibre es recopilen importants assajos de construccionistes socials i de crítics amb aquesta perspectiva sobre la història i la ciència de la sexualitat. El punt de vista construccionista rau en dues fonts contemporànies: la filosofia continental representada per Michel Foucault i l'escola sociològica de l'interaccionisme social representada per Mary McIntosh. El construccionisme social defensa que les categories de l'orientació sexual ("homosexual", "heterosexual" i "bisexual") són constructes culturals més que no pas categories universals de la natura. D'acord amb aquesta visió, no té sentit dir, per exemple, que Sòcrates era homosexual, perquè aquesta categoria cultural encara no s'havia construït.

- Soley-Beltran, P. (2008) *Nadie es perfecto! Transexualidad y la matriz heterosexual: un estudio crítico y empírico de la teoría performativa de género de Judith Butler*, Ediciones Bellaterra, Barcelona.

- Trujillo, G. (2008) "Sujetos y miradas inapropiables/adas: el discurso de las lesbianas queer". A: R. Platero (coord.) *Lesbianas: discursos y representaciones*. Barcelona: Melusina. Pàgs. 107-118.

- Trujillo, G. (2006) *Identidad y acción colectiva: el movimiento lesbiano en España (1976-1998)*. Tesis doctoral. Direcció Andrew Richards. CEACS, Fundació Juan March.

Gracia Trujillo defensa la gran importància que tenen les definicions identitàries dins del moviment lèsbic, de manera que aquest moviment ha pogut sobreviure i expandir-se malgrat la manca de recursos i d'oportunitats polítiques i gràcies a la gran força del discurs identitari.

- Ureta, A. (2003) *Historia del lesbianismo en Occidente*. Cuaderno Divulgativo, núm 4. Aldarte (Asociación de Estudios y Centro de Documentación por las Libertades Sexuales).

<http://www.aldarte.org/comun/imagenes/documentos/HISTORIA%20DEL%20LESBIANISMO.pdf>

- Villalba, P. (2008) “¿Techo de cristal o armarios de doble fondo? Análisis del discurso sobre el lesbianismo y la homosexualidad desde una perspectiva de género”. A: R. Platero (coord.) *Lesbianas: Discursos y representaciones*. Barcelona: Melusina. Pàgs. 139-171.

- Vélez-Pelligrini, L. (2008) *Minorías sexuales y sociología de la diferencia. Gays, lesbianas y transexuales ante el debate identitario*. Madrid: Montesinos.

Sinopsi al web de l'editorial:

<http://www.editorial-montesinos.com/detalleLibro.php?idLibro=6>

Traducció pròpia al català i resum de la sinopsi:

“Chueca, a Madrid, i el Gaieixample, a Barcelona, poden suposar una “guetització” de les minories sexuals sota la influència d'un model social nord-americà basat en la fragmentació i contraposició de les comunitats. D'altra banda, per tal de no quedar-se en els marges socials, certs sectors han lluitat per aconseguir la respectabilitat del model heteronormatiu. Expressió política d'aquesta postura assimilacionista ha estat la reivindicació del matrimoni i el dret a l'adopció sota el paraigües del terme “Nous models familiars”. És adient plantejar la qüestió en termes tant simplistes com segregació/assimilació, diferència/igualtat? Aquest assaig pretén obrir una discussió sobre el significat polític i sociològic del barri gai, de la identitat col·lectiva de les minories sexuals, del comunitarisme i dels mecanismes homòfobs de discriminació social que els alimenten. Davant la falsa unanimitat al voltant dels “Nous models familiars”, Laurentino Vélez-Pelligrini aspira també a reobrir el debat sobre un “matrimoni” que, a més de no ser una aspiració hegemònica com a projecte de vida entre gais i lesbianes, pot significar una de les més grans claudicacions culturals davant l'heterosexualitat obligatòria.”

Llibre sencer a:

<http://books.google.com>

- Viñuales, O. (2006) *Identidades lésbicas: discursos y prácticas*. 2a edició. Barcelona: Edicions Bellaterra. Primera edició de l'any 1999.

- Villar, A. (2008) “¿Lesbiana? Encantada ¡es un placer!: representación de les lesbianas en Euskal Herria a través de los grupos organizados”. A: R. Platero (coord.) *Lesbianas: discursos y representaciones*. Barcelona: Melusina. Pàgs. 61- 84.

- Villar, A. (2008) *El lesbianismo en el movimiento feminista y los Colectivos de Lesbianas*. Cuaderno Divulgativo, núm 5. Aldarte (Asociación de Estudios y Centro de Documentación por las Libertades Sexuales).

<http://www.aldarte.org/comun/imagenes/documentos/CUADERNO%20LESBIANISMO%20EN%20EL%20MOVIMIENTO%20FEMINISTA%20Y%20LOS%20COLECTIVOS%20DE%20LESBIANAS.pdf>

Aquest article és semblant al capítol de la mateixa autora esmentat a dalt.

- Wittig, M. (1992) *The Straight Mind and other Essays*. Boston: Beacon Press. Traducció de l'extracte més important al català l'any 2000: *El pensament hètero*. A: Fernández, J-A. (ed.) (2000) *El gai saber: Introducció als estudis gais i lèsbics*. Barcelona: Llibres de l'Índex. Pàgs. 213- 233.

Traducció al castellà de l'any 2005: *El pensamiento heterosexual y otros ensayos*. Madrid: Egales.

http://www.libreriaberkana.com/L84-95346-97-4_el-pensamiento-heterosexual.html

Extracte de la sinopsi del web:

“En aquest llibre, Wittig fa una afirmació que ha passat a la història per la seva potència subversiva contra l'heteronormativitat: “Seria impropï dir que les lesbianes viuen, s'associen, fan l'amor amb dones, perquè la dona no té sentit més que als sistemes heterosexuels de pensament i econòmics. Les lesbianes no són dones”

- Weeks, J. (1993) *El malestar de la sexualidad*. Madrid: Talasa.

- Weeks, J. (1995) *Invented Moralities: Sexual Values in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity.

ENTRE LA IGUALTAT I LA DIFERÈNCIA: POLÍTIQUES, DRETS I CIUTADANIA PER A LES PERSONES LGTB

Gran part de la lluita del moviment LGTB, principalment des dels anys vuitanta i noranta, ha estat enfocada cap a l'equiparació de drets, la no discriminació per raó d'orientació sexual, la inclusió i participació social i política en igualtat de condicions. Aquesta equiparació de drets i inclusió en la vida social i política es refereix bàsicament a un conjunt de drets que alguns autors han anomenat "drets sexuals", basats en concepcions de la ciutadania en què el pilar central és la dimensió sexual o íntima de l'esser humà (Phillips, 1991; Evans, 1993; Giddens, 1995; Phelan, 1995, 2001; Plummer, 2006; Richardson, 2000a, 2000b).¹⁹ De fet, el llenguatge de la ciutadania ha guanyat el terreny al llenguatge de l'alliberament que era el predominant als anys setanta dins del moviment LGTB (Richardson, 2000a: 256).

D'una altra banda, els drets sexuals o la ciutadania sexual no han esdevingut un debat global arreu del món fins als anys noranta. Cap de les declaracions de drets de l'ONU o tractats internacionals fins als anys noranta no feia referència a aquests drets com a un conjunt, encara que abans sí que es reconeixien alguns drets sexuals bàsics en el cas de les dones. Cal tenir present que aquests drets inclouen no sols les lesbianes o gais sinó també totes les dones o d'altres col·lectius, com els transsexuals (Plummer, 2006: 155). No obstant això, la noció de drets sexuals continua sent rebutjada per molts països,²⁰ per la majoria dels països membres de l'ONU²¹ i per les organitzacions religioses (Plummer, 2006: 156). Més enllà del xoc de civilitzacions encunyat per Huntington, alguns politòlegs parlen del xoc de les civilitzacions sexuals: "...la vertadera divisòria entre Occident i l'Islam no es refereix a la democràcia, sinó que es refereix a la igualtat de gènere i la liberalització sexual... els valors que separen aquestes cultures tenen molt més a veure amb Eros que amb Demos..." (Inglehart i Norris, 2003: 65, citat per Plummer, 2006: 160).

19. Cal ressenyar que molts d'aquests autors no defensen únicament una igualació en drets amb les persones heterosexuales sinó també el reconeixement de les especificitats pròpies i de diversitats que poden ajudar a construir noves versions de la universalitat i capgirar els conceptes tradicionals de drets i ciutadania. Algunes autores com D. Richardson (2000a, 2000b) adverteixen que el model predominant de ciutadania que està sent adoptat cada vegada més pel moviment LGTB és molt problemàtic i exclouent, sobretot per a les lesbianes.

20. Hi ha 80 països que penalitzen les relacions sexuals entre persones del mateix sexe i els canvis de gènere, i n'hi ha vuit en què es castiga amb la pena de mort (Borge, 2007: 361). La major part de les legislacions de prohibició es refereixen als casos de sodomia o homosexualitat masculina. El lesbianisme no es reconeix (i, per tant, no es penalitza legalment) en molts d'aquests països però es reprimeix també violentament de manera privada dins de la família, el veïnat, i a través del control social.

21. Consulteu D. Montero (2007) per a un resum de la situació dels drets LGTB des d'una perspectiva internacional, bàsicament la situació a l'ONU i a la Unió Europea.

En els sistemes democràtics, el reconeixement jurídic dels drets, la seva implementació i realització efectiva es duu a terme a través d'un conjunt de polítiques públiques, com ara legislacions, normatives, plans i programes, que s'adrecen a les persones LGTB. Històricament, als països occidentals i al llarg dels anys seixanta i al començament dels vuitanta, el primer pas va ser la despenalització de l'homosexualitat i la transsexualitat, dels actes homosexuals, i el reconeixement de la llibertat d'expressió, reunió, associació i manifestació per a gais, lesbianes i transsexuals. El segon pas, durant els vuitanta i noranta i en l'actualitat, és la consecució legal dels drets sexuals que equiparen les persones homosexuals amb les heterossexuals: equiparació de l'edat de consentiment per a les relacions sexuals, reconeixement del matrimoni o unió civil, adopció i reproducció assistida, acceptació legal de la transsexualitat i lleis d'identitat de gènere, i consideració de l'homofòbia i els crims d'odi homòfobs en els codis penals i les legislacions. Aquesta segona etapa encara no s'ha assolit en molts països, fins i tot democràtics.

El primer i el segon passos esmentats es refereixen merament a l'assoliment de la igualtat legal en drets. Malgrat que és un pas fonamental i necessari, no resulta ser suficient per promoure la justícia social, eradicar la discriminació i garantir un accés ple a la ciutadania. Aquesta insuficiència es dona en el cas de qualsevol grup o categoria de persones oprimides o desfavorides, com ara les dones, els immigrants, els indígenes, les persones de color, els pobres, els discapacitats, la gent gran, etc. Per tant, la igualtat legal formal no implica la consecució de la igualtat d'oportunitats, ni una distribució social justa, ni la superació de la discriminació, que normalment té arrels en la societat, la cultura, la ideologia, les institucions socials i polítiques o el sistema econòmic. Conseqüentment, molts autors i polítics defensen l'establiment de polítiques específiques per a les persones LGTB per a l'assoliment d'una veritable igualtat i l'eradicació de la discriminació (Young, 2000; Plummer, 2006; Verloo, 2007). En el cas de les persones LGTB, les polítiques més necessàries serien les centrades en la lluita contra la discriminació social, cultural, ideològica, econòmica i laboral (Verloo, 2007: 27)²². Per això són necessaris programes i plans per l'igualtat de tracte i per l'eradicació de l'homofòbia que contemplin tots els aspectes de la vida quotidiana en els quals les persones LGTB poden patir discriminació: ensenyament i escoles, sanitat, sida, món laboral, oci i turisme, serveis, reproducció, adopció, gent gran, jovent, mitjans de comunicació, publicitat, esports, immigració, cultura i art, habitatge, religió, benestar social, participació i representació política, etc. Per tant, aquest tercer pas suposa una superació del discurs de la igualació de drets i posa més èmfasi en la ciutadania plena, el respecte a les diferències i les llibertats individuals que les persones LGTB, com qualsevol persona, han de gaudir en democràcia.

22. Cal tenir present que les desigualtats són diferents, perquè tenen orígens, causes, ubicacions i mecanismes reproductors diferents, encara que a vegades la norma i el model dominant al qual s'enfronten sigui comú. Per tant, cal dissenyar les polítiques públiques a partir d'aquestes diferències i de la interseccionalitat entre les diferents desigualtats. Vegeu més endavant les anàlisis de M. Verloo (2007).

Aquests plans i programes ja s'estan dissenyant o implementant a Catalunya,²³ a Barcelona,²⁴ a Espanya²⁵ i a d'altres països i ciutats com Regne Unit, Holanda, Suècia o Amsterdam. Els plans i programes contra l'homofòbia i per la igualtat contemplen no només sancions (per exemple, en el cas que un hotel es negui a allotjar una parella de gais, que un metge no vulgui atendre un gai seropositiu o que la filla d'una parella de lesbianes no sigui admesa per aquesta circumstància en un centre escolar) sinó també mesures d'acció positiva i incentius (per exemple, donar ajuts a les escoles per tal que dissenyin i apliquin plans *antibullying* que incloguin l'homofòbia). A més, en el marc d'aquests plans i programes, també es contempla la importància de les mesures formatives per a professionals i col·lectius claus de la societat i campanyes publicitàries que ajudin a entendre la realitat de gais i lesbianes fora d'imatges estereotipades. Així mateix, diversos països i ciutats han creat figures, observatoris i oficines antidiscriminació i de defensa dels drets dels homosexuals.

Respecte a les polítiques LGTB, un dels problemes principals és el de la veritable inclusió de les lesbianes. És a dir, les polítiques i drets LGTB o el concepte de ciutadania sexual s'acostuma a plantejar com a neutral quant al gènere, de manera que les lesbianes queden força invisibilitzades i es produeixen importants discriminacions a l'hora d'aplicar aquestes lleis (Richardson, 2000; Platero, 2007, 2008).²⁶ En aquest sentit, hi ha quatre tipus de polítiques (Platero, 2008: 188):

a) polítiques LGTB i serveis generalistes per a totes les persones LGTB;

b) polítiques de gènere (que poden ser inclusives o excloure les lesbianes);

23. L'any 2005 el govern català va crear el Programa per al col·lectiu gai, lesbià i transsexual, i l'any 2006 el Pla interdepartamental per a la no discriminació de persones homosexuals i transsexuals.

<http://www.gencat.cat/dasc/lgbt>

24. El Pla municipal per al col·lectiu LGTB està en fase d'elaboració i recollirà les actuacions puntuals que en aquesta matèria ja està duent a terme l'ajuntament i les estendrà a les àrees no cobertes.

25. El govern espanyol té previst aprovar la nova Llei d'igualtat de tracte i no discriminació, que buscarà garantir el dret a la no discriminació de totes les persones a través de la millora de l'assistència i de la protecció a les víctimes de la discriminació, i de mesures concretes per promoure la igualtat de tracte, com, per exemple, línies de subvencions per a plans d'igualtat d'empresa. Cal puntualitzar que aquesta llei inclou col·lectius i categories de persones molt diferents: persones LGTB, gent gran, joves, immigrants, creences religioses diverses, discapacitats, ètnies diverses, etc., i en aquest sentit la seva eficàcia pot quedar minvada (Verloo, 2007: 32).

26. Hi ha unes quantes lleis espanyoles (Llei 13/2005 de modificació del Codi Civil Espanyol en matèria de dret a contraure matrimoni, Llei 14/2006 sobre tècniques de reproducció humana assistida, Llei orgànica 3/2007 per a la igualtat efectiva de dones i homes) i catalanes (Llei 3/2005 de reforma del Codi Civil Català en matèria d'adopció i tutela) aprovades per a l'equiparació en drets dels homosexuals i dels drets entre homes i les dones que no tenen en compte les lesbianes o que ho fan de forma residual, de manera que s'han produït efectes discriminatoris importants que cal esmenar amb noves lleis. Per exemple, en el cas català s'ha fet necessària, un altre cop, la reforma del Codi Civil català (llibre quart) per tal que les lesbianes que tenen fills fruit de reproducció assistida puguin inscriure la seva cònjuge o parella com a mare. En el cas espanyol, ha estat necessari modificar la llei de reproducció assistida (es va fer en la Llei 3/2007 d'Identitat de Gènere) per tal de permetre, igualment, el dret de maternitat de la mare no biològica i de filiació dels fills. Però encara calia alguna esmena perquè les parelles de dones poguessin donar-se els òvuls, de la mateixa manera que en les parelles heterosexuales l'home pot donar el seu semen. Sense esperar a la modificació, el desembre de l'any 2008, la Comissió Nacional de Reproducció Humana Assistida ha declarat que no hi ha impediment legal perquè qualsevol matrimoni de dones pugui acollir-se al dret a donar-se els òvuls. No obstant això, les parelles de lesbianes no casades no poden acollir-se a aquest dret, ni les inseminacions de lesbianes o dones soles estan cobertes a tot l'Estat espanyol per la Seguretat Social.

c) polítiques específiques que combinen gènere i orientació sexual i serveis específics per a gais, per a lesbianes i per a transsexuals.

d) polítiques de la diversitat en què s'aborden les desigualtats de gènere, orientació i identitat sexual, raça, discapacitat, religió, etc. de manera integrada.

Les polítiques LGTB i els serveis generalistes s'acostumen a presentar com a inclusives i neutres quant al gènere, però com es mostrarà més endavant, sovint no és així. Per exemple, la llei del matrimoni (reforma del Codi Civil de l'any 2005) sembla invisibilitzar les lesbianes, ja que es coneix com a "matrimoni gai" i no s'han tingut en compte les circumstàncies dels seus drets reproductius i familiars i, finalment, d'entre tots els matrimonis duts a terme, aproximadament un 30% són dones (Osborne, 2008: 87). A més, se les representa només com a mares i cònjuges, i els serveis d'atenció LGTB acaben per no ser inclusius i no tenen relació amb d'altres serveis per a dones (Platero, 2008: 120). Si es parteix de la idea que la discriminació heterosexista i la discriminació de gènere formen part del mateix sistema de dominació i ambdós sistemes de subordinació funcionen simultàniament i es retroalimenten, no tenir present explícitament les lesbianes és una greu mancança (Pichardo, 2008: 120).

D'altra banda, la majoria de les polítiques de gènere també exclouen les lesbianes i no reflecteixen la diversitat de les dones ni la seva sexualitat, tret de les elaborades en algunes comunitats autònomes, com el País Basc o Catalunya.

Les polítiques interseccionals de gènere i orientació sexual són molt limitades: només s'han implementat a Barcelona i a Coslada. Però són un bon exemple de voluntat política i anàlisi de com l'orientació sexual causa desigualtat estructural (Platero, 2008: 188).

Finalment, en d'altres països europeus i des de les institucions europees es comencen a promocionar polítiques per abordar la diversitat en el seu conjunt, però no queda clar si aquesta estratègia podrà ser beneficiosa per a les sexualitats no normatives (Platero, 2008: 188; Verloo, 2007).

En conclusió, totes les polítiques envers les persones LGTB haurien de ser recopilades, estudiades i avaluades (i millor de manera comparada per països) per tal de veure els seus efectes reals sobre la promoció de la igualtat i l'assoliment de la ciutadania plena de les persones LGTB. Malgrat aquesta necessitat, s'han fet poques anàlisis sobre aquest tipus de polítiques a Espanya i Catalunya.²⁷ En aquesta secció farem esment dels estudis més rellevants sobre les polítiques públiques envers les persones LGTB i analitzarem algunes de les publicacions més recents i importants

27. En general, l'avaluació de polítiques públiques no és un camp gaire desenvolupat a l'Estat espanyol o a Catalunya.

sobre el reconeixement de drets per a les persones LGTB. A més, també destacarem els assajos més importants sobre els diferents conceptes i models de ciutadania sexual o íntima en què es basen les polítiques i els drets que es volen assolir o defensar.

D'entre tota la bibliografia que s'esmentarà, destaquen algunes investigacions que ofereixen un bon estat de la qüestió sobre els drets, la ciutadania i les polítiques LGTB i que poden servir al lector per situar-se sobre el que succeeix tant a Espanya i Catalunya com a la resta d'Europa i al món. Aquestes investigacions versen sobre:

1. L'evolució del marc legal, els drets i les polítiques d'igualtat envers les persones LGTB i les dones en el cas d'Espanya i Catalunya, amb especial èmfasi en la inclusió o exclusió de les lesbianes (Platero, 2007, 2008).
2. El contingut dels drets per a les persones LGTB, la seva construcció i extensió al món i els models de ciutadania sexual que es defensen (Borge, 2007; Principis de Yogyakarta; Plummer, 2006; Richardson, 2000).
- 3.- Les teories més recents envers les polítiques d'igualtat (la interseccionalitat) que critiquen l'oblit de la desigualtat per raó d'orientació sexual i d'altres desigualtats (Verloo, 2007a, 2007b). A més, són molt destacables els intents de valorar l'impacte de les polítiques de gènere (Roggeband i Verloo, 2006), en el sentit que els problemes d'implementació i avaluació d'aquestes polítiques també poden succeir en el cas de les polítiques LGTB.

A continuació, analitzarem el contingut d'aquests tres blocs d'investigacions.

1.- L'evolució del marc legal, els drets i les polítiques d'igualtat envers les persones LGTB i les dones en el cas d'Espanya i Catalunya, amb especial èmfasi en la inclusió o exclusió de les lesbianes, dut a terme per l'autora

R. Platero:

- Platero, R. (2007) "Mucho más que matrimonio. La representación de los problemas de las lesbianas y gays en la agenda política española". A: M. Bustelo y E. Lombardo (eds.) *Políticas de igualdad en España y en Europa*. Madrid: Càtedra. Pàg. 131-161.

- Platero, R. (2008) *¿Queremos las lesbianas ser mujeres? Las lesbianas a los ojos del feminismo de Estado: representaciones y retos de las sexualidades no normativas*. A: R. Platero (coord.) *Lesbianas: Discursos y representaciones*. Barcelona: Melusina. Pàgs. 173-190.

L'objectiu de l'autora en els dos capítols és estudiar el discurs, la representació i els drets de les lesbianes dins del context de les polítiques d'igualtat a l'Estat espanyol, tot analitzant els plans d'igualtat i d'altres documents d'actors polítics rellevants

(2007:134). No obstant això, la manca de referència a les dones no-heterosexuals (amb 3 excepcions que s'indicaran més endavant) va fer que l'anàlisi es desplaçés també cap a una anàlisi més global de les polítiques de parelles de fet i del matrimoni homosexual (Ibídem). A més, en el capítol de l'any 2008 i a la llum de l'evolució de les polítiques d'igualtat i dels drets, l'autora planteja un seguit de reflexions sobre el paper de les organitzacions de lesbianes i grups LGTB a l'hora de reivindicar o plantejar demandes concretes que es plasmin en polítiques públiques; paper que no està gens clar ni quant a la seva capacitat representativa ni quant si a les lesbianes realment volen aparèixer en l'agenda política (2008: 174).

Segons l'autora, històricament l'assoliment dels drets tant per a les dones com per a gais, lesbianes i transsexuals es produeix com a processos interrelacionats, recíprocs i simultanis, des de la transició fins ara (2007: 132). Els avenços en els drets per a les dones, el sorgiment del moviment feminista, la creació d'institucions i polítiques d'igualtat, la influència de la legislació europea i internacional, han tingut un paper clau en el desenvolupament dels discursos d'igualtat a l'Estat espanyol, però també a la resta d'Europa (2007: 133). En el cas d'Espanya i Catalunya, el desenvolupament de les polítiques d'igualtat de gènere ha constituït un prerrequisit per al desenvolupament dels drets de lesbianes, gais i transsexuals. A l'Estat espanyol, les polítiques d'igualtat de gènere i posteriorment les polítiques d'igualtat per a lesbianes i gais van començar a desenvolupar-se a nivell local i autonòmic, per iniciar-se, després, la regulació a nivell de govern central (Ibídem). En l'actualitat, una àmplia majoria de la ciutadania de l'Estat espanyol accepta els discursos sobre la igualtat en un sentit ampli, encara que l'església catòlica i els partits de dretes tenen la seva definició força restrictiva.

En el capítol del llibre de l'any 2007 l'autora volia analitzar quins eren els problemes fonamentals dels gais i les lesbianes que havien entrat dins de l'agenda política, quines solucions demanaven els diferents actors polítics i quines representacions es donaven. Una de les qüestions principals era saber si els diversos actors construïen aquests problemes i solucions amb una mirada interseccional de gènere i sexualitat o si, al contrari, representaven el lesbianisme i l'homosexualitat com a problemes no lligats a les polítiques de dones i la igualtat de gènere. A més, l'autora es preguntava sobre si els drets LGTB implicaven un canvi qualitatiu en l'ordre sexual i de gènere (2007: 135).

Per respondre aquestes preguntes, en el capítol del 2007 l'autora va estudiar un total de 25 documents del període 1995-2005, que van ser triats pel fet que eren dels actors polítics més rellevants durant aquest temps: premsa, debats parlamentaris, propostes de les organitzacions LGTB, lleis de parelles de fet, plans d'igualtat, programes electorals i documents de l'Església (2007: 135). En el capítol de l'any 2008,

l'autora analitza 42 plans d'igualtat del conjunt de l'Estat i 6 lleis d'igualtat (2008: 186).

La revisió dels plans d'igualtat de *l'Instituto de la Mujer* i dels organismes d'igualtat de les comunitats autònomes mostra que, en general, ni els plans centrals ni els autonòmics tenen present el gènere i la sexualitat de manera interseccional (2007: 135). La població diana dels plans és quasi exclusivament les dones, donant per suposada la seva heterosexualitat, de manera que en la definició de dones queda implícita la definició d'heterosexual. Per tant, les lesbianes no són considerades dones (2008: 186). Hi ha plans que sí que fan referència explícita a la sexualitat, però aquesta és heterosexual i lligada a la maternitat o l'edat i a les conseqüències per a l'entrada o el manteniment dins del mercat laboral i els problemes d'exclusió social associats (2007: 136). Els únics plans que incorporen referències no heterosexuales són: el Pla d'Acció Positiva per a les Dones del País Basc (1999), el III Pla d'Igualtat Basc (2000), el III Pla Canari d'Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes (2003-2006) i el Pla d'Acció de Catalunya per al Desenvolupament de Polítiques per a les Dones (2005-2007). Els plans català i basc constitueixen una mostra important de la recent tendència inclusiva, de reconeixement de la diversitat de les dones, i conceptualitzen la sexualitat, i concretament el lesbianisme, de manera transversal al llarg de tot el text. En canvi, el pla canari es refereix a l'opció sexual en un context de pobresa i exclusió social (2007: 137). Tant el pla basc com el català s'han elaborat amb una més gran participació de la societat civil, que inclou feministes lesbianes i organitzacions LGTB, dins d'un context en què els Instituts de la Dona tenen una gran legitimació i presència, i per un personal polític i tècnic de perspectiva feminista i lesbiana (Ibídem). Aquests plans contenen un concepte més plural de les dones, reflecteixen les diferents desigualtats que les travessen i tenen present, també, els (2008: 178). L'autora els considera exemple de plans d'igualtat de tercera generació.

Aquests plans corresponen en part a aquelles comunitats autònomes amb lleis de parelles més progressistes (País Basc, Catalunya -2005-, Navarra) que inclouen drets d'adopció i beneficis per als membres de la unió. Des de finals dels anys noranta i fins a l'any 2005 es van aprovar 12 lleis de parelles de fet autonòmiques, que reconeixen diferents nivells de drets. Finalment, la regulació estatal va poder unificar els drets familiars i reproductius de lesbianes, gais i transsexuals amb la Llei 13/2005, que modifica el Codi Civil en matèria de dret a contraure matrimoni, i amb d'altres lleis com la Llei 14/2006 de reproducció assistida i la Llei 3/2007 d'Identitat de Gènere.

En la part següent del capítol, l'autora examina el recorregut històric i el context dels drets de gais i lesbianes des de finals del franquisme fins ara. En el següent quadre es presenta un resum de les dates claus, el context interpretatiu i les estratègies d'igualtat dels diferents actors.

TABLA: FECHAS, ESTRATEGIAS —GLOBALES— DE IGUALDAD PARA GAYS, LESBIANAS Y TRANSEXUALES, MARCOS INTERPRETATIVOS DE POLÍTICA EN EL ESTADO ESPAÑOL

	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
ESTRATEGIAS	PERSECUCIÓN DE HOMOSEXUALES, LESBIANAS, TRANSEXUALES Y TRAVESTIS		SUCESIVAS REFORMAS PARA LA ELIMINACIÓN DE DISCRIMINACIÓN FORMAL EN LA LEY			RECONOCIMIENTO DE DERECHOS DE GAYS Y LESBIANAS: LAS PAREJAS DE HECHO		
				LUCHA POR UNA LEGISLACIÓN ANTIDISCRIMINATORIA			MATRIMONIO HOMOSEXUAL	
HECHOS MÁS RELEVANTES	<ul style="list-style-type: none"> - Ley de Peligrosidad y Rehabilitación Social de 1970. - Grupos clandestinos de homosexuales y lesbianas que luchan contra la LPRS. - Primeros grupos organizados de homosexuales y lesbianas en Barcelona. 	<ul style="list-style-type: none"> - Ley de escándalo público, 1978. - Constitución (1978), art. 14, sobre no discriminación. - Primera manifestación homosexual, Cataluña, 1977. - Creación de organizaciones feministas. 	<ul style="list-style-type: none"> - Surgen grupos de feministas lesbianas en todo el Estado. Los varones se organizan en grupos gays. - Legalización de las organizaciones de gays y lesbianas, 1980. - Jornadas Feministas sobre Sexualidad, 1983. - Comienzo de las políticas de igualdad, 1983. - Despenalización de las operaciones de cambio de sexo (1983). 	<ul style="list-style-type: none"> - Supresión del escándalo público del Código Penal, 1988. - Manifestaciones por legislación antidiscriminatoria. - Entrada en la Unión Europea. - Primeras Jornadas de Lesbianas, 1988. 	<ul style="list-style-type: none"> - Prohibición de incluir la orientación sexual en los informes policiales, 1992. - Primeras propuestas de ley sobre parejas de hecho, 1993. - Creación del primer registro de parejas de hecho, 1994 Vitoria (Álava) 	<ul style="list-style-type: none"> - Los registros policiales con datos relativos a la sexualidad utilizados hasta 1995. - Creación de 13 registros de parejas. - Propuestas de ley de parejas de hecho de diferentes partidos. - Petición de las organizaciones de una ley de parejas de hecho. - Cambios en el Código Penal para proteger y respetar la orientación sexual, 1995. - IV Conferencia de las Mujeres en Pekín, 1995. 	<ul style="list-style-type: none"> - Andalucía incluye en el catálogo de la seguridad social el tratamiento de la transexualidad. - Demanda de las organizaciones de una ley de parejas de hecho. - Rechazo de las cuatro propuestas de ley en el Parlamento. - Se crea el primer servicio público de asistencia a homosexuales gays y lesbianas en Vitoria. - Aparece el III Plan de Igualdad Vasco que incluye a las lesbianas y la lucha contra lesbofobia entre sus acciones. 	<ul style="list-style-type: none"> - La mayoría de los partidos incluyen ofertas electorales de derechos a parejas de hecho y algunas de matrimonio homosexual, marzo de 2004. - El presidente socialista Zapatero promete el matrimonio homosexual en esta legislatura, abril de 2004. - Demanda de las organizaciones lgtb del matrimonio homosexual. - Servicios públicos para la población lgtb en Madrid, País Vasco y Cataluña. - El Foro de la Familia organiza una manifestación en contra del matrimonio homosexual (junio de 2005). - En junio de 2005 se producen los cambios en el Código Civil que permiten el matrimonio entre personas del mismo sexo. - El PP presenta un recurso de inconstitucionalidad (septiembre de 2005). - Ley 3/2007 de Identidad de Género

(Font: R. Platero, 2007: 144).

A continuació, l'autora presenta els marcs interpretatius dels processos de construcció dels problemes de gais i lesbianes dins de l'agenda de la igualtat, tot tenint, també, present la presència o absència de les lesbianes (2007: 146). Per a l'autora, de tots els problemes públics dels gais i les lesbianes, la representació principal ha consistit, primer, en la reivindicació dels drets per a les parelles de fet (1993-2002); segon, del matrimoni homosexual (2002-2005) i més tard, i de manera incipient, els drets de les persones transsexuals (des de 2005) (2007: 146). Altres temes com l'homofòbia, la discriminació laboral, el *bullying* homofòbic, etc. no cobren la mateixa importància (Ibídem).²⁹ Segons l'autora, el matrimoni homosexual conté els mateixos elements tradicionals del matrimoni heterosexual: cohabitació, regulació davant de l'Estat, economia comú, monogàmia, etc., de manera que la institució matrimonial esdevé reforçada (2007: 147). Així, les visions crítiques feministes i *queer* sobre el matrimoni no hi apareixen.

28. El *frame analysis* o anàlisi de marcs consisteix en un estudi dels discursos, de les representacions dels problemes, de les solucions i dels actors claus en aquestes polítiques. Aquesta anàlisi busca identificar els marcs interpretatius dominants i/o en conflicte entre sí en el discurs dels actors sociopolítics. Els marcs es construeixen per donar sentit a diferents situacions i esdeveniments, atribuir culpes o causalitat i suggerir línies d'actuació (Bustelo i Lombardo, 2007: 20).

29. Com ja s'ha comentat, cal puntualitzar que ara aquests temes estan sent debatuts i tractats per les institucions públiques, tant a Catalunya com a Espanya.

Després de la seva anàlisi de marcs interpretatius, l'autora afirma que els discursos dels diferents actors polítics (partits, organitzacions LGTB) sobre els drets de les lesbianes i gais es poden classificar en tres grups:

1. Drets gais per a subjectes homosexuals. És a dir, els gais i les lesbianes són subjectes especials que requereixen polítiques especials i que es concreten en la demanda de lleis de parelles de fet i, després, del matrimoni. Resulta ser una perspectiva limitadora en què els problemes de discriminació sembla que es redueixen a un de sol. És el resultat de l'impacte de les polítiques identitàries promogudes per algunes organitzacions LGTB i diversos partits (PSOE, CiU, IC-V, ERC, PA i CHU) que reforcen la representació homogènia i normalitzadora de les pràctiques sexuals homoeròtiques (2007: 148).

2. Drets diferents per als qui no són iguals. És a dir, les persones homosexuals són subjectes diferenciats, socialment exclòs i, en concret, per a l'Església són pecadors, lobby gai o "manipuladors de la política". Així, les parelles de fet i el matrimoni gai són formes d'abusar d'una protecció legal de què gaudeixen els ciutadans. No es pot igualar el que és diferent. El PP, i en menor mesura CiU, promou una regulació diferent del matrimoni en forma de parelles de fet sense molts drets, entre d'altres el de l'adopció (2007: 149).

3. Drets civils i humans i accés a la ciutadania plena. Aquest marc interpretatiu és més recent i presenta a gais i lesbianes com un grup minoritari que està exclòs dels seus drets civils i humans i que per això no pot aconseguir la ciutadania plena. Aquesta interpretació es troba al Pla Basc d'Igualtat (1999), en documents de la FELGT, en el programa electoral d'IU i en el discurs en el Congrés d'ERC amb motiu de la Llei 13/2005 de modificació del Codi Civil en matèria de matrimoni. D'aquesta manera es considera que lesbianes i gais són un grup quasi-ètnic, exclòs socialment, que ha estat discriminat històricament (2007: 150).

La idea és que aquest últim discurs va més enllà de la igualació dels drets d'uns i d'altres sectors socials i, per tant, és més prometedor, que engloba i respecta les diferències. Posa l'èmfasi en els drets i llibertats individuals i va més enllà del matrimoni. En aquest sentit, un dels pocs discursos que inclou expressament les lesbianes és el d'ERC, que va proposar canvis en la Llei de Registre Civil per tal que dues dones puguin ser considerades com a mares, esmenta la doble discriminació, la invisibilitat i les identitats múltiples (2007: 152).

Com ja s'ha comentat, la inclusió de les lesbianes en els plans d'igualtat ara com ara només s'ha produït en el nivell autonòmic (País Basc, Catalunya i Canàries). Són destacables també els serveis d'atenció LGTB d'algunes Comunitats Autònomes (Berdindu al País Basc, el servei de la CAM), de municipis (Coslada, Barcelona, Vitòria i Alacant) i el Programa LGTB de Catalunya (2007: 152-153). Darrerament, a més, s'ha evolucionat des dels plans d'igualtat a una acció més àmplia: lleis d'igualtat, plans específics –violència, ocupació i treball, família, exclusió social, etc.–, Unitats de Gènere, que compten amb pressupostos i legislació específica (2008: 175). Com ha succeït dins de la Unió Europea, s'ha passat de polítiques “toves” a polítiques “dures” (Ibídem). Així, avui en dia a l'Estat espanyol la desigualtat està sancionada amb textos específics. Fins ara hi ha la Llei Orgànica 3/2007 per a la igualtat efectiva de dones i homes, i cinc lleis d'igualtat a nivell autonòmic: Navarra (2002), Castella-Lleó i València (2003); Galícia (2004) i País Basc (2005) (Platero, 2008: 182). Malgrat aquestes noves concepcions, només la Llei Basca d'igualtat 4/2005 i la Llei Central 3/2007 contenen referències a les discriminacions múltiples que inclouen l'orientació sexual (Platero, 2008: 183). Però cap de les dues lleis no para atenció a les causes i als efectes recíprocs que tenen les diferents desigualtats. No introdueixen canvis transcendentals en els rols dels homes, ni en el paper de la societat i les seves institucions (Ibídem). Per tant, ambdues lleis fan un esforç per situar les dones dins d'espais on no han estat tradicionalment des d'una perspectiva d'inclusió, però no són realment transformadores de la situació (Ibídem).

L'autora pensa que les resistències a incloure les lesbianes i les sexualitats no normatives dins de les polítiques de gènere poden venir dels enfrontaments amb els sectors més conservadors, que qüestionen periòdicament la tasca dels Instituts de les Dones i les polítiques i legislació per la igualtat (2007: 153). A més, és possible que hi hagi una visió de les lesbianes com la versió femenina de l'homosexualitat, de manera que els seus problemes s'aborden des de les representacions majoritàries (matrimoni, parelles de fet, etc.). Hi ha la percepció que les lesbianes són “homosexuals femenins” i les seves demandes ja queden prou cobertes dins de les lleis i mesures per als homosexuals (2008: 184). En aquest sentit, no es construeix a les lesbianes com a dones i, per tant, no se les inclou en les polítiques d'igualtat de gènere (Ibídem). Així, en tot cas, les lesbianes continuen conformant una representació minoritària o inexistent, tant en les polítiques per a les dones com per al col·lectiu homosexual (2007: 154). Així, el matrimoni homosexual apareix com una mesura neutral respecte al gènere i, per tant, torna a invisibilitzar les lesbianes. En la Llei 13/2005 només apareix una proposta

específica per a les lesbianes: es permet el registre civil de dues lesbianes com a mares del mateix nen o nena. Però un cop la llei es va començar a aplicar, es va veure que, de fet, era discriminatòria per a les lesbianes, perquè es requeria un procés d'adopció per part de la mare no biològica, mentre que els matrimonis heterosexuels podien automatitzar el reconeixement de la paternitat (2007: 155).

En conclusió, el marc més favorable és el que tracta les lesbianes com a dones i ciutadanes com ho fan les polítiques d'igualtat catalanes, canàries i basques i la llei Orgànica 3/2007 d'igualtat entre dones i homes (2008: 187). No obstant això, aquí el lesbianisme és retratat com la principal sexualitat no normativa, de manera que aquestes polítiques i lleis també obliden altres sexualitats (no monogàmia, bisexualitat, rebuig a les identitats fixes, etc.) i reproduïxen la idea clàssica que les identitats són fixes i binàries (Ibidem).

Cal, a més, tenir present que algunes lleis i plans d'igualtat, malgrat recollir una diversificació de les desigualtats i dels tipus de dones, fan referència només a les lesbianes en el context sanitari o com a persones amb risc de pobresa i exclusió social (Llei de Castella-Lleó, IV Pla d'Igualtat d'Oportunitats de Madrid, III Pla Canari d'Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes), de manera que no es considera la lesbiana com una ciutadana amb el seus drets i amb un potencial transformador, sinó com una font de vulnerabilitat i exclusió social (2008: 186-190).

L'autora conclou que hi ha un seguit de factors que poden propiciar la inclusió més general de les lesbianes en les polítiques d'igualtat i en l'agenda política en general: la rellevància pública del matrimoni homosexual, la tendència a la inclusió d'altres tipus de dones en aquestes polítiques i la utilització, que ja comença a aparèixer, del concepte de discriminació múltiple (2007: 157). No obstant això, per tal que aquesta inclusió suposi una transformació de les institucions d'igualtat i no un reforç de les normes dominants cal l'articulació de demandes específiques que generin prou suport i mobilització (Ibidem). Aquí, el paper de les organitzacions LGTB i del feminisme lèsbic és fonamental.

De fet, la mobilització de les lesbianes i de les organitzacions afins de gais o de feministes és crucial per tal de promoure i fer pressió en favor de polítiques emancipatòries, com succeeix en altres tipus d'àmbits (gènere, medi ambient, etc.) (Roggeband i Verloo, 2006). Per orientar possibles estratègies i poder enfocar les polítiques públiques necessàries, Platero planteja una sèrie de preguntes que considera crucials (2008: 189):

Quines són les demandes de les lesbianes davant del govern central i d'altres institucions local i autonòmiques?; representen les organitzacions de lesbianes aquestes demandes?; estan fent les organitzacions de lesbianes polítiques per a les lesbianes o polítiques d'autofinançament?; s'han identificat demandes de les lesbianes quant a la salut psicosocial, inclusió en els materials educatius, protecció legal, sexualitats no normatives, discriminació econòmica, visibilitat, etc.?; quins són els fòrums de debat en què es poden identificar aquestes demandes?; quina relació té el lesbianisme amb d'altres desigualtats i amb d'altres sexualitats no normatives?; quin interès poden tenir les polítiques interseccionals i de *mainstreaming* per a les organitzacions de lesbianes i el moviment LGTB en general?

2. El contingut dels drets per a les persones LGTB, la seva construcció i extensió al món i els models de ciutadania sexual que es defensen (Richardson, 2000; Plummer, 2006; Borge, 2007; Principis de Yogyakarta).

En aquest segon bloc d'estudis volem recollir quin és el contingut concret dels drets de les persones LGTB i els models de ciutadania sexual que en l'actualitat estan a l'agenda,³⁰ tant de nivell internacional com la dels països democràtics. Amb aquest objectiu examinarem tres estudis i els anomenats Principis de Yogyakarta. Primerament, presentarem l'estudi més general sobre la problemàtica de l'expansió i aplicació concreta dels drets humans en el cas de les persones LGTB (Borge, 2007). En segon lloc, analitzarem el contingut i els debats sobre els drets sexuals per a les persones LGTB (Plummer, 2006) i els anomenats principis de Yogyakarta de dret internacional que es proposen ser una guia pels països i els organismes internacionals a l'hora d'aplicar i evitar la violació dels drets humans en el cas de les persones LGTB. Per finalitzar, examinarem els debats sobre la ciutadania sexual i la necessitat d'un model de ciutadania que tingui present la dimensió de gènere (Richardson, 2000a).

- Borge, R. (2007) "Els drets humans aplicats a col·lectius discriminats: dones i persones homosexuals". A: J. Bonet i V. Sánchez (dirs.) *Els drets humans al segle XXI: continuïtat i canvis*. Barcelona: Huygens. Pàgs. 343-375.

- Principis de Yogyakarta (2008 [2007]). *Principis sobre l'aplicació de la legislació internacional de drets humans en relació a l'orientació sexual i la identitat de gènere*. Edició en català³¹ l'any 2008 de la Secretaria de Polítiques Familiars i Ciutadania, Departament d'Acció Social i Ciutadania, Generalitat de Catalunya.

30. Els drets LGTB estan a l'agenda en el sentit que hi ha campanyes polítiques a favor i en contra, hi ha debat als mitjans de comunicació i entre experts de tota mena i en moltes ocasions també han aconseguit reconeixement jurídic i implementació.

31. Es poden consultar en castellà a la pàgina web dels Principis:
<http://yogyakartaprinciples.org>

- Plummer, K. (2006) "Rights work. Constructing lesbian, gay and sexual rights in late modern times". A: L. Morris (ed.) *Rights. Sociological Perspectives*. Londres i Nova York: Routledge. Pàgs. 152-167.

- Richardson, D. (2000a) "Claiming Citizenship? Sexuality, Citizenship and Lesbian/Feminist Theory". *Sexualities*. Vol. 3, pàgs. 255-272.

En primer lloc, analitzarem l'estudi de **R. Borge** sobre el reconeixement i l'extensió dels drets humans que s'està duent en l'actualitat per incloure també les persones homosexuals. Aquesta anàlisi forma part del material docent de dues assignatures impartides a la UOC ("Drets Humans" de la Llicenciatura i Grau de Dret i el curs d'Estiu i d'Hivern "Gènere i orientacions sexuals: teoria i dimensions sociopolítiques") i ha estat publicat dins del llibre coordinat per J. Bonet i V. Sánchez (2007) *Els drets humans al segle XXI: continuïtat i canvis*.

Per a l'autora, l'extensió dels drets humans a les persones homosexuals parteix de la idea que la viabilitat, universalitat i aplicabilitat dels drets humans depèn de la seva extensió concreta i específica a col·lectius discriminats (Borge, 2007: 344). De fet, al llarg de la història s'ha produït continuadament un progrés i una extensió dels drets humans cap a col·lectius que patien discriminacions (abolició de l'esclavitud, drets dels treballadors, drets de les dones, drets dels infants, etc.). La promesa d'igualtat i llibertat per a tothom inherents a les declaracions de drets humans i base dels sistemes polítics democràtics dóna legitimitat i sentit a la lluita del moviment feminista i del moviment LGTB per reclamar els mateixos drets i la no discriminació. Les dones i les persones homosexuals, com a categoria de persones i com a mostra de col·lectius discriminats, exemplifiquen els dos desafiaments més importants pel que fa a l'adaptació i renovació dels drets humans actualment (Borge, 2007: 345):

1.- El desafiament que planteja la universalitat dels drets humans implica la igualtat davant de la llei i la inclusió política i social de tothom, sense discriminacions. Per tant, cal derogar les lleis que penalitzen l'homosexualitat i legalitzar les unions o el matrimoni entre persones del mateix sexe. Molts països ja ho han fet.

2.- El desafiament que representa dur a terme la universalitat de manera real i concreta implica prestar atenció als contextos concrets socials i polítics específics en els quals sorgeix la qüestió dels drets. Així, el reconeixement, la reclamació i l'aplicació de drets sempre és un procés dinàmic i canviant.

Els drets no s'apliquen en el buit sinó que prenen sentit i es fan efectius en contextos socials i polítics concrets. En aquest sentit, en molts països amb la mera igualtat de tracte i igualtat legal no n'hi ha prou per resoldre la discriminació que pateixen certs col·lectius. Així, una vegada aconseguida la igualtat jurídica, cal desplegar (i molts països ho fan) mesures d'acció positiva: un conjunt de mesures normatives, regulatives i incentivadores específiques per contrarestar la discriminació.

Partint d'aquestes premisses, l'article analitza l'evolució del reconeixement dels drets humans en el cas de les dones i de les persones LGTB: des d'un estat de conculcació i violació dels drets fins a la situació actual als països democràtics de més reconeixement i realització pràctica. També s'estudien les actituds, arguments i moviments a favor i en contra dels drets aconseguits o pendents d'aconseguir.

Segons l'autora, tot seguint les idees de Richards (1999) i Urgell (2001), les lleis que castiguen l'homosexualitat, però també les societats, institucions i organitzacions masclistes i homòfobes, produeixen la deshumanització i despersonalització dels homosexuals perquè penalitzen la seva identitat, no els permeten l'expressió dels seus sentiments, pensaments, ni actuar d'acord amb la seva personalitat (Borge, 2007: 362). Richards (1999: 3) anomena aquesta situació com d'esclavitud moral, en el sentit que és una situació d'injustícia estructural en què s'entrellacen una restricció dels drets fonamentals i la racionalització d'aquesta restricció amb arguments deficients que perpetuen el tracte injust. A més, en el cas dels homosexuals, un element distintiu de la seva esclavitud moral és la impossibilitat o dificultat per discutir i expressar a l'àgora social, en el món públic o el món privat qüestions relacionades amb l'homosexualitat. Així, cap espai cultural no és legítim per als pensaments, sentiments i accions que sorgeixen espontàniament de la identitat de les persones homosexuals (Richards, 1999: 190).

Cal tenir present que la restricció dels drets humans en el cas de les persones LGTB a molts països (per exemple a l'Amèrica Central i del Sud) no és fruit d'una legislació o un sistema penal que criminalitza l'homosexualitat sinó d'una societat i institucions homòfobes, de manera que les persones LGTB pateixen agressions i violència sense que les autoritats hi facin res (Borge, 2007: 362).

Com a fita molt important en el reconeixement dels drets per a les persones LGTB, l'autora estudia la legalització de les unions del mateix sexe: les conseqüències positives que implica, com s'han produït les legalitzacions, a quins països, de quin tipus són i quins sectors i arguments hi ha en contra.

Entre les conseqüències positives, cal destacar que el reconeixement dels drets de

matrimoni o d'unió civil contribueixen en part a normalitzar la situació de l'homosexualitat, a reparar la situació d'esclavitud moral i a donar seguretat econòmica (pensions, tractaments fiscals, herències, propietats, etc.), familiar (drets de filiació) i reconeixement social als qui formalitzen la seva unió. Cal tenir present que la igualtat legal és un primer pas per afavorir la igualtat real, perquè legitima la lluita per la igualtat, permet recórrer al poder de l'Estat per combatre la discriminació i fa d'agent catalitzador del canvi social (Borge, 2007: 364-365).

Pocs països han optat pel reconeixement del matrimoni homosexual (Holanda, Bèlgica, Espanya, Canadà, Sud-àfrica, Noruega, Suècia i l'estat de Massachusetts) i, en canvi, són més els qui opten per les unions civils específiques o la regulació de les parelles de fet. Les raons d'optar per les unions civils i no pel matrimoni són, d'una banda, el risc d'inconstitucionalitat del matrimoni homosexual i, de l'altra, la tradició cultural i política pluralista de països com el Regne Unit, Dinamarca o Finlàndia, que prefe-reixen dissenyar categories familiars exclusives per als homosexuals, amb drets molt semblants al matrimoni, però que no despertaran recels en societats acostumades al reconeixement legal de la diferència (Calvo, 2005: 30). Les lleis d'unions civils són, en la majoria dels països, equiparables en drets al matrimoni, mentre que les lleis de parelles de fet poden ser de màxims i de mínims. En el cas espanyol, hi ha onze lleis autonòmiques de parelles de fet, sorgides abans de la reforma del Codi Civil, que reconeix el matrimoni l'any 2005, les quals varien entre el màxim i el mínim reconeixement de drets (Borge, 2007: 365-366). Les lleis impulsades en les comunitats autònomes governades pel PP, Coalició Canària o CiU han estat de mínims. Així, el moviment homosexual desconfia de les lleis de parelles de fet.

Davant de les reclamacions de la legalització i reconeixement de drets per a les parelles homosexuals, els governs i els legisladors han de dilucidar entre les diferents opcions legals disponibles (parelles de fet, unions civils i matrimoni) considerant quina és la tradició política del país (pluralista o igualitària), l'opinió pública (enquestes i mitjans de comunicació) i el pes dels grups a favor i en contra (mobilitzacions, capacitat de negociació i pressió, base electoral de suport al govern en aquest tema, manifestacions, peticions i iniciatives legislatives populars, etc.) (Borge, 2007: 368). En el cas d'Espanya, la falta de tradició política de drets especials, la ideologia socialista igualitària i els avantatges d'una tramitació legal molt senzilla han fet que el Govern socialista i la majoria parlamentària es decantés per l'extensió del matrimoni a les parelles del mateix sexe (Borge, 2007: 367).

Per acabar, l'autora examina l'oposició i suport a l'equiparació en drets de les parelles homosexuals (Borge, 2007: 369-372). L'oposició ha estat molt virulenta als EUA i ja més d'una dècada que es troba en l'agenda política, però moltes vegades per aturar

els avenços que es puguin produir, de manera que hi ha politòlegs que parlen de “contramoviment” (Calvo, 2005: 13; Herman, 1997; Caramagno, 2002). A Espanya també hi ha un important moviment religiós i familista (el PP, l'Església i associacions conservadores) en contra del matrimoni i l'adopció per part dels homosexuals, que van organitzar importants mobilitzacions dies abans i després de l'aprovació de la llei de modificació del Codi Civil i que continuadament es mobilitzen en contra de les polítiques del govern en aquesta temàtica. Malgrat l'oposició d'aquest sector, l'opinió pública espanyola s'assembla al gruix dels països de l'Europa Occidental quant a l'acceptació dels homosexuals i els seus drets: entre d'altres xifres de suport i tolerància, el 66% dels espanyols pensa que les parelles homosexuals haurien de tenir dret a contraure matrimoni (baròmetre del CIS, juny 2004; vegeu també l'Enquesta Social Europea de diferents anys).

La idea de respectar els drets humans i que abastin les persones LGTB es va plasmar de manera coherent i molt completa en la declaració dels **principis internacionals de Yogyakarta**, desenvolupada a la capital d'Indonèsia en una reunió d'experts^{33,34} i lliurada al Consell de Drets Humans de l'ONU l'any 2007. Els principis de Yogyakarta apliquen les lleis internacionals de drets humans a qüestions d'orientació sexual i identitat de gènere. Aquests principis es van dissenyar amb el suport de més de 460 ONG de 69 països, i Noruega els va presentar davant del Consell de Drets Humans de l'ONU en nom de 54 estats. Constitueix la més important i extensa declaració sobre qüestions d'orientació sexual que mai hagi estat lliurada a l'ONU i presentada a nivell internacional, a més de ser la pionera en assenyalar concretament les violacions de drets humans per identitat de gènere. En la introducció als principis de Yogyakarta es recorda que tots els drets humans són universals, complementaris, indivisibles i interdependents, i que l'orientació sexual i la identitat de gènere són essencials per a la dignitat i la humanitat de tota persona i no han de ser motiu de discriminació o abús (2008: 13). No obstant això, molts estats i societats imposen a les persones normes relatives a l'orientació sexual i la identitat de gènere a través dels costums, les lleis i la violència, i procuren controlar com viuen les persones les relacions personals i com es defineixen a elles mateixes (Ibidem). La vigilància al voltant de la sexualitat continua sent una de les forces principals que perpetuen la violència basada en el gènere i la desigualtat entre els gèneres (2008: 14). Davant de tot això, la resposta internacional a les violacions de drets humans basades en l'orientació sexual i la identitat de gènere ha estat fragmentada i inconsistent. La majoria dels estats no estan garantint la protecció efectiva per a totes les persones davant la

33. Principis de Yogyakarta (2008 [2007]). *Principis sobre l'aplicació de la legislació internacional de drets humans en relació a l'orientació sexual i la identitat de gènere*. Edició en català l'any 2008 de la Secretaria de Polítiques Familiars i Ciutadania, Departament d'Acció Social i Ciutadania, Generalitat de Catalunya. Text en castellà a <http://yogyakartaprinciples.org>

34. Aquesta comissió de 29 experts estava formada per relators especials de l'ONU pels drets humans (dones, nens, contra el terrorisme, per la salut, etc.), membres del Comitè de Drets Humans de l'ONU, magistrats de tribunals suprems, professors, investigadors i consultors, tots especialistes en dret internacional de 25 països.

discriminació basada en l'orientació sexual i la identitat de gènere (Ibídem). A més, hi ha molt poca jurisprudència internacional que doni suport a aquests drets. Per afrontar aquestes deficiències, els principis de Yogyakarta volen ser un model o guia sobre l'aplicació dels drets humans a tots els àmbits de la vida de les persones LGTB. Recullen 29 principis que es refereixen a una àmplia gamma de normes de drets humans tan bàsics com: el dret a la vida, el dret a la seguretat personal, el dret a la privacitat, el dret a no ser detingut arbitràriament, el dret a un judici just, el dret al treball, el dret a la Seguretat Social i a altres mesures de protecció social, el dret a l'habitatge, el dret a l'educació, el dret a la salut, el dret a la llibertat d'opinió i d'expressió, el dret a formar una família, el dret a participar en la vida pública, el dret al reconeixement de la personalitat jurídica, etc. En la declaració, primer s'expliquen els principis i després s'afegeixen unes recomanacions detallades adreçades als Estats respecte a la seva aplicació. Al final de la declaració també s'inclouen, encara que de manera breu i no exhaustiva, responsabilitats i recomanacions a altres actors com l'ONU, les institucions nacionals de drets humans, els mitjans de comunicació, les ONG, les organitzacions professionals, les empreses i organitzacions comercials i les agències finançadores governamentals i privades.

Alguns països com Holanda, Argentina o Brasil estan fent servir aquest compendi jurídic com a guia de la seva política en la matèria, però les dificultats en l'aplicació d'aquests principis són molt grans. Els principis de Yogyakarta van ser lliurats al Consell de Drets Humans, però no van poder ser presentats ni debatuts dins del mateix Consell, què és un òrgan de vigilància de les Nacions Unides respecte al compliment dels tractats internacionals sobre drets humans. En tota la història ha estat impossible obtenir cap declaració a favor dels drets de les persones LGTB al sí del Consell de Drets Humans, però la ILGA almenys ha aconseguit l'estatus consultiu d'observador en el Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides i s'ha aconseguit que diversos experts sobre drets LGTB formin part del Consell.³⁵ A l'ONU hi ha clarament dos fronts respecte als drets LGTB: els països musulmans, el Vaticà, EUA, Xina, Rússia, i alguns països de l'est d'Europa, enfrontats amb el gruix de la Unió Europea i diversos països llatinoamericans, com Brasil o Argentina. Per exemple, el desembre de l'any 2008 es commemorava el 60é aniversari de la Declaració Universal dels Drets Humans. Així, el president de torn de la Unió Europea, N. Sarkozy, va presentar davant de l'Assemblea General de l'ONU una declaració conjunta de França i Holanda, amb el suport de la Unió Europea i de fins a un total de 66 països, en què es demanava la despenalització de l'homosexualitat (en particular de les execucions, arrestos i empresonaments basats en l'orientació sexual i la identitat de gènere). Els països musulmans van elaborar una declaració rival, signada per 60 països, en què s'afirmava que la declaració a favor dels drets LGTB s'immiscia en matèries de la jurisdicció dels

35. Entre ells hi havia el principal redactor dels principis de Yogyakarta, John Fisher.

estats i podria conduir a la normalització social i legitimació d'actes deplorables com la pedofília. A més, afirmaven que els intents de crear "nous drets" o "nous estàndards" malinterpreten la Declaració Universal dels Drets Humans i els tractats internacionals per tal d'incloure nocions que mai van ser articulades ni acceptades pels membres. Pel contrari, com ja hem explicat anteriorment (Borge, 2007), aquestes declaracions no pretenen crear nous drets ni estàndards sinó refermar i estendre els principis existents de no discriminació i universalitat establerts en les normes internacionals de drets humans.

Per tant, encara que els principis de Yogyakarta es basin només en l'extensió a les persones LGTB de principis jurídics internacionals estàndards en matèria de drets humans, no discriminació i dret humanitari, és impossible aplicar-los en molts països on ni tan sols hi ha la voluntat de despenalitzar l'homosexualitat i la transsexualitat. En canvi, sí que poden servir com a horitzó per a països amb voluntat d'eradicar qualsevol discriminació i compromesos amb els drets humans en general. De fet, està esdevenint un instrument que ajuda que els països compreguin millor les relacions concretes entre els drets humans i les qüestions de sexualitat i identitat sexual, de manera que puguin promocionar i protegir més eficaçment els drets de les persones LGTB (O'Flaherty i Fisher, 2008).

En tercer lloc, examinarem l'anàlisi de **K. Plummer** sobre els drets sexuals, que en realitat són els mateixos drets humans de què parlàvem abans, però fent servir un mot diferent, en la mesura que són aplicats a categories de persones i col·lectius discriminats arran de la seva sexualitat o posició sexual (dones i persones LGTB).

El sociòleg K. Plummer parteix de la premissa que els drets humans són invencions dels actors polítics i socials que han estat construïts a través de lluites i treball feixuc d'activistes, pensadors i polítics durant dècades (2006: 153). La lluita pels drets és, en definitiva, una lluita sobre què significa viure una bona vida amb dignitat, autonomia i llibertat i ser considerat com ésser humà (Ibídem). Els drets sexuals interpel·len els codis morals, humanitaris, religiosos i els de les organitzacions i institucions (Plummer, 2006: 154). L'autor afirma que actualment hi ha moltes discussions i llistes de drets sexuals referits a les persones LGTB, però hi ha un cert consens en el que aquests inclouen (Plummer, 2006: 156):

- el dret de qualsevol persona a participar en actes consentits de la seva elecció;
- l'acceptació dels drets LGTB com a universals i la inclusió de l'orientació sexual en els tractats i cartes de drets humans
- la inclusió de l'orientació sexual en les lleis antidiscriminatòries;

- la formació obligatòria en multiculturalisme i diversitat i accions positives envers els homosexuals al centre de treball;
- els drets de les lesbianes han de ser reconeguts com a drets de les dones;
- reconeixement de les unions civils o del matrimoni per a lesbianes i gais;
- dret a l'adopció, a la inseminació, a tenir fills en general i a mantenir-ne la custòdia;
- el reconeixement de l'existència dels crims d'odi homòfobs i la necessitat de prevenció de l'assetjament i *bullying*;
- la necessitat de materials que tractin de manera positiva els gais i lesbianes a les escoles i a la feina;
- l'acceptació de la transsexualitat i el transgènere.

En la lluita pels drets LGTB, la globalització de la lluita potser ha estat el darrer desenvolupament més important (Plummer, 2006: 159). Aquesta lluita ha trobat més ressò en ONG com Amnistia Internacional o l'Human Rights Watch que dins de molts països democràtics u organitzacions internacionals com l'ONU (Ibídem). Com ha succeït concretament a molts països, a nivell internacional la lluita pels drets LGTB ha anat precedida i ha estat possible pel treball del moviment de dones en favor dels drets sexuals i de salut, especialment les conferències de dones esponsoritzades per l'ONU, com les de Viena (1993), el Cairo (1994) i Beijing (1995) (Plummer, 2006: 160). A partir d'aleshores la situació comença a canviar (Ibídem).

L'autor també adverteix que de vegades es confonen els drets sexuals amb els drets reproductius o amb les mesures en contra de la violència i l'abús sexual (Plummer, 2006: 161). Tot seguint A.M. Miller (2000), aquest afirma que els drets sexuals són més amplis que els reproductius i que, d'una banda, hi ha drets sexuals que es refereixen al dret a estar lliure de (que es pot anomenar la perspectiva en contra de les violacions de drets) i al dret a fer (perspectiva de la promoció) (Ibídem).

El debat sobre els drets sexuals ha aixecat un altre debat concomitant: el dels models de ciutadania. De fet, quan es defensen un seguit de drets basats en l'orientació sexual o en el gènere s'està defensant un model de ciutadà/ciutadana que ha estat tradicionalment apartat dels drets de ciutadania. Tots els autors que defensen diferents concepcions de la ciutadania sexual han estat crítics amb el concepte clàssic de ciutadania liberal, considerat heterosexista i masculista (Evans, 1993; Weeks, 1995; Richardson, 2000a, 2000b; Phelan, 2001). El punt de partida del debat sobre la

ciutadania sexual va ser engegat per D. Evans amb la seva obra *Sexual Citizenship* de l'any 1993. Evans introdueix el seu concepte de ciutadania sexual, que es construeix com a pertinença a una comunitat sexual (dones, gais, bisexuals i transsexuals) en la qual els seus individus comparteixen un estil de vida, d'oci i una situació dins del mercat (Plummer, 2006: 162; Richardson, 2000a: 257). El que és important d'aquesta concepció de la ciutadania és que es reconeix l'existència i la construcció d'un subjecte al qual s'adscriuen uns drets i unes obligacions. Per la seva banda, D. Richardson (2000b), tot partint de la teoria i dels posicionaments polítics del moviment feminista i lesbià, identifica un seguit d'àrees en les quals els drets sexuals –en oposició als heterosexuals– han de ser reclamats (Plummer, 2006:164):

- a) drets associats a les diverses formes de *pràctica sexual* en les relacions personals, tot incloent també plaers i autodeterminació (per exemple, el dret a no ser violat, o el dret a tenir fills);
- b) drets associats a la definició de la *pròpia identitat*, com l'opció a anomenar-se com el tipus de persona sexual que ets i el dret a l'autorealització;
- c) drets dins de les institucions socials, en el sentit de *validació pública de les diverses formes de relació sexual*, incloent el dret a triar parella i el dret al reconeixement públic.

Aquesta relació i visió dels drets ens descobreix com el concepte clàssic de ciutadania ha estat sexualitzat en favor de l'heterosexualitat (Ibídem).

Així mateix, K. Plummer defensa que s'ha d'anar més enllà de la idea de la ciutadania sexual, perquè en els últims temps s'estan desenvolupant un ampli ventall de nous dilemes personals o íntims (Plummer, 2006: 164). Per tant, establir quins són els drets i obligacions al voltant de la sexualitat és important, però també ho són les noves decisions que estan canviant la manera com conduïm les nostres vides: sobre concepció assistida (des de la subrogació d'úter a la congelació d'esperma, òvuls i embrions), la compra i venda de parts del cos, els nous tipus de famílies, les noves transicions de gènere (d'homes que canvien a dones i de dones que ho fan a homes, a la intersexualitat i l'ús d'hormones amb aquesta finalitat), el desenvolupament de noves relacions a través d'Internet i moltes altres noves tecnologies mèdiques (Ibídem). Com en el cas dels drets sexuals, aquestes també són àrees molt conflictives, que condueixen a debats sobre el que Plummer (2003) anomena "ciutadania íntima".

Finalment, Plummer (2006: 165) destaca que també cal tenir present que la teoria i el moviment *queer* critiquen l'èmfasi en l'assoliment dels drets i la ciutadania sexual, perquè implica un procés de "normalització" de la sexualitat que crea un model de

ciutadà gai o ciutadana lesbiana, probablement casats o casades i amb infants. Per a la teoria *queer*, la radicalitat de ser lesbiana o gai i ésser sexual no pot ser assimilat o diluït en una cultura de drets i obligacions (Ibídem). Per tant, el model de ciutadà “normal” s’ha ampliat per tal d’incloure l’homosexual i l’ésser sexual, però només inclou els qui encaixen dins d’un cert model: aquells que desitgen tenir una família, s’adapten a les normes de gènere, lliguen amor i sexe, i es preocupen per les seves similituds amb els heterosexuais i no per les seves diferències (Ibídem; Phelan, 2001).

Com ja ha fet esment K. Plummer, una altra autora clau en les anàlisis de la ciutadania sexual és **D. Richardson**. En concret analitzarem un dels seus articles més importants: “Claiming Citizenship? Sexuality, Citizenship and Lesbian/Feminist Theory” de la revista *Sexualities*. Vol. 3, núm. 2 de l’any 2000. En aquest article els objectius de l’autora són, d’una banda, explorar la qüestió de si el concepte de ciutadania sexual s’està fent servir com una categoria neutre respecte al gènere (per exemple, la ciutadania homosexual LGTB) o com una categoria que diferencia entre gèneres (per exemple, la ciutadania lesbiana). D’altra banda, l’autora intentarà mostrar les complexes i problemàtiques interrelacions entre la nova literatura sobre ciutadania sexual (que cerca expandir la noció de ciutadania clàssica) i les perspectives feministes i lesbianes (2000a: 255).

Segons Richardson (2000a: 257), la noves versions de la ciutadania que es referixen a la ciutadania sexual es poden englobar en dos corrents:

a) La ciutadania sexual o íntima basada en nocions universalistes. Dins d’aquest corrent, els autors (Weeks, 1995, 1998; Giddens, 1995; Plummer, 2003) cerquen repensar el concepte de ciutadania en general. Així, la noció de ciutadania sexual de Weeks està basada en un universalisme de la diferència, en el sentit que defensa que s’han d’equilibrar les demandes de les diferents comunitats i viure la diversitat amb la construcció de nous propòsits comuns i d’una humanitat comuna. Per a Weeks, el ciutadà sexual és qualsevol ésser humà en el món contemporani: un món en què té la primàcia la subjectivitat sexual (Richardson, 2000a: 261). Per a Giddens, en el món contemporani s’està produint una reestructuració democràtica de la intimitat en què són protagonistes principals les “pures relacions”, és a dir, les relacions basades en la igualtat sexual i emocional, on hi ha sentiments equiparables de vulnerabilitat, confiança mútua, respecte i cura, lliure de coerció i violència. En aquest sentit, aquestes relacions són democràtiques. Per a Giddens, les lesbianes i gais són els líders en la pràctica de la democràcia emocional, perquè les seves relacions acostumen a ser “pures

relacions” i és més possible que assoleixen més igualtat, confiança i intimitat (Richardson, 2000a: 262).

b) La ciutadania sexual o íntima basada en formes diferents de sexualitat. El primer exponent d'aquest corrent fou D. Evans, amb el seu llibre *Sexual Citizenship*, del qual s'ha fet esment en pàgines anteriors. Per a aquest corrent hi ha diferents formes de ciutadania sexual segons la comunitat o categoria sexual a la qual es pertany o en què es participa. D. Richardson critica, però, la possible utilitat de fer servir categories de ciutadania sexual a les quals se les reconeix un accés a un conjunt específic de drets (Richardson, 2000a: 262). Per exemple, Evans s'oblida de les lesbianes i el moviment dominant que defensa la ciutadania homosexual, normalment es refereix als gais i no té present les persones *queer* o les lesbianes. En aquest sentit, la perspectiva “homosexual” o “gai-lèsbica” neutra respecte al gènere propicia una altra vegada la dominació masculina en el concepte de ciutadania (Ibídem).

Segons l'autora, dins del context de les crítiques a la noció de ciutadania homosexual que pretén ser neutre quant al gènere, han sorgit els desenvolupaments de l'anomenada “ciutadania lesbiana” (Richardson, 2000a: 263). La major part dels intents d'elaborar què és la ciutadania lesbiana prové d'autores feministes i lesbianes dins del camp de la sociologia i la teoria política i legal. Hi ha tres tipus d'elaboracions (Ibídem):

a) Una elaboració que es podria considerar assimilacionista o integracionista i que pretén reformar els marcs actuals de ciutadania per tal que les lesbianes puguin accedir als mateixos drets de què gaudeixen els heterosexuats. Es considera que la noció clàssica de ciutadania ha estat injusta amb les lesbianes perquè se les ha penalitzat dins del sistema legal i de benestar. Dins d'aquesta perspectiva, s'han fet estudis que analitzen les respostes polítiques a aquestes injustícies, les violacions dels drets en diferents països i el contingut i justificacions de les campanyes a favor dels drets de les lesbianes (Rosenbloom, 1996). D. Richardson (2000a: 264) critica que la posició que demana “drets iguals” no analitza com aquests drets estan influenciats pel gènere: per exemple, respecte a qui seran iguals les lesbianes? respecte als homes o a les dones heterosexuats?, com s'establiran les pensions al respecte?, etc.

b) Una elaboració diferent és la que -encara que es reconeix que a les lesbianes se les nega certs drets i la protecció de l'estat- critica els intents de canviar l'estatus de ciutadania de les lesbianes dins dels sistemes actuals

fonamentats en normes masculines i heterosexuales (Richardson, 2000a: 264). Així, R. Robson (1992) defensa la creació d'una teoria legal lesbiana. Les lesbianes han de crear la seva perspectiva legal i no han d'intentar desenvolupar un sistema universal que inclogui les lesbianes. Les lesbianes són un grup social diferent, amb els seus interessos específics, i, per tant, han d'elaborar un sistema de regles de justícia específiques que governi les seves reclamacions de ciutadania. Aquesta perspectiva ha estat criticada pel fet que no està clar ni són identificables uns interessos lesbians comuns que puguin ser expressats en forma de demandes polítiques com ara el matrimoni, la maternitat o diverses formes de pràctica sexual (Richardson, 2000a: 264). El terme "lesbiana" no defineix una categoria unificada, homogènia o estable.

c) La tercera elaboració sorgeix de les crítiques a la visió anterior. S. Phelan (1995) ha desenvolupat una tercera via de pensament sobre la ciutadania sexual lesbiana. Argumenta que les lesbianes haurien de reclamar un espai de ciutadania en el sentit de reclamar participació política i reconeixement públic (Richardson, 2000a: 265). Però dins d'aquest espai no es pot determinar el contingut d'un tema lesbià. Les ciutadanes lesbianes serien un exemple de ciutadanes específiques, i cal desenvolupar lligams entre les diferents especificitats (en aquest punt s'assembla a J. Weeks). Poden haver interessos i preocupacions específiques de les lesbianes, però no totes les lesbianes els poden compartir i, a més, hi ha altres grups que poden tenir preocupacions similars (Richardson, 2000a: 265).

D'una altra banda, el pensament i les lluites feministes i lesbianes no han estat tan centrades en l'assoliment de la igualtat formal i els drets de ciutadania com en la crítica i l'objectiu de transformar la naturalesa heteropatriarcal de la societat. Per tant, la crítica i la superació de la família i el matrimoni (Richardson, 2000a: 259). Malgrat això, el concepte de drets sexuals i reproductius té una llarga història dins de les lluites feministes i lesbianes que s'han centrat en el dret a l'autodeterminació sexual, al control del cos, al dret al plaer sexual, al dret a dir no, el dret de totes les dones a triar tenir relacions amb d'altres dones, el dret a ser lesbiana, etc. Però aquestes demandes pels drets sexuals de les dones i les lesbianes no s'ha d'entendre com una demanda per la igualtat de drets o, en el cas de les lesbianes, com els drets d'un grup minoritari els drets del qual han estat negats, sinó com el dret de totes les dones d'exercir l'autonomia sexual, que pot incloure també el dret a tenir relacions sexuals amb dones (Ibídem). En definitiva, dins d'una perspectiva lesbiana i feminista, la utilitat del concepte de ciutadania sexual i la seva expansió per incloure les lesbianes i els gais és molt problemàtica, perquè el sistema al qual es vol accedir està basat

en institucions heterosexuales i jerarquies de gènere que, a més, pressuposen que l'orientació sexual és una característica essencial de l'individu (Richardson, 2000a: 266). Pel contrari, les anàlisis feministes i lesbianes de la sexualitat han estat centrals per al desenvolupament dels models del constructivisme social que consideren la sexualitat i el gènere productes històrics i socials.

Per tant, els debats sobre les reclamacions de ciutadania representen també lluites sobre el significat de la sexualitat. No es refereix tant a la defensa d'un seguit particular de drets, que sempre seran també molt debatuts, sinó als models de ciutadania i als arguments teòrics que els defensen, i com tots aquests són compatibles amb les perspectives que sobre el gènere i la sexualitat han desenvolupat les teories feministes i lesbianes (Richardson, 2000a: 266). Així, C. Delphi (1996) ha argumentat que el model de ciutadania que reclama igualtat de drets i es basa en les relacions de parella reforça la desitjabilitat i necessitat de l'emparellament sexual, al qual se li reconeix multituds de drets i es privilegia per sobre d'altres formes de relació. No obstant això, i com s'ha vist, moltes autores feministes i lesbianes accepten el concepte de ciutadania sexual o lesbiana amb la intenció de criticar com s'està fent servir, tot oferint models i significats alternatius. Algunes vegades adopten posicions pragmàtiques, encara que contradictòries, respecte a les demandes d'igualtat en drets (Richardson, 2000a: 267). Per exemple, Duggan i Hunter (1995) critiquen el familisme patriarcal, però consideren que el matrimoni pot ser útil per millorar la situació vital i el benestar econòmic de les parelles de lesbianes pobres que no tenen prou recursos per procurar-se fora del matrimoni els drets jurídics i econòmics que reconeix aquesta institució. A més, cal recordar que la ciutadania també implica unes obligacions. Hi ha autores que denuncien que s'està construint legalment i socialment una imatge del "bon ciutadà homosexual" que es refereix al gai i la lesbiana que s'ocupen dels seus deures dins de l'esfera privada (Smith, 1995). Però en general no queda clar com s'ha d'interpretar el llenguatge de drets i obligacions en el cas de les lesbianes: la bona ciutadana lesbiana és la mateixa que el bon ciutadà gai? Estan les lesbianes subjectes a les mateixes obligacions que les dones heterosexuales? Quina relació hi ha entre les obligacions de les dones lesbianes i els rols que s'estableixen per a les dones dins de la família nuclear heterosexual? (Richardson, 2000a: 268). En conclusió, l'autora recorda que cal reconèixer que el discurs de la ciutadania reproduïx una versió particular del ciutadà responsable i bo centrat en valors i normes associades a la família heterosexual (Richardson, 2000a: 269). Cal reconèixer el poder del llenguatge de la ciutadania en l'actualitat, però també analitzar i considerar les conseqüències del predomini d'aquest discurs en els llenguatges alternatius i en el canvi polític dins de l'organització social del gènere i la sexualitat (Richardson, 2000a: 270).

3.- Les teories més recents envers les polítiques d'igualtat (la interseccionalitat) que critiquen l'oblit de la desigualtat per raó d'orientació sexual i d'altres desigualtats (Verloo, 2007a). A més són molt destacables els intents de valorar l'impacte de les polítiques de gènere (Roggeband i Verloo, 2006), en el sentit que els problemes d'implementació i avaluació d'aquestes polítiques també poden succeir en el cas de les polítiques LGTB.

En primer lloc estudiarem les anàlisis de **M. Verloo**:

- Verloo, M. (2007a) "Una atenta mirada a las desigualtats múltiples, a les seves interseccions i com es tracten a Europa". A: E. Bodelón i P. Giménez: *Construint els drets de les dones: dels conceptes a les polítiques públiques*. Diputació de Barcelona. Col·lecció Estudis. Sèrie Igualtat i Ciutadania, núm. 1. Pàgs. 15-34.

Per entendre els problemes més greus de desigualtat i discriminació que pateixen les lesbianes (en comparació amb les dones heterosexuales i amb els homes gais) però també els que poden patir gais sense poder econòmic o emigrants, resulta molt útil el concepte i la teoria de la interseccionalitat, tal i com la desenvolupa la sociòloga i politòloga Mieke Verloo i les seves col·laboradores dels projectes europeus MAGEEQ (Mainstreaming Gender Equality in Europe)³⁶ i QUING (Quality in Gender + Equality Policies)³⁷. A més, per entendre la situació política i dels drets de lesbianes i gais, és fonamental analitzar les polítiques d'igualtat de gènere que s'han implementat en els diferents països europeus. Com ja s'ha comentat anteriorment, en el cas d'Espanya i Catalunya, el desenvolupament de les polítiques d'igualtat de gènere ha estat l'antesala pel desenvolupament dels drets de lesbianes, gais i transsexuals.

Els projectes de recerca MAGEEQ i QUING, finançats dins dels Programes Marc de la Comissió Europea, fan l'anàlisi comparada de les polítiques d'igualtat dels països europeus fent servir el *frame analysis* o anàlisi de marcs, que consisteix en un estudi dels discursos, de les representacions dels problemes, de les solucions i dels actors claus en aquestes polítiques. Dins de MAGEEQ s'han analitzat els Plans d'Igualtat

36. Projecte de recerca dedicat a analitzar i millorar les polítiques d'igualtat de gènere de la Unió Europea i dels seus països, i especialment l'aplicació del concepte de *mainstreaming* de gènere. El *mainstreaming* de gènere és la (re)organització, millora, desenvolupament i avaluació dels processos polítics, de manera que una perspectiva d'igualtat de gènere s'inclouï en totes les polítiques, a tots els nivells i en totes les etapes. L'estratègia del *mainstreaming* de gènere, també anomenada de transversalització, ha estat recollida i impulsada tant per les Nacions Unides com pels tractats de la Unió Europea.

<http://www.mageeq.net/>

<http://www.ucm.es/info/mageeq/inicio.htm>

37. El projecte QUING examina la qualitat de les polítiques de gènere, especialment la seva capacitat transformadora, la inclusió o no de les altres desigualtats i la participació dels moviments socials. Intentarà adoptar la perspectiva de la interseccionalitat i se centrarà en tres temàtiques bàsiques de les polítiques de gènere: la violència de gènere, la ciutadania íntima i la desocupació (*non-employment*).

<http://www.quing.eu/>

de l'Estat espanyol i de les comunitats autònomes i, concretament, si aquests plans inclouen o no les lesbianes. En el cas de QUING, s'anirà més enllà i s'estudiarà si les polítiques d'igualtat de tots els països³⁸ analitzats inclouen altres desigualtats (com l'orientació sexual, la raça, la classe social, l'edat, etc.) i els grups o moviments associats que són tinguts en compte en el disseny de les polítiques.

El concepte d'interseccionalitat va ser creat per K.W. Greenshaw (1989, 1994) i es referia originàriament a les diverses maneres en què la raça i el gènere interactuen per donar forma a dimensions múltiples que formen les experiències laborals de les dones negres. És a dir, les desigualtats i les seves interseccions són rellevants en les experiències de les persones, de manera que les persones són categoritzades o conceptualitzades dins d'una posició o situació social determinada. La interseccionalitat fa que una dona negra no aconsegueixi feina "de dones" perquè és negra, ja que una treballadora normal és una "dona blanca", però tampoc no pot aconseguir una altra feina més adreçada a les persones negres perquè estan reservades als homes negres. Mieke Verloo i d'altres col·laboradores a Espanya, com Raquel Platero (2008), defensen l'aplicabilitat de la mateixa problemàtica en el cas de les dones lesbianes: l'heteronormativitat és part de la desigualtat de gènere i, per això, la situació de les lesbianes és molt diferent de la situació de les dones heterosexuales (Verloo, 2007: 16). A més, les discriminacions múltiples no són una suma de discriminacions, ni totes les discriminacions són homologables o fixes. El terme interseccionalitat indica que les vivències de les lesbianes no es limiten a una doble identitat (lèsbica i de dona) sinó que la seva interacció té un impacte més complex, en què cal tenir present les interaccions amb d'altres possibles desigualtats, com ara la discapacitat, la classe social, l'ètnia, l'edat, etc. (Platero, 2008: 177). Pot succeir que, per exemple, en el cas d'una dona lesbiana, l'edat amplifiqui el sexisme en l'àmbit familiar i laboral, molt més que en el cas d'una dona heterosexual o d'un home gai. Per tant, es requereix una anàlisi en profunditat de les situacions d'interseccionalitat que provoquen discriminació.³⁹ La interseccionalitat de les discriminacions o desigualtats és fruit de com està estructurada la nostra societat, la cultura, el sistema econòmic, les institucions i les organitzacions.

Conseqüentment, les polítiques públiques que lluiten contra les desigualtats i les discriminacions han de tenir present que les decisions i estratègies polítiques en un àmbit tenen impacte sobre altres àmbits (Verloo, 2007: 16). Així pot succeir que les polítiques d'igualtat entre home i dona marginin les lesbianes o que el feminisme margini les minories ètniques o les dones grans o les dones amb discapacitat. És a dir, les dones poden ser discriminades d'una manera específica quan són lesbianes,

38. Els països que s'estan estudiant són els 27 de l'Unió Europea i els candidats: Croàcia i Turquia.

39. En aquest sentit, les anàlisis que es fan del matrimoni homosexual com a institució negativa i discriminatòria per a les lesbianes haurien de ser puntualitzades en el sentit que pot millorar la situació vital i el benestar econòmic de les parelles de lesbianes de classe social baixa i mitjana que no tenen prou recursos per procurar-se fora del matrimoni els drets jurídics i econòmics que reconeix aquesta institució (Duggan i Hunter, 1995).

negres, cegues o grans. Així, el concepte d'interseccionalitat s'està estenent als estudis de gènere, la sociologia i les ciències econòmiques, però les polítiques públiques, hores d'ara, no solen tenir present aquesta idea (Verloo, 2007: 15). Per exemple, la Unió Europea, malgrat les nombroses polítiques, directives i legislació per combatre la discriminació contra les dones, no acaba d'incorporar aquest concepte. L'any 2004, la Comissió Europea va publicar el *Llibre verd sobre igualtat i no-discriminació a la Unió Europea ampliada*, que és un gran progrés en aquest àmbit, però és insuficient en la mesura que tracta les desigualtats com si fossin iguals i additives, fixes i identitàries, no aporta dades empíriques i no fa cap anàlisi sobre les interrelacions de les desigualtats. A més, considera que la desigualtat es localitza en l'àmbit de la interacció i del comportament de la ciutadania a nivell públic i no en l'àmbit de les estructures o institucions socials i, per tant, no és responsabilitat dels Estats membres o de les institucions de la UE (Verloo, 2007: 20). Per tant, presenta el problema com si part de la ciutadania hagués de ser protegida o sancionada per discriminar altres ciutadanes o ciutadans en l'àmbit públic, però no s'esmenta la Unió Europea o els seus Estats membres com a protagonistes de reproduir la desigualtat, i se'ls presenta com si només tinguessin un paper clau en la reducció o prevenció de la discriminació. Aquesta manera d'abordar les desigualtats fa que es consideri que els mecanismes que produeixen les diverses desigualtats són els mateixos, que les estructures i els processos subjacents són semblants i que l'objectiu és el mateix, i queda clar per a tothom (Verloo, 2007: 23).

En la segona part de l'article, M. Verloo cerca qüestionar aquesta suposada similitud tot comparant grups de desigualtats, de manera que mostra com es poden analitzar les similituds i les diferències entre les desigualtats múltiples. Aquestes comparacions han de ser sempre específiques pel que fa al temps i al lloc (Verloo, 2007: 24). Les desigualtats normalment es poden enllaçar amb categories o grups socials i amb distincions entre les persones fetes per elles mateixes o altres persones amb les quals interactuen i per les institucions. L'autora centra la comparació en quatre categories socials fortament lligades amb les desigualtats: el gènere, la raça o l'ètnia, l'orientació sexual i la classe. Elabora dos quadres on es comparen les quatre categories socials en relació amb diferents dimensions. El primer quadre mostra cinc dimensions: la varietat de posicions en cada categoria; la interpretació més comuna de l'origen de cada categoria social; on sembla que s'ubiquen les desigualtats connectades a cada categoria; els mecanismes que sembla que les produeixen; i la norma contra la qual sembla que es compara la categoria social. El quadre següent mostra com aquestes categories socials es diferencien pel que fa al debat polític, les activitats polítiques i les polítiques públiques que defensen els moviments o que implementen les institucions.

A continuació es presenta el primer quadre:

Quadre 1. Comparació de quatre categories socials que es vinculen amb les desigualtats

Representació de les categories socials quant a:	Gènere	Raça o ètnia	Orientació sexual	Classe
Varietat de posicions	Dicotomia	Multiplicitat	Tres, quatre o més	Dicotomia
Origen de la categoria social	Enfrontament: naturalesa/educació	Enfrontament: naturalesa/cultura	Naturalesa [construïda]	Construcció social i econòmica
Ubicació de la desigualtat	Organització del treball, la intimitat i la ciutadania	Organització de la ciutadania i el treball [intimitat]	Principalment en l'organització de la intimitat i la ciutadania	Organització del treball
Mecanismes (re)productors de la desigualtat	(Recursos) materials (Normes) discursives Violència (sexista)	(Normes) discursives (Recursos) materials Violència (racista)	(Normes) discursives [material, violència]	(Recursos) materials
Norma	Home [blanc] [heterosexual] [de classe mitjana]	Blanc [home] [heterosexual] [de classe mitjana]	Heterosexual [home] [blanc] [de classe mitjana]	De classe mitjana [home] [blanc] [heterosexual]

(Font: M. Verloo, 2007: 25)

Com es pot comprovar, l'orientació sexual compta amb una varietat de posicions més àmplia que el gènere i la classe, però hi ha més diferències al voltant de les localitzacions o ubicacions de les desigualtats socials: el problema de la desigualtat per raó de l'orientació sexual se sol representar localitzat en l'àmbit de la intimitat i la ciutadania, mentre que la desigualtat de gènere se sol percebre enllaçada, a més a més, amb la divisió del treball (Verloo, 2007: 26). També hi ha diferències importants respecte a les interpretacions i comprensió de la connexió entre les desigualtats i les categories socials i com es (re)produeixen. Així, les desigualtats de gènere i raça/ètnia es produeixen per mecanismes materials i discursius, la desigualtat de classe es representa com un problema de distribució de recursos i la desigualtat per orientació sexual es representa com un problema discursiu, d'estereotipatge i una manca de reconeixement (Ibídem).

El segon quadre compara la diferent representació de les categories socials com a divisions polítiques, si estan institucionalitzades i els seus objectius, demandes i estratègies per solucionar les desigualtats associades (Verloo, 2007, p. 27). Algunes distincions que val la pena comentar són les de la institucionalització: l'orientació sexual està molt poc institucionalitzada com a categoria de desigualtat⁴⁰. A més, hi ha diferències fonamentals respecte a l'acceptació comuna dels objectius polítics relacionats amb les desigualtats: dins del moviments socials i polítics hi ha múltiples objectius per a l'orientació sexual i el gènere. Poden ser la igualtat (matrimonis del mateix sexe, quotes polítiques), la diferència (ampliació dels permisos per maternitat) o la desconstrucció de les categories que propugna el pensament *queer* (Verloo, 2007: 28). Tot això condueix a debats controvertits dins dels mateixos moviments. Les lluites i les demandes també difereixen: en el cas de l'orientació sexual, la lluita principal és pel reconeixement i la igualtat de tracte (matrimoni) o pel dret a ser diferent (orgull gai i lèsbic), però ara com ara no hi gaire veus que denunciïn la diferència de salaris de gais i lesbianes amb els hèteros (Verloo, 2007: 29)⁴¹. Respecte a les estratègies polítiques actuals, les de gènere i orientació sexual comparteixen un mateix punt central quant a la igualtat de tracte com a inclusió, però de moment no s'estan plantejant les accions positives o la transversalització en el cas de l'orientació sexual i sí en el cas del gènere, de la raça/ètnia o d'altres categories com l'edat i la discapacitat (Ibídem)⁴².

40. Aquest escàs reconeixement institucional està canviant molt els últims anys. En aquest capítol ja s'ha fet esment dels nous canvis legislatius i els plans i programes envers les persones LGTB que s'estan desenvolupant a Catalunya i Espanya.

41. Però també darrerament hi ha cada vegada més demandes de respecte i promoció del drets de les persones LGTB dins de la feina, que inclouen l'accés a les mateixes promocions i salaris (*ETUC Conference on Extending Equality*, 2008; Colgan, Creegan, McKearney i Wright, 2006).

42. Caldria matisar que els programes i plans envers la població LGTB del govern català i del govern municipal de Barcelona contemplan accions positives i una visió transversal d'aquesta problemàtica.

Quadre 2. Comparació de les activitats polítiques i de les polítiques vinculades a quatre categories socials

Representació de les categories socials quant a:	Gènere	Raça o ètnia	Orientació sexual	Classe
Divisió política	Moviment social	Moviment social	Moviment social	Partits
Mecanismes institucionals	Molts	En augment	Pocs	Molts
Objectius	Igualtat, diferència i desconstrucció: objectius múltiples	Igualtat; l'assimilació davant del multiculturalisme és un tema rellevant	Igualtat, diferència i desconstrucció: objectius múltiples	Acceptació de la supressió de la diferència de classes com a objectiu
Demandes	Redistribució i reconeixement	Redistribució i reconeixement	Reconeixement	Redistribució
Estratègies polítiques	Lluita per la igualtat de tracte, l'acció positiva i la transversalització	Lluita per la igualtat de tracte, l'acció positiva i la transversalització	Lluita per la igualtat de tracte	Redistribució, certa acció positiva

(Font: M. Verloo, 2007, p. 28)

En conclusió, aquestes taules mostren que les desigualtats són diferents perquè tenen uns orígens, causes, ubicacions, mecanismes reproductors diferents i s'emmarquen com a problema polític de manera diferent. A més, aquestes categories poden ser inestables i discutibles: allò que compta com a raça o ètnia en contextos específics o allò que compta com a joventut o vellesa (una altra possible categoria social que provoca desigualtat). Això hauria d'afectar la manera de dissenyar les estratègies polítiques per tractar les desigualtats (Verloo, 2007: 29). Per tant, sembla aconsellable basar les polítiques públiques no sols en la similitud, sinó també en els trets distintius de les desigualtats, que mai no són independents sinó que hi ha moltes interseccions històriques, polítiques, socials i culturals (Ibidem). Segons l'autora es necessita tant una clara conceptualització de com funciona la interseccionalitat i una teoria de les dinàmiques de poder d'una desigualtat específica, com l'objectiu d'aconseguir una finalitat política clara (Verloo, 2007: 30). El fet que les desigualtats siguin diferents significa que la transversalització de la diversitat no pot ser una simple adaptació del que actualment és la transversalització de gènere. Per tant, es necessiten mètodes més globals i analítics, nous mètodes d'educació i formació, i cal repensar el procés

consultiu.⁴³(Ibídem). L'autora es pregunta: és amb un procés consultiu als grups discriminats com cal ocupar-se de la interseccionalitat? Com s'haurien de conceptualitzar les pràctiques de la transversalització de gènere amb altres desigualtats estructurals? (Ibídem). Sembla que hi ha dues possibilitats (Ibídem):

1.- La primera es començar on hi hagi regulació i experiència en la transversalització (o *mainstreaming*) de gènere, perquè ja hi ha infraestructures, mètodes i eines disponibles. Es podria ampliar la transversalització de gènere mitjançant la revisió de les eines emprades de manera que abrasi la interseccionalitat i, en conseqüència, els altres eixos de desigualtat. Encara que tot això pot comportar problemes en relació amb els recursos disponibles, la competència i la visibilitat, tant per al gènere com per a altres eixos de desigualtat.

2.- L'altra possibilitat és desenvolupar altres transversalitzacions en relació amb l'orientació sexual o a la raça/ètnia per tal que es parés atenció a les dinàmiques de poder que són importants en cada cas específic, però tenint en compte que en algun moment es necessitaria fer una anàlisi de la interseccionalitat.

En el moment actual, l'autora recomana una acció simultània de les dues línies d'acció (Verloo, 2007: 31).

Cal tenir present, també, que el que es pot fer amb les desigualtats es pot valorar políticament de maneres oposades: eliminar les diferències o valorar la diversitat. A més, sempre hi haurà lluites de poder entre les diverses desigualtats, i per això cal preveure i abordar aquestes lluites equilibrant els recursos i la institucionalització i organitzant entorns públics o institucions per a aquestes lluites (Verloo, 2007: 32). En aquest àmbit, el Llibre Verd promou la creació d'organismes d'igualtat únics que s'ocupin de totes les classes de discriminació cobertes en les directives, però aquesta és una decisió massa precipitada i desinformada. Cal tornar a pensar en mecanismes de representació i participació de la ciutadania i els grups en una era de polítiques de postidentitat a través dels quals es produeixi un debat, deliberació i articulació política organitzada i continuada (Ibídem).

Per finalitzar amb aquest tercer bloc d'investigacions, farem esment de les anàlisis de **Roggeband i Verloo** (2006) sobre l'impacte de les polítiques de gènere i els problemes per a la seva implementació. Aquesta anàlisi pot ser molt il·lustrativa del que pot succeir també en el cas de les polítiques LGTB.

43. El mètode de demanar opinions o ajuda a diferents grups que representin els diferents eixos de la desigualtat.

- Roggeband, C. i Verloo, M. (2006) "Evaluating Gender Impact Assessment in the Netherlands (1994-2004): a political process approach". *Policy and Politics*, Vol. 34, Núm. 4 Octubre. Pàgs. 615-632.

Aquest article mostra les dificultats a les quals es poden enfrontar les polítiques d'igualtat i emancipatòries (tant entre home i dona, com per a les persones LGTB) dins de les mateixes institucions que les endeguen. L'estudi se centra en l'evolució de l'any 1994 al 2004 de l'aplicació del GIA (*Gender Impact Assessment*) a Holanda, és a dir, de l'aplicació d'un instrument que mesura la implementació i els efectes de les polítiques de gènere. L'estudi mostra la importància d'unes estructures d'oportunitat política (agenda de gènere de la Unió Europea, expertes de gènere reconegudes pels governs, voluntat política, etc.) i de mobilització (important lobby feminista a Europa i a Holanda) a favor del *mainstreaming* de gènere a principis dels noranta a Holanda (Roggeband i Verloo, 2006: 617). Però a l'hora de dur a terme el *mainstreaming*, diferents tensions van sorgir entre les persones expertes en temes de gènere, d'una banda, i el personal tècnic i de l'Administració que també van contribuir al disseny de les polítiques i que duien a terme la seva implementació. Des del primer moment, polítics, tècnics i càrrecs responsables d'igualtat del govern holandès van intentar simplificar el GIA i avaluar l'instrument simplement recomptant el nombre de dones i homes representats i que han participat en les àrees que s'avaluaven i fent servir llistats de control (Roggeband i Verloo, 2006: 619). A més, la comprovació s'adreçava únicament a una de les estructures bàsiques de la desigualtat, la divisió del treball, deixant de banda les àrees més conflictives, com l'organització de la intimitat i la sexualitat, malgrat el que s'estableix en el marc teòric del GIA (Roggeband i Verloo, 2006: 621). A més, les polítiques se centraven només en les dones en comptes de centrar-se en el gènere, i tampoc les normes de gènere o les relacions de poder desiguals no eren analitzades, malgrat les recomanacions de les expertes. Cap a finals dels noranta les organitzacions feministes holandeses havien perdut influència i capacitat de pressió i si el GIA continuava aplicant-se era per la capacitat de persuasió del departament encarregat, la importància i legitimitat de les expertes en gènere i els incentius financers que es donaven per aplicar el GIA (Roggeband i Verloo, 2006: 625). Però la resistència dels funcionaris i també dels gestors polítics del govern i de l'administració ha estat sempre molt forta: es percebia el GIA com un instrument complex, costós, poc útil i que no era una prioritat (Roggeband i Verloo, 2006: 627). Els funcionaris i tècnics tenien prou poder, recursos i aliances per etiquetar el GIA i les polítiques d'igualtat com a inadequades i, a la llarga, buidar-les de contingut (Roggeband i Verloo, 2006: 630). Les autores afirmen que davant d'aquestes resistències i la falta d'organització de les feministes, una opció seria mobilitzar els polítics, un públic més ampli, crear obligacions legals, dotar l'instrument de més poder i recursos i, internament, formar els funcionaris en les qüestions de gènere i mostrar com en cada àrea concreta una política d'igualtat pot millorar la qualitat general de la política (Roggeband i Verloo, 2006: 623 i 630).

Per finalitzar, es mostra la bibliografia més rellevant respecte als drets, ciutadania i polítiques públiques envers les persones LGTB, que inclou també els estudis ja comentats.

- Ackerly, B. A. (2008) *Universal Human Rights in a World of Difference*. Cambridge: Cambridge University Press.

Aquest llibre és força interessant perquè és una teoria, alhora universal i feminista, dels drets humans que estableix ponts entre els intents dels relativistes d'universalització des de les particularitats i el compromís dels activistes per la justícia. La seva teoria es basa en una atenció metodològicament molt rigorosa a la diferència i el desacord, no en teories universals sobre un raonament il·lustrat o en compromisos que se sustenten en instàncies superiors. Estableix que els drets humans són, alhora, una ètica de recerca, un instrument per criticar la injustícia i una crida a reconèixer les nostres obligacions de promoure la justícia a través de les nostres accions.

- Amnistia Internacional. *Informes i documentació sobre Minories Sexuals*.

<http://doc.es.amnesty.org/cgi-bin/ai/BRSCGI?CMD=VERPAG&PAG=formulario>

- Angarita, A. (2002). "Protección y promoción de los derechos de la mujer". A: A. García Inda; E. Lombardo (coord.). *Género y derechos humanos* (pàg. 213-225). Saragossa: Mira Editores.

- Astelarra, J. (2005). *Veinte años de políticas de igualdad*. Madrid: Universitat de València / Institut de la Dona.

- Barrère, M. A. (2002). "Igualdad y "discriminación positiva": Un esbozo de análisis teoricoconceptual". A: A. García Inda i E. Lombardo (coord.). *Género y derechos humanos* (pàg. 15-35). Saragossa: Mira Editores.

- Borge, R. (2007) "Els drets humans aplicats a col·lectius discriminats: dones i persones homosexuals". A: J. Bonet i V. Sánchez (dirs.) *Els drets humans al segle XXI: continuïtat i canvis*. Barcelona: Huygens. Pàgs. 343-375.

- Borge, R. (2008) "El camí cap a la igualtat: els Eurogames i més enllà". *El Singular Digital*. 29/08/2008

http://www.elsingulardigital.cat/cat/notices/el_cam_cap_a_la_igualtat_els_eurogames_i_m_s_enll_26041.php

- Borge, R. (2008) "Políticas LGTB: Aún queda mucho camino por recorrer". *Hegoak*. Núm. 29. Juny 2008.

- Bustelo, M. i Lombardo, E. (2007) "¿Qué hay debajo de la alfombra de las políticas de igualdad? Un análisis de "marcos interpretativos" en España y en Europa". A: M. Bustelo y E. Lombardo (eds.) *Políticas de igualdad en España y en Europa*. Madrid: Càtedra. Págs. 11-35.

- Calvo, K. (2002) "Polítiques d'(homo)sexualitat a Espanya. Les respostes de la democràcia davant d'un dilema moral". A: O. Guasch (2002) *Sociologia de la sexualitat. Una aproximació a la diversitat sexual*. Barcelona: Fundació Bosch i Gimpera, Universitat de Barcelona.

- Calvo, K. (2005). *Las respuestas de las democracias al movimiento homosexual: una primera aproximación*. Working paper núm. 46. Departament de Ciència Política i Relacions Internacionals, Universitat Autònoma de Madrid.

<http://www.uam.es/centros/derecho/cpolitica/default.html>

- Calvo, K. (2005) *Matrimonio homosexual y ciudadanía. Claves de razón práctica*. Núm. 154.

- Calvo, K. (2005) *Pursuing membership in the polity: the Spanish gay and lesbian movement in comparative perspective*, (1970-1997). Tesis doctoral, CEACS. Fundació Juan March.

- Calvo, K. i Montero, J. R. (2005). "Valores y religiosidad". A: M. Torcal, L. Morales; S. López-Nievas (eds.). *España: sociedad y política en perspectiva comparada* (pàgs. 147-170). València: Tirant lo Blanc.

- Campbell, T. (2003). "Human Rights: The Shifting Boundaries". A: T. Campbell; J. Goldsworthy; A. Stone (ed.). *Protecting Human Rights. Instruments and Institutions* (pàg. 17-39). Oxford: Oxford University Press.

- Cano, G. (2007) "La protecció dels drets de les minories sexuals pel Tribunal Europeu de drets humans". A: VV.AA. *Orientació sexual i identitat de gènere. Els drets humans menys entesos*. Sèrie Carta de Drets Humans Emergents 3. Barcelona: Institut de Drets Humans de Catalunya. Pàgs. 34-55.

- Caramagno, T.C. (2002) *Irreconcilable Differences: Intellectual Statements in the Gay Rights Debate*. Londres: Greenwood.

- Carver, T. i Mottier, V. (1998) *Politics of Sexuality. Identity, Gender, Citizenship*. Londres: Routledge i ECPR Studies in European Political Science.

- CIS. Baròmetre del juny del 2004 (núm. 2568): actituds cap als matrimonis del mateix sexe i els homosexuals.

http://www.cis.es/cis/opencms/-Archivos/Boletines/36/BDO_36_Tolerancia.html

- Colgan, F., Creegan, C., McKearney, A. i Wright, T. (2006) *Lesbian, Gay and Bisexual Workers. Equality, Diversity and Inclusion in the Workplace. A Qualitative Research Study*. Comparative Organisation and Equality Research Centre (COERC). London Metropolitan University. <http://www.unison.org.uk/file/A2742.pdf>

- Coll, G., García, G., Mañas, C. i Navarro, L. (2008) "Cuestiones sin resolver en la Ley integral de medidas contra la violencia de género: las distinciones entre sexo y género, y entre violencia y agresión". *Papers*, núm. 87. pàgs. 187-204.

- Greenshaw, K.W. (1989) "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine". *Feminist Theory and Antiracist Politics. University of Chicago Legal Forum*. Pàgs. 93-118.

- Greenshaw, K.W. (1994) "Mapping the Margins: Intesectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color". A: M. Albertson Fineman i R. Mykitiuk (ed.) *The Public Nature of Private Violence*. Nova York: Routledge. Pàgs. 93-118.

- Delphi, C. (1996) "The Private as a Deprivation of Rights for Women and Childrens". Paper presentat a la *International Conference on Violence, Abuse and Women's Citizenship*. Brighton, 10-15 novembre.

- Dugan, L. i Hunter, N. (1995) *Sex Wars: Sexual Dissent and Political Culture*. Nova York: Routledge.

- Dworkin, R. (2003) *Virtud soberana. La teoría y práctica de la igualdad*. Barcelona: Paidós.

- Dworkin, R. (2007) "Diseño inteligente, juramento de lealtad y matrimonio homosexual. Tres preguntas para Estados Unidos". *Claves de razón práctica*. Núm. 167. pàgs. 4-9.

- European Trade Union Confederation (ETUC) Conference on Extending Equality: trade union actions to organise and promote equal rights, respect and dignity for workers regardless of their sexual orientation and gender identity (2008). Directora J. Pillinger. Brusel·les. <http://www.etuc.org/a/4439>

- Evans, D. (1993) *Sexual Citizenship*. Londres: Routledge.

- Fraser, N. (2008) *Escalas de Justicia*. Barcelona: Herder.

- Fernández, C. (1993). "Los derechos de las mujeres". A: J. Ballesteros (ed.). *Derechos humanos. Concepto, fundamentos, sujetos* (pàg. 144-162). Madrid: Tecnos.

- FELGTB Recursos web de la Federació Estatal de Lesbianes, Gais, Transsexuals i Bisexuals: estudis i informes sobre la situació dels drets humans de les persones LGTB al món i a Espanya

<http://www.felgtb.org/es/areas-de-trabajo/coop-internacional/coop-internacional>

<http://www.felgtb.org/es/areas-de-trabajo/derechos-civiles/derechos-civiles>

- Giddens, A. (1995) *La transformación de la identidad: sexualidad, amor y erotismo en las sociedades modernas*. Madrid: Cátedra. Original en anglès de l'any 1992: *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.

- Giménez, A. (2006). *El género en la teoría política y en la teoría jurídica: del ciudadano a la persona*. *Cuadernos Electrónicos de Filosofía del Derecho*. CEFD, núm. 15/2006.

<http://www.uv.es/CEFD/15/gimenez.pdf>

- Hagland, P. (1997) "International Theory and LGBT Politics. Testing the Limits of a Human Rights-Based Strategy". *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*. Vol. 3.
- Herman, D. (1997). *The Antigay Agenda. Orthodox Vision and the Christian Right*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Herrero, J. A. (2005). "Los obispos, el matrimonio homosexual y la objeción de conciencia". *Claves de Razón Práctica* (núm. 153, pàg. 26-30).
- Inglehart, R. i Norris, P. (2003) *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change around the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Joseph, S.; Schultz, J.; Castan, M. (2004) *The International Covenant on Civil and Political Rights. Cases, Materials and Commentary* (2a. edició). Nova York: Oxford University Press.
- Llei orgànica 3/2007 del 22 de març per a la igualtat efectiva de dones i homes:
http://www20.gencat.cat/docs/Justicia/Documents/ARXIUS/llei_igualtat_homes_dones_75.pdf
- Macedo, S. (1995, desembre) "Homosexuality and the Conservative Mind". *The Georgetown Law Journal* (vol. 84, núm. 2).
- Macedo, S. i Young, I. M. (ed.) (2003). *Child, Family and the State*. Nova York / Londres: New York University Press.
- Miller, A.M. (2000) "Sexual but not reproductive: exploring the junctions and disjunctions of sexual and reproductive rights". *Health and Human Rights*, núm. 4. Pàgs. 68-109.
- Montero, D. (2007) "Drets humans i drets LGTB des d'una perspectiva internacional". A: VV.AA. *Orientació sexual i identitat de gènere. Els drets humans menys entesos*. Sèrie Carta de Drets Humans Emergents 3. Barcelona: Institut de Drets Humans de Catalunya. Pàgs. 7-35.

- Moreso, J. J. (2002). *El reino de los derechos y la objetividad de la moral*. Universidad Nacional del Centro de la provincia de Buenos Aires. Cartapacio de Derecho.

<http://www.cartapacio.edu.ar/ojs/index.php/ctp/article/viewFile/35/48>

- O'Flaherty, M. i Fisher, J. (2008) "Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law: Contextualising the Yogyakarta Principles". *Human Rights Law Review*, vol. 8, núm. 2, pàgs. 207-248.

- Orientaciones, Revista de homosexualidades. (segon semestre 2002) *Parentalidades*. Núm. 4.

- Orientaciones, Revista de homosexualidades. (segon semestre 2005) *Matrimonio*. Núm. 10.

- Pacte internacional sobre drets civils i polítics del 1966:

<http://www.amnistiacatalunya.org/edu/docs/nu-civils-i-politics.htm>

- Pérez Luño, A. E. (2003). *Derechos humanos, Estado de derecho y Constitución* (8a edició). Madrid: Tecnos.

- Petchesky, R. (2000) "Sexual Rights. Investing a Concept, Mapping an International Practice". A: R. Parker, R.M. Barbosa i P. Aggleton. *Framing the sexual subject: the politics of Gender, Sexuality and Power*. Berkeley: University of California Press.

- Phelan, S. (1995) "The Space of Justice: Lesbians and Democratic Politics". A: A.R. Wilson (ed.) *A Simple Matter of Justice? Theorizing Lesbian and Gay Politics*. Londres: Cassell. Pàgs. 193-220.

- Phelan, S. (2001) *Sexual Strangers: Gays, Lesbians and Dilemmas of Citizenship*. Philadelphia: Temple University Press.

- Phillips, A. (1991). *Engendering Democracy*. Cambridge: Polity Press.

- Pichardo, J.I. (2006) *Mujeres lesbianas y derechos humanos*. A: V. Maquieira (ed.): *Mujeres, globalización y derechos humanos*. Madrid: Càtedra. Pàgs. 345-399.

- Platero, R. (2007) "Mucho más que matrimonio. La representación de los problemas de las lesbianas y gays en la agenda política española". A: M. Bustelo y E. Lombardo (eds.) *Políticas de igualdad en España y en Europa*. Madrid: Càtedra. Pàg. 131-161.

- Platero, R. (2008) ¿Queremos las lesbianas ser mujeres? Las lesbianas a los ojos del feminismo de Estado: representaciones y retos de las sexualidades no normativas. A: R. Platero (coord.) *Lesbianas: Discursos y representaciones*. Barcelona: Melusina. Pàgs. 173-190.

- Plummer, K. (2003) *Intimate Citizenship: Private Decisions and Public Dialogues*. Seattle: University of Washington Press.

- Plummer, K. (2006) "Rights work. Constructing lesbian, gay and sexual rights in late modern times". A: L. Morris (ed.) *Rights. Sociological Perspectives*. Londres i Nova York: Routledge. Pàgs. 152-167.

- Principis de Yogyakarta (2008 [2007]). *Principis sobre l'aplicació de la legislació internacional de drets humans en relació a l'orientació sexual i la identitat de gènere*. Edició en català l'any 2008 de la Secretaria de Polítiques Familiars i Ciutadania, Departament d'Acció Social i Ciutadania, Generalitat de Catalunya.

<http://www20.gencat.cat/docs/dasc/01Departament/08Publicacions/Ambits%20tematics/LGTB/05principisyogyakarta08/2008PrincipisdeYogyakarta.pdf>

- Richards, D. (1999). *Identity and the Case for Gay Rights. Race, Gender, Religion as Analogies*. Chicago: University of Chicago Press.

- Richardson, D. (2000a) "Claiming Citizenship? Sexuality, Citizenship and Lesbian/Feminist Theory". *Sexualities*. Vol. 3. Núm. 2. pàgs. 255-272.

- Richardson, D. (2000b) *Re: Thinking Sexuality*. Londres: Sage.

- Robson, R. (1992) *Lesbian (Out)Law: Survival Under the Rule of Law*. Ithaca, NY: Firebrand.

- Rosenbloom, R. (ed.) (1996) *Unspoken rules: Sexual Orientation and Women's Human Rights*. Londres: Cassell.
- Roggeband, C. i Verloo, M. (2006) "Evaluating Gender Impact Assessment in the Netherlands (1994-2004): a political process approach". *Policy and Politics*, 34, 4 octubre, 615-632.
- Squires, J. (2005) "Is Mainstreaming Transformative? Theorizing Mainstreaming in the Context of Diversity and Deliberation". *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society*. Vol. 12, núm. 3. Pàgs. 366-388.
- Smith, A-M. (1995) *New Right Discourse on Race and Sexuality: Britain, 1968-90*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Urgell, J. (2001, juliol-setembre). "El matrimoni gai a debat". *Revista Idees* (núm. 11, pàg. 73-87).
- Vergés, S. (1997). *Derechos humanos: Fundamentación*. Madrid: Tecnos.
- Verloo, M. (2007a) "Una atenta mirada a las desigualtats múltiples, a les seves interseccions i com es tracten a Europa". A: E. Bodelón i P. Giménez: *Construint els drets de les dones: dels conceptes a les polítiques públiques*. Diputació de Barcelona. Col·lecció Estudis. Sèrie Igualtat i Ciutadania, 1. Pàgs. 15-34.
- Verloo, M. (ed.) (2007b) *Multiple Meanings of Gender Equality. A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*. CEU, Central European University Press: Budapest.
- VV.AA. (2007) *Orientació sexual i identitat de gènere. Els drets humans menys entesos*. Sèrie Carta de Drets Humans Emergents 3. Barcelona: Institut de Drets Humans de Catalunya.
- Weeks, J. (1995) *Invented Moralities: Sexual Values in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity.
- Weeks, J. (1998) "The Sexual Citizen". *Theory, Culture & Society*. Vol. 15, núm. 3-4. Pàgs. 35-52.

- Weeks, J.; Heaphy, B. i Donovan, C. (2001) *Same Sex Intimacies. Families of Choice and Other Life Experiments.* Londres: Routledge.
- Young, I. M. (2000). *La justicia y la política de la diferencia.* Madrid: Ediciones Cátedra.

LA FAMÍLIA HOMOMARENTAL I HOMOPARENTAL: LES MATEIXES FUNCIONS I ALGUNES ESPECIFICITATS

Aquest capítol es basa principalment en l'estudi realitzat per l'*American Psychological Association (APA)* i la psicòloga C.J. Patterson l'any 2005 en què es recullen i es revisen críticament les investigacions més importants dutes a terme fins a aquesta data sobre les famílies amb pares gais, mares lesbianes i els seus fills i filles.

La referència és: **Charlotte J. Patterson (2005) *Lesbian and Gay Parenting***. Washington DC: American Psychological Association.

L'estudi mostra que, com succeeix amb les famílies de pares heterosexuales, les famílies encapçalades per pares homosexuals són també diverses. No obstant això, a l'inrevés que els pares heterosexuales i els seus fills o filles, les mares lesbianes i els pares gais i els seus fills són sovint objecte de prejudici per la seva orientació sexual, circumstància que pot fer que els jutges, els legisladors, els professionals i el públic es posicionin en contra d'ells, de manera que es produeixen resultats molt negatius, com la pèrdua de custòdia legal, les restriccions en les visites, la negació de les idoneïtats per adoptar o les prohibicions d'adopció.

Com succeeix amb les creences sobre altres grups socialment estigmatitzats, les creences sobre gais i lesbianes no solen basar-se sobre l'experiència personal sinó que són transmeses culturalment. El propòsit d'aquest resum sobre les investigacions fetes sobre pares gais i mares lesbianes i els seus fills i filles és avaluar aquestes esteses creences a la llum de les dades empíriques, i d'aquesta manera apaivagar els efectes negatius dels prejudicis sense fonament.

Atès que moltes creences sobre els pares gais i mares lesbianes són susceptibles de ser testades empíricament, la investigació psicològica pot avaluar-ne l'exactitud. La investigació sistemàtica comparada d'adults gais i lesbianes amb adults heterosexuales va començar a finals dels anys cinquanta, però la investigació que compara infants de mares lesbianes o pares gais amb pares i mares heterosexuales és més recent, del començament dels anys setanta, encara que ara ja acumula un important gruix de recerca.

Els resultats de les investigacions que comparen pares gais i mares lesbianes amb pares i mares heterosexuales, i fills i filles d'homosexuals i d'heterosexuales són molt clars: els estereotips no es recolzen en dades empíriques.

Sense negar la claredat dels resultats fins ara, és important també ser conscients que la recerca en aquesta àrea presenta una varietat de desafiaments metodològics. Però les recerques més actuals han tractat de fer front i respondre aquests desafiaments:

-Una crítica que s'ha fet a aquests estudis és que les mostres no eren representatives de la població de pares gais i mares lesbianes. Però estudis recents sobre gais i lesbianes adults s'han fet sobre mostres representatives de la població, i les investigacions sobre mares lesbianes i pares gais han començat a basar-se també en mostres representatives.

-També les crítiques sobre l'ús d'un mostreig no sistemàtic han estat respostes, ja que s'estan emprant mostres extretes de poblacions conegudes, de manera que es pot calcular l'índex de resposta.

-Una altra crítica ha estat la inexistència de grups de control o de grups de control poc ajustats en recerques que demanaven aquest tipus de disseny. Per exemple, en els primers estudis es comparava el desenvolupament dels nens i nenes d'un grup de mares lesbianes divorciades --moltes vivien amb parelles lesbianes--, amb els nens i nenes d'un grup de mares heterosexuales divorciades que no vivien amb parelles heterosexuales. Però ara la recerca s'ha estès a un ampli ventall de famílies amb pares gais i mares lesbianes, moltes de les quals no han passat per un divorci de parella heterosexual. Els nous estudis també inclouen un ampli ventall de grups de control i dissenys de recerca.

- Els primers estudis se centraven principalment en les famílies de classe mitjana i nivell educatiu alt, però estudis recents ja inclouen participants d'altres nivells socioeconòmics i procedència ètnica.

- Els estudis provenen no només dels EUA sinó també del Regne Unit, Bèlgica, Holanda i Espanya.

- Altres crítiques són que s'han emprat mostres molt petites i que la classificació dels pares o mares com a gais, lesbianes o heterosexuales ha estat problemàtica.

Malgrat totes aquestes limitacions, cap de les investigacions empíriques publicades no mostren conclusions negatives. Només dues investigacions als EUA indiquen que els nens i nenes criats per gais i lesbianes tenen dèficits socials i escolars. Ara bé, aquests estudis no tenen prou nivell científic, no han estat acceptats per la comunitat

científica i mostren molts biaixos metodològics (cfr. pàg. 6 i 7 de l'estudi de l'APA, específicament la nota a peu de plana, i mireu també dins de la bibliografia d'aquest capítol la crítica de Herek a Cameron).

L'estudi que presentem en aquest capítol consisteix en quatre seccions sobre resultats i conclusions de les investigacions sobre famílies de mares lesbianes, pares gais i els seus fills i filles:

- 1.- Resultats de les investigacions sobre mares lesbianes i pares gais.
- 2.- Resultats de les investigacions comparant fills i filles de lesbianes i gais amb els d'heterosexuals.
- 3.- Investigacions sobre l'heterogeneïtat de les mares lesbianes i pares gais i els seus fills i filles.
- 4.- Conclusions.

1.- Resultats de les investigacions sobre mares lesbianes i pares gais.

Tres preocupacions han estat històricament associades a les resolucions judicials sobre custòdia dels fills i filles i polítiques públiques sobre adopció: la creença que les lesbianes i els gais són malats mentals, que les lesbianes són menys maternals que les heterosexuals i que les relacions dels gais i lesbianes amb les seves parelles sexuals no deixen espai ni temps per a les interaccions pare/mare-fill.

Segons les investigacions que es presenten a continuació, la recerca no confirma cap d'aquestes creences:

1.1.- La salut mental de les lesbianes i els gais.

La decisió de treure l'homosexualitat del llistat de malalties mentals per part de l'*American Psychiatric Association* (l'any 1974) i l'*American Psychological Association* (l'any 1975) reflectia quasi tres dècades d'investigació empírica que mostrava que l'orientació homosexual no és un desordre o un desajustament psicològic. No hi ha evidència que l'orientació sexual per ella mateixa produeixi un mal funcionament psicològic, encara que les circumstàncies socials i d'altres tipus en què viuen les lesbianes i els gais, tot incloent-hi l'exposició al prejudici i la discriminació, poden produir un important estrès.

1.2.- Lesbianes i gais com a mares i pares.

Les creences que les lesbianes i gais no són bons o adequats mares o pares no tenen fonament empíric. Els resultats de les recerques mostren que les mares lesbianes i els pares gais aporten als seus fills i filles, tant com els pares-mares heterosexuales, un entorn de suport. Les lesbianes i les dones heterosexuales no es diferencien quant a la seva salut mental o en la manera de criar els infants. Així mateix, les relacions romàntiques o sexuals amb altres dones no interfereixen o minven la seva habilitat per tenir cura dels fills. Les parelles de lesbianes que exerceixen la maternitat solen compartir equitativament les tasques de la llar i les familiars, i expressen satisfacció amb les seves relacions de parella. La recerca sobre pares gais també indica que es reparteixen les tasques equitativament i que són feliços en la seva relació de parella.

Hi ha estudis que mostren que les habilitats paternals o maternals de les lesbianes i gais poden ser superiors a les de les parelles heterosexuales amb les quals es comparen. Per exemple, en un estudi s'ha trobat que la consciència i preocupació maternal era més gran entre les parelles lesbianes que entre les parelles heterosexuales, perquè les mares lesbianes no biològiques tenien més consciència maternal que els pares heterosexuales (Flaks, Fischer, Masterpasqua and Joseph, 1995). Un estudi recent sobre 256 famílies amb pares gais i mares lesbianes ha posat de manifest que, contràriament als patrons de la majoria del pares americans, molt poques lesbianes o gais fan servir el càstig físic com a tècnica disciplinària, i empren tècniques positives, com el raonament (Johnson and O'Connor, 2002).

2.- Resultats de les investigacions que comparen fills i filles de lesbianes i gais amb els d'heterosexuales.

A banda de les preocupacions o reticències judicials sobre els gais i les lesbianes com a pares o mares, els tribunals i les institucions que s'encarreguen de l'adopció de nens han expressat tres importants pors respecte a la influència de les mares lesbianes i el pares gais pel que fa als infants. En primer lloc, s'exposen aquestes reticències i pors, i després la investigació més rellevant en aquestes àrees.

2.1.- Identitat sexual.

La primera por es refereix al fet que, en el cas dels fills i filles de mares lesbianes i pares gais, el desenvolupament de la identitat sexual no serà normal i es deteriorarà. És a dir, que mostrarien pertorbacions i problemes amb la seva identitat sexual i en

els rols de gènere. A més, és probable que es tornin també lesbianes o gais.

Les investigacions consideren tres aspectes de la identitat sexual:

- Identitat de gènere: la identificació personal com a home o dona
- Els rols de gènere: l'abast en què les activitats i ocupacions d'una persona són considerades per la cultura com a masculines, femenines o ambdues.
- Orientació sexual: l'elecció de les parelles sexuals de manera que es pot ser homosexual, heterosexual o bisexual.

Identitat de gènere:

Estudis sobre infants d'entre 5 i 14 anys mostren que estan contents amb el seu gènere i no tenen cap desig de ser membres del sexe contrari. No hi ha evidència de cap dificultat entre els infants de mares lesbianes. No hi ha dades sobre infants de pares gais.

Rols de gènere:

Una sèrie d'estudis als quals s'apliquen escales de comportament i d'actituds indiquen que els rols de gènere entre els infants de mares lesbianes són els típics dels rols convencionals. No hi ha diferències respecte als fills o filles de mares heterosexuales quant a preferències de joguines i jocs, activitats, interessos (programes de televisió, personatges de ficció, etc.) i eleccions ocupacionals. Altres estudis mostren que els infants de mares lesbianes i de mares heterosexuales no es diferencien quant a masculinitat o androgínia, encara que els de mares lesbianes posseeixen una feminitat psicològica més gran que els de les mares heterosexuales. Aquest resultat contradiu els estereotips de les lesbianes com a dones sense feminitat. Així mateix, hi ha algun indici en les entrevistes fetes amb nens i mares que els nens de mares lesbianes tenen menys preferències convencionals de gènere quant a les activitats a les escoles i al barri. En el cas de les nenes, aquestes participen més sovint en jocs qualificats com a "masculins" o juguen ocasionalment més amb camions i armes, però no s'han evidenciat diferències entre els nens.

En resum, la recerca mostra que els nens de mares lesbianes desenvolupen el patró dels rols de gènere en la mateixa mesura que els altres nens. No hi ha dades sobre el comportament de gènere dels nens de pares gais.

Orientació sexual:

En tots els estudis, la majoria dels fills o filles de mares lesbianes i pares gais es descriuen a si mateixos com a heterosexuais. Les dades no mostren índexs alts d'homosexualitat entre els fills o filles de mares lesbianes o pares gais.

Golombok and Tasker (1996, 1997) van recollir que els fills o filles de mares lesbianes no eren més proclius que els de mares heterosexuais a tenir sentiments d'atracció pel mateix sexe. Però en cas que se sentissin atrets pel mateix sexe, els joves amb mares lesbianes eren més proclius a considerar la possibilitat d'aquesta relació i fer-la efectiva. Malgrat això, no eren més proclius a identificar-se com no heterosexuais. Aquest estudi està basat en una mostra petita i ha de ser interpretat amb cura, però és el primer estudi que segueix els infants de mares lesbianes divorciades fins a l'edat adulta.

2.2.- La segona categoria de preocupacions engloba altres aspectes del desenvolupament personal dels infants. Per exemple, els tribunals han expressat la seva preocupació sobre el fet que els infants sota custòdia de gais o lesbianes siguin més vulnerables al desordre mental, pateixin pitjor ajustament i problemes de comportament, a més de ser menys psicològicament sans que la resta d'infants.

Hi ha molts estudis sobre altres aspectes del desenvolupament personal, com ara la "separació-individualització", avaluacions psiquiàtriques, problemes de comportament, personalitat, auto-concepte, *locus of control*, judicis morals, ajustament escolar i intel·ligència. Tota aquesta recerca mostra que les preocupacions per les dificultats en aquestes àrees dels infants de lesbianes i gais són infundades. No hi ha diferències entre els infants lesbianes i els de mares heterosexuais.

Hi ha una diferència estadística en l'estudi de l'autoconcepte de Patterson (1994): els fills de mares lesbianes declaren més símptomes d'estrès, però també una més gran sensació de benestar conjunta que els infants del grup de comparació. De totes maneres, aquest resultat convindria que fos replicat.

2.3.- Relacions socials. També alguns tribunals i institucions d'adopció han argumentat que els fills i filles de lesbianes i gais poden experimentar més dificultats en les relacions socials: ser estigmatitzats i victimitzats pels companys.

Els estudis s'han fixat en: les relacions entre iguals, les relacions dels infants amb els adults i la probabilitat d'abús sexual.

La recerca sobre les relacions entre iguals per part dels nens i nenes de mares lesbianes mostra que se segueixen el patrons típics del desenvolupament de les relacions entre iguals: la majoria dels infants en edat escolar afirmen tenir amics del mateix sexe i grups entre iguals predominantment del mateix sexe. La qualitat de les relacions entre iguals ha estat descrita en termes positius tant pels investigadors com pels infants i les seves mares. Encara que alguns fills o filles afirmen haver patit comentaris anti-homosexuals per part dels iguals, els joves de mares lesbianes divorciades no afirmen haver patit mes bromes o victimització que els fills de mares heterosexuales divorciades. El nombre i qualitat de les relacions romàntiques dels adolescents i dels joves tampoc no estan relacionats amb l'orientació sexual materna. No hi ha dades sobre nens i nenes de pares gais.

Els estudis sobre les relacions amb els adults per part dels fills de lesbianes i gais també mostren una imatge positiva. Per exemple, les relacions adolescents amb els seus pares-mares són igualment càlides i atentes, siguin pares del mateix sexe o de diferent sexe.

En dues ocasions s'han detectat diferències significatives:

- els pares heterosexuales afirmen més sovint que els pares gais i les mares lesbianes que les visites a l'altre progenitor són problemàtiques.
- el joves de mares lesbianes divorciades descriuen que es comuniquen més obertament amb les seves mares i amb la parella dona de la seva mare que els joves de pares heterosexuales divorciats.

Respecte a la relacions amb els avis, la majoria dels fills i filles de mares lesbianes estan en contacte regular amb els seus avis. No hi ha diferència en la freqüència del contacte amb el pares entre famílies amb pares-mares amb diferent orientació sexual. A més, els avis estan molt predisposats a reconèixer els fills i filles de les seves filles lesbianes com a nets. Així, contràriament a les preocupacions populars, les relacions intergeneracionals dins de les famílies encapçalades per mares lesbianes són satisfactòries.

També s'han investigat els contactes dels infants i joves amb amics adults de les mares lesbianes. Tos els infants i joves tenen contactes amb adults amics de les seves mares, i la majoria de les lesbianes afirmen que els seus amics són tant heterosexuales com homosexuals. Hi ha la mateixa probabilitat de relació dels infants i joves de mares lesbianes amb homes que són amics com en el cas de les mares heterosexuales.

2.4.- Una altra por es pensar que hi ha més probabilitat que els infants de mares lesbianes i pares gais puguin patir abusos per part del pares-mares o d'amics i coneguts dels pares-mares.

Les investigacions en aquesta àrea mostren que la gran majoria d'adults que perpetren abusos sexuals són homes; els abusos sexuals per part de dones és extremadament rar. A més, la immensa majoria de casos d'abús sexual d'infants són realitzats per un home adult que abusa d'una nena o dona jove. L'evidència empírica mostra que entre els homes gais no hi ha més probabilitat que entre els homes heterossexuals de perpetrar abusos sexuals a nens. En tot cas, hi ha pocs estudis sobre el tema de l'abús sexual a nens vivint en famílies de mares lesbianes i pares gais. No obstant això, un de realitzat recentment de tipus longitudinal descobreix que cap de les mares lesbianes no ha abusat dels seus nens (Gartrell et al, 2005). Per tant, les pors que els nens sota custòdia de mares lesbianes o pares gais s'enfrontin a un més alt risc d'abús sexual no tenen fonament empíric.

2.5.- Resum:

Els resultats de la recerques fetes fins ara mostren que els fills i filles de lesbianes i gais estableixen relacions positives amb els seus iguals i amb els adults d'ambdós sexes. La imatge que emergeix dels fills i filles de les mares lesbianes és que estan implicats en una vida social entre iguals, amb els pares, avis i amb els amics adults de les mares, tant homes com a dones, tant heterossexuals com homosexuals. Les pors que els fills de lesbianes o de gais puguin patir abusos sexuals, ostracisme per part dels iguals o restar aïllats en comunitats de gais i lesbianes no tenen fonament segons les recerques dutes a terme.

3.- Diversitat entre les mares lesbianes, els pares gais i els seus fills

Un tipus d'heterogeneïtat important dins de les famílies amb mares o pares homosexuals té a veure amb les circumstàncies del naixement o de l'adopció dels infants. Així, moltes de les primeres investigacions es van centrar en els fills o filles tinguts dins de relacions heterossexuals que es van trencar. Aquesta recerca es va endegar, sobretot, per respondre a les preocupacions i estereotips que sorgien en el context de les disputes legals per la custòdia. Però cada vegada hi ha més homes i dones que tenen nens propis, assumint les seves identitats homosexuals, i per això s'estan duent a terme nombroses investigacions centrades en aquestes famílies. Els pares

o mares i els fills o filles d'aquests dos tipus de famílies és probable que tinguin experiències diferents en molts aspectes.

En aquesta secció descriurem els resultats de les investigacions sobre l'impacte de la condició psicològica i relacional del pare o de la mare i de la influència d'altres situacions d'estrès o de suport. Un element de diversitat és si el pare o la mare que té la custòdia està implicat en una relació de parella i quines implicacions pot tenir per a l'infant. Hi ha estudis que mostren que és més probable que les mares lesbianes divorciades tinguin parella que no pas les mares heterosexuales divorciades. Altres estudis mostren que no hi ha diferències d'ajust entre mares i fills o filles dins de les famílies d'única mare lesbiana i o de les famílies de dues mares lesbianes. No obstant això, altres estudis mostren que els infants que viuen en llars que inclouen la parella dona de la mare tenen una vida familiar més rica, estable i oberta.

Un altre element de diversitat és el que té a veure amb la divisió de les tasques familiars i de la llar. Hi ha estudis que han trobat que el repartiment de les tasques de la llar i la presa de decisions entre les mares biològiques i no biològiques és molt igualitari, però les mares biològiques passen més temps tenint cura de l'infant, mentre que les no biològiques es dediquen més a la feina remunerada. Tanmateix, en estudis més recents no s'han trobat diferències significatives en aquests aspectes. En general, les famílies que es reparteixen les tasques de la casa equitativament, les mares estan més satisfetes i els infants mostren un millor ajustament.

Un altre aspecte de diversitat entre les famílies de mares lesbianes i pares gais està relacionat amb l'estatus psicològic i el benestar del progenitor. Les investigacions sobre les relacions entre pares i fills dins de les famílies heterosexuales mostra de manera consistent que l'ajust dels infants sol estar associat a la salut mental dels progenitors. Per tant, es pot esperar que els factors que milloren la salut mental entre les mares lesbianes o els pares gais també puguin beneficiar el seus fills i filles. Així, per exemple, un estudi mostra que la sensació de benestar psicològic de les mares lesbianes està associada amb el grau d'obertura respecte a la seva identitat lèsbica amb els caps de la feina, els exmarits i els seus infants. Un altre de més recent indica que la salut mental de la mare està molt associada a l'ajustament dels infants nascuts o adoptats per mares lesbianes. D'altra banda, tant en el cas de fills o filles de lesbianes com de les dones heterosexuales, els nens o adolescents tenen menys problemes de comportament o problemes a la escola quan hi ha un entorn familiar càlid i atent, i quan els pares o mares tenen pocs conflictes i hi ha estimació entre ells o elles.

Un altre factor de gran diversitat es refereix al grau d'acceptació de la identitat gai o lèsbica del progenitor per part d'altres persones significatives en la vida del nen o

na. Gershon, Tschann and Jemerin (1999) van estudiar les relacions entre la percepció d'estigma, l'autoestima i les habilitats per fer front a l'entorn ("coping skills") entre els adolescents fills o filles de lesbianes. Van descobrir que els adolescents que percebien un més gran d'estigma pel fet de tenir mares lesbianes tenien més baixa autoestima. No obstant això, els adolescents amb millors habilitats per prendre decisions eren capaços de tenir una autoestima més alta que moderés l'estigma percebut. Altres investigacions mostren que els fills i filles de lesbianes i gais són més feliços i tenen un comportament més adaptatiu si l'entorn els dóna suport i no els discrimina (Gartrell et al, 2005).

També s'ha estudiat l'efecte de l'edat en la qual el nen o la nena coneix l'orientació sexual de la seva mare o del seu pare. Hi ha estudis que mostren que és millor que el fill sàpiga que el pare o la mare és homosexual o bisexual durant la infantesa o durant la preadolescència, perquè els fills que han estat informats de l'homosexualitat dels seus pares o mares durant l'adolescència pateixen més baixa autoestima i troben dificultat per assimilar la notícia.

A més, s'ha estudiat el rol potencial del suport dels iguals a l'hora que els nens o nenes s'enfrontin a la qüestió de tenir un pare gai o una mare lesbiana. Els estudis mostren que en aquest tema hi ha hagut una evolució: els últims anys i en alguns entorns ha estat fàcil per als fills i filles mostrar o explicar que tenen pares o mares homosexuals (Gartrell et al, 2005). Altres estudis anteriors en el temps, en canvi, mostren que els fills o filles podien sentir-se aïllats perquè no s'atrevien a comentar l'orientació sexual dels seus progenitors o perquè no coneixien altres nens o nenes o adolescents amb el mateix tipus de pares o mares. Hi ha estudiosos que afirmen que s'obtidrien beneficis si s'establissin relacions entre grups d'infants i joves de pares i mares homosexuals. Hi ha grups com aquests, però no se n'han fet avaluacions sistemàtiques.

En resum, la investigació sobre la diversitat entre les famílies amb mares lesbianes i pares gais és encara molt dispersa, i les dades són limitades. No hi ha estudis ni dades sobre fills i filles de pares o mares que s'identifiquen com a bisexuals, i és difícil trobar informació sobre infants de mares lesbianes i pares gais no blancs. Amb tot, les dades sobre fills i filles de mares lesbianes indiquen que als infants els va millor quan les mares estan bé psicològicament i viuen feliçment amb la seva parella, tot compartint les tasques de la criança del fill o filla. A més, aquests ho tenen més fàcil si s'assabenten de l'orientació sexual del progenitor durant la infància que durant l'adolescència. També és millor per al nen o la nena o el jove un entorn obert i de suport en què adults significatius acceptin l'orientació sexual de les mares o dels pares i els fills tinguin contacte amb iguals que es troben en circumstàncies semblants. En tot cas, les investigacions existents demostren que no hi ha bases per creure que és

millor per al nen o la nena que la mare o el pare amaguin la seva orientació sexual, que estiguin en un entorn familiar o social que qüestioni o critiqui l'homosexualitat, o que és millor que la parella del pare o la mare no visqui a la mateixa llar.

4.- Conclusions

No hi ha evidència que suggereixi que les dones lesbianes o els homes gais no estan capacitats per ser pares o mares, o que el desenvolupament psicològic dels infants de mares lesbianes i pares gais estigui en perill en comparació amb els fills o filles de pares heterosexuales. Cap estudi no ha trobat que els infants de lesbianes o gais estiguin en desavantatge en aspectes significatius en relació amb els infants de pares heterosexuales. Les llars i les famílies que construeixen els gais i les lesbianes per als seus fills o filles són tan capaces de donar suport i de procurar el creixement psicològic dels seus fills i filles com les llars i famílies d'heterosexuales.

Cal reconèixer que les investigacions sobre mares lesbianes i pares gais ja tenen una tradició de quatre dècades, però la seva extensió i profunditat és limitada. Encara que s'han fet estudis sobre pares gais (Patterson, 2004), se sap menys dels fills i filles de pares gais que dels de mares lesbianes. Hi ha, també, estudis sobre els fills o filles adolescents, joves o ja adults, però són relativament pocs (Gershon et al, 1999; Tasker and Golombok, 1997; Wainright et al, 2004). A més, moltes més fonts o àrees d'heterogeneïtat han de ser investigades sistemàticament, encara que recentment ja s'estan fent servir mostres molt diversos (Golombok et al, 2003; Wainright et al, 2004). A més, encara que ja hi ha diverses investigacions longitudinals que estudien les famílies de mares lesbianes al llarg del temps (Gartrell et al, 1996, 1999, 2000, 2005; Tasker and Golombok, 1997), se'n necessiten molts més, i també sobre els pares gais. Per tant, tenim a l'abast una quantitat considerable d'informació, però és necessària més investigació sistemàtica i extensa.

A continuació, es presenta la bibliografia més rellevant sobre estudis de les famílies de mares lesbianes i pares gais i el desenvolupament del seus fills i filles. S'hi inclouen, també, els estudis principals que recull l'estudi ja analitzat de l'Associació Americana de Psicologia.

- Bos, H.M.W. (2004) *Parenting in Planned Lesbian Families*. University of Amsterdam. Amsterdam University Press.

Llibre electrònic de la tesi doctoral de l'autora al qual es pot accedir mitjançant la subscripció a "questia" o universitats com la *Pablo de Olavide*.

<http://www.questia.com/read/110633464>

- Flaks, D.; Fischer, I.; Masterpasqua, F. and Joseph, G. (1995) *Lesbians choosing motherhood: A comparative study of lesbian and heterosexual parents and their children*. *Developmental Psychology*, 31, pàgs. 104-114.

- Frías, M. D. (2005) "Familias homoparentales". A: A. Simonis (comp.) *Educar en la diversidad*. Barcelona: Laertes. Pàgs. 61-80.

- Gartrell, N., Hamilton, J., Banks, A., Mosbacher, D., Reed, N., Sparks, C. H., & Bishop, H. (1996). *The National Lesbian Family Study: 1. Interviews with prospective mothers*. *American Journal of Orthopsychiatry*, 66(2), 272-281.

- Gartrell, N., Banks, A., Hamilton, J., Reed, N., Bishop, H., & Rodas, C. (1999). *The National Lesbian Family Study: 2. Interviews with mothers of toddlers*. *American Journal of Orthopsychiatry*, 69(3), 362-369.

- Gartrell, N., Banks, A., Reed, N., Hamilton, J., Rodas, C., & Deck, A. (2000). *The National Lesbian Family Study: 3. Interviews with mothers of five-year-olds*. *American Journal of Orthopsychiatry*, 70(4), 542-548.

- Gartrell, N., Deck, A., Rodas, C., Peyser, H., & Banks, A. (2005). *The National Lesbian Family Study: 4. Interviews with the 10-year-old children*. *American Journal of Orthopsychiatry*, 75(4) 518-524.

- Gershon, T.D., Tschann, J.M. and Jemerin, J.M. (1999) Stigmatization, self-esteem, and coping among the adolescent children of lesbian mothers. *Journal of Adolescent Health*, 24, 437-445.

- Golombok, S. (2006) *Models de família: què és el que compta de debò?* Col·lecció Família i Educació. Barcelona: Graó.

El llibre està disponible a Internet, a:

<http://books.google.es>

El resum que presentem és un extracte de la introducció i la portada del llibre:

Es reflexiona sobre quins aspectes de la vida familiar afecten el desenvolupament psicològic saludable d'un nen. El llibre respon la pregunta, alhora que descriu els diferents tipus d'estructura familiar i la seva influència en el desenvolupament psicològic dels infants. L'obra està destinada a pares i mares, mestres, investigadors i professionals que treballen amb famílies. Susan Golombok és professora de psicologia, directora del Centre d'Investigació de Psicologia Familiar i Infantil de la Universitat de Londres i ha destacat pels seus treballs sobre les famílies de mares lesbianes i pares gais.

- Golombok, S. and Tasker, F. (1996) Do parents influence the sexual orientation of their children? Findings from a longitudinal study of lesbian families. *Developmental Psychology*, 32, 3-11.

- Golombok, S., Tasker, F.L. and Murray, C. (1997) Children raised in fatherless families from infancy: Family relationships and the socioemotional development of children of lesbian and single heterosexual mothers. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38, 783-791.

- Golombok, S., Perry, B., Burston, A., Murray, C., Mooney-Somers, J., Stevens, M., & Golding, J. (2003). Children with lesbian parents: A community study. *Developmental Psychology*, 39, 20-33.

- Gómez Arias, Ana. (2000) *The process of family formation and division of labour in lesbian families headed by two lesbian mothers*. Tesina de Màster: MSc In Applied Psychology. University of Manchester.

Pendent de publicació a Espanya.

Ana Gómez es psicòloga i ha col·laborat en l'equip de recerca de Maria del Mar González. La seva especialitat és l'estudi de les famílies lesbianes i gais, i també l'anàlisi de l'impacte de l'homofòbia sobre els adolescents i joves gais i lesbianes.

- Gómez Arias, Ana. (2004) "Diversidad familiar y homoparentalidad". *Revista Pediatria de Atención Primaria*. Volum VI. Núm. 23. juliol/setembre. Pàgs. 9- 13.

<http://www.pap.es/documentos/Articulos/PDF/381.pdf>

Article breu però molt clar sobre l'evolució familiar i la història dels estudis de les famílies "lesbigais" o famílies de mares lesbianes i pares gais.

- González, Maria del Mar.

http://investigacion.us.es/sisius/sis_showpub.php?idpers=1740

Professora titular de Psicologia de la Universitat de Sevilla, és una de les principals pioneres estudioses de les famílies homomarentals i homoparentals a Espanya.

Consulteu l'estudi fet a Espanya per l'equip de González sobre famílies de mares lesbianes i pares gais:

http://www.familieslg.org/_comun/bibliografia/pdf/gonzalez_2003_2.pdf

Consulteu, al final, l'article de l'autora a la revista del Col·legi de Psicòlegs, amb una bibliografia dels principals estudis sobre famílies homomarentals i homoparentals:

http://www.familieslg.org/_comun/bibliografia/pdf/gonzalez_2005.pdf

- Herek, G. M. (1998). "Bad science in the service of stigma: A critique of the Cameron group's survey studies". A: Gregory M. Herek (Ed.), *Stigma and sexual orientation: Understanding prejudice against lesbians, gay men, and bisexuals*. (pàgs. 223–255). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.

Discuteix el treball del psicòleg Paul Cameron i el seu grup de recerca, que han argumentat que els homosexuals amenacen la salut pública, l'ordre social i el benestar dels infants. El capítol de Herek revisa críticament la principal font de dades de les publicacions del grup de Cameron i identifica sis greus errors en les seves tècniques de mostreig, la seva metodologia i la interpretació dels resultats. Aquest capítol, a més, fa servir indicadors objectius per mostrar que els resultats de les investigacions del grup de Cameron no han tingut impacte en el món científic. Els estudis de Cameron i el seu grup han estat publicats en revistes amb un nivell molt baix de prestigi

professional i impacte. El capítol conclou afirmant que les enquestes del grup de Cameron són un exemple de ciència dolenta que s'està fent servir per perpetuar l'estigma històricament associat a l'homosexualitat. Cameron ha estat expulsat de l'Associació Americana de Psicologia per no respectar les normes deontològiques i ètiques necessàries en la recerca científica.

- Johnson, S.M. and O'Connor, E. (2002) *The gay baby boom: The psychology of gay parenthood*. New York: New York University Press.

- López Sánchez, F. (2006) *Homosexualitat i família: el que els pares, les mares, els homosexuals i els professionals han de saber i han de fer*. Col·lecció Família i Educació. Barcelona: Graó.

Guia sobre homosexualitat i família adreçada a pares, mares, homosexuals i professionals per tal de conèixer i assumir l'homosexualitat i considerar el desig d'una parella homosexual de tenir fills. Presenta una fonamentació clara dels drets de les persones homosexuals i qüestions pràctiques originades per diverses situacions possibles, com ara tenir fills o filles homosexuals, que la parella homosexual es casi o que vulguin tenir fills. S'ofereixen, també, consells específics per actuar davant determinades situacions.

- Patterson, C.J. (1994) *Children of the lesbian baby boom: Behavioral adjustment, self-concepts, and sex-role identity*. A: B. Greene & G. Herek (Eds.), *Contemporary perspectives on lesbian and gay psychology: Theory, research and application* (pàgs. 156-175). Beverly Hills, CA: Sage.

- Patterson, C.J. (2005) *Lesbian and Gay Parenting*. Washington DC: American Psychological Association.

- Pichardo, J.I. (2008) *Opciones sexuales y nuevos modelos familiares*. Tesi en Antropologia Social. Universitat Complutense de Madrid.

La tesi està disponible electrònicament, però cal subscriure-s'hi.

http://digitool-uam.greendata.es/R/?func=dbin-jump-full&object_id=5325&local_base=GEN01

- Pichardo, J.I. (2009) "(Homo)sexualidad y familia: cambios y continuidades al inicio del tercer milenio". *Política y Sociedad*, Vol. 46 Núm. 1 i 2. Pàgs. 143-160

L'article és un resum de les principals conclusions de la tesi.

<http://www.ucm.es/BUCM/revistas/cps/11308001/articulos/POSO0909130143A.PDF>

- Shonkwiler, A. (2008) *The Selfish-Enough Father: Gay Adoption and the Late-Capitalist Family*. GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies. Volum 14, Núm. 4, 2008, pàgs. 537-567.

La aparició, l'any 1999, de dues memòries biogràfiques d'homes gais sobre les seves experiències en l'adopció de nens va ser una fita en el discurs sobre les famílies. Jesse Green, a *The Velveteen Father: An Unexpected Journey to Parenthood*, i Dan Savage, a *The Kid: What Happened after My Boyfriend and I Decided to Go Get Pregnant*, perceben com una victòria social la seva habilitat per navegar dins del procés d'adopció amb les seves parelles. Per a ells, tornar a casa amb un infant és una mostra afirmativa que les parelles gais estan sent preses seriosament com a possibles pares, i potser encara és més significatiu que amb aquests exemples els homes estan també sent presos seriosament com a cuidadors primaris dels infants. En aquest article s'examina el viatge psíquic a la paternitat de persones per a les quals el naixement no és un projecte biològic, i descriu què simbolitza per a ells tenir un fill quan a causa del *coming out* s'ha experimentat el trencament dels lligams familiars i s'han rebutjat les estructures familiars tradicionals.

- Tasker, F. and Golombok, S. (1997) *Growing up in a lesbian family*. New York: Guilford Press.

- Weston, K. (1991) *Families We Choose. Lesbian, Gays, Kinship*. Columbia: New York University Press.